

OGUZNAMA

**TÜRKMENBAŞY ADYNDAKY TÜRKMENISTAN
MILLI GOLÝAZMALAR INSTITUTY**

OGUZNAMA

Çapa taýýarlan: Rahmanberdy Godarow

Redaktor:
filologiýa ylymlarynyň doktory
Annagurban Aşyrow

AŞGABAT. 2001

AŇLATMA

Türkmenleriň nesilbaşysy Oguz han özüniň gahrymançylykly ýörişleri, berkarar döwlet gursy, ony adalatly dolandyryşy hakda nesillere ýadygärlik galdyrmagy göz önünde tutup, bir ajaýyp kitap ýazmagy tabşyrypdyr. Nesiller ol kitaby «Oguznama» diýip atlandyrypdyrlar.

Wagtyň geçmegi bilen bu kitaby diňe bir Oguz hanyň nesilleri bolan türkmenler däl, eýsem dünjäniň köp halklary uly gyzyklanma bilen öwrenipdirler.

Siziň dykgatyňyza hödürlengän şu ýygynyda «Oguznamanyň» Aşgabatda, Parižde, Gazanda saklanýan nusgalary ýerleşdirildi.

HER BIR ADAMYŇ RUHY
BELENT, GÖWNI PÄK, YÜREGI
ARASSA BOLMALY.

BIZIŇ HEMMÄMIZIŇ RUHU-
MYZ BELENT, TÜRKMENISTA-
NYŇ ERTIRKI GÜNÜNE
BOLAN YNAMYMYZ BERK
BOLMALYDYR.

SAPARMYRAT TÜRKMENBAŞY

**XVI asyr türkmen alymy
Salar Baba Gulaly ogly Salar
Harydarynyň ýazan,
Aşgabatda saklanýan
nusgasy**

BISMILLÄHI-R-RAHMANY-R-RAHYM

Türkmen halkynyň taryhçylary şeýle rowaýat edýärler. Nuh alayhyssalam ýer şaryny perzentlerine paýlady. Gündogary, Türkmenistany we ol sebitleri uly ogly Ýafese berdi. Türkmenler Ýafese Uljaý han lakamyny berip, ol çarwaçylyk bilen meşgullanýardy. Onuň ýaýlag we gyşlagy Türkmenistan ýerlerinde ýerleşýärdi. Ýaýlagy Ynanç şäheriniň töwereginde ýerleşýän Ärdag we Kerdag sebitlerindedi. Gyşlagy bolsa, Bursuk hem-de Garagurum ady bilen meşhur bolan Garagum sebitlerindedi. Bu iki ýerde Talas we Garry (Kary) Saýram atly iki şäher bardy. Garry Saýramyň kyrk dört derwezesi bolup, ol örän uly şäherdi. Häzir musulman türkiler ol ýerlerde ýaşaýarlar. Ol Kusçy welaýatyna ýakyndyr. Uljaý han şol ýerde bolýardy. Onuň Düyýp Beýgi (Ýawgu)¹ atly bir ogly boldy. «Düyýp» manysy «Tagt we mertebe» diýmekdir. «Beýgi» bolsa, «Döwlet ýolbaşçysy» diýmekdir. Ol örän atly patyşady. Onuň Gara han, Or han, Kör han, Ler han atly dört sany tanymlal ogly bardy. Gara han atasynyň ýerine tagta çykyp, hökümdarlyk owsaryny eline aldy. Allatagalanyň permany bilen ondan bagtyýarlyk we patyşalyk nyşanly bir ogul dünýä indi. Ol üç gije-gündizläp, enesiniň süýdünü emmedi. Enesi bu ahwalatdan gaýgy-gama batyp oturardy. Ol bir gije düýş gördi. Düşünde ogly oňa:

— Eger maňa öz süýdünü emdirmegi isleýän bolsaň, onda ýeke-täk we taýsyz Hudaýa iman getirip, Taňrynyň şerigatyny kabul etgin — diýdi.

¹. Ýawgu (Ýabgu) — Beýgu bolmagy mümkin. Sebäbi arap hatynda nokatlaryň orunlarynyň üýtgemegi bilen Beýgu sözi Ýawgu görnüşine geçen bolmagy ähtimal. Sebäbi Beýgu — beg, beýik sözünden gelip çykýar.

Ol üç gije-gündiz şu görnüşde düşý gördi. Soňra ärinden ýaşyryn, Allatagala iman getirdi. Elini asmana göterip, «Ylah-a! Men biçäräniň süýdünü bu ogul üçin şirir et!» diýip, doga etdi. Şondan soň ogly onuň süýdün emmäge başlady. Bir ýyldan soň atasy ony görüp, owa danlygyna we jemalyna haýran bolup:

— Hergiz biziň kowum we urugymyzda munuň ýaly päkize we hupsurat ogul dogulmandy — diýdi.

Ol çaga bir ýyldan soň, Isa kimin dil çykaryp, gürläp

— Maňa Oguz Türkmen diýip at goýuň. Men mydama köşkde bolaryn — diýdi. Ony şol sebäpli Oguz Türkmen atlandyrdylar.

Oguz çagalyk zamanyndan kämillik ýaşyna ýetdi. O hemişe şükür we doga edip, Allatagalany ýat ederd. He mişe-de Hudaýyň keremi oňa inerd. Edeplilikde, hünärde ok atmakda, at çapmakda, salyhatlylykda we medeniýetdile düşüp, halk arasynda adygypdy. Atasy öz inisi Köhanyň gyzyny oňa adaglap, öýe getirdi. Oguz ol gyz hudaýparazlyga çagyrdy. Gyz onuň sözünü inkär etdi. Şonuň üçin ol onuň bilen söhbet tutman, oňa golaýlaşmazlygy ygtyýar etdi. Atasy ony görüp, beýleki bir inisi Lehanyň gyzyny alyp berdi. Oguz ondan hem ol talab isledi. Ol hem inkär etdi. Oguz oňa hem üns bermedi. Atasy ýene ol haly görüp, kiçi gardaşy Orhanyň gyzyny oňa alyp berdi. Oguz ondan hem musulman bolmag haýyş etdi. Gyz diýdi:

— Men saňa degişlidirin. Sen her ýola barsaň, aýdyňdan baryp, seniň emriňe boýun we tabyn bolar mer. Oguz onuň bilen söhbet tutup, oňa mähir-muhabbeti peýda boldy. Özge gyzlar oňa göpübilmezçilik we bahylçyly edýärdiler.

Bir gün Oguz awa gidende, Gara han uly toý edip gelinlerini çagyrdy. Gara han nahar başynda aýtdy:

— Bu iki uly gelin görk we jemalda kiçi gelinde ýagşyrak görünýär. Ýa, Rep! Oguz ne sebäpden ony bu

lardan köprük söýýärkä?

Ol iki hatyn pursat arıyardylar. Wagty ganymat kine we duşmançylyk ýüzünden diýdiler:

— Oguz bizi Hudaýa ündäp, musulmançylyga dy. Biz kabul etmedik. Bizden ýüzüni sowdy. Onu bilen musulman bolanlygy üçin, oňa mähir we muh peýda boldy.

Gara han ol gyzy çagyrdy. Ondan bu haly sorat inkär etdi.

Gara han gaharlanyp, derrew garyndaş we urug hâzir edip, olara diýdi:

— Oglum Oguz çagalyk zamanynda örän ýa we özüne çekijidi. Indi eşidişime görä, ol öz ynam-y dyndan döňüp, özge Hudaýy tapynypdyr. Bu iş bi namys we aýpdyr. Biz çaganyň bize we biziň Taňry äsgermezlik etmegine we kemsitmegine çydam edi meris.

Geňeş bilen Oguzyň kasdyna çykdylar. Oguza deş we mährem bolan kiçi hatyny bu geňeşden h bolup, goňşularyndan bir hatyny Oguzyň gaşyna i ony bu ýagdaýdan habarly etdi. Oguz ony eşidip, taýýar boldy.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ ATASY, AGALARY WE URUGLARY Bİ SÖWEŞIP, ÜSTÜN ÇYKMAGY

Oguz awdan gaýdyp, öýüniň ýakynyna ýetdi. A nyň, agalarynyň we uruglarynyň ýyglyp, urşa taýýa lup durandyklaryny gördi. Ol hem özüniň noker we t laryny ýygyp, olar bilen söweşdi. Atasy Gara han han we Ler han bilen bilelikde söweşde wepat l Oguz ýeňip we üstün çykyp, olaryň ýerini eýeledi. Ý baş ýyllap öz uruglary bilen söweşip, ahyry barçal ýeňdi we tabyn etdi. Tä Garaguruma çenli ulus we

ýatlary doly golastyna aldy. Galan uruglar ejiz we biçärelik ýüzünden oňa diýdiler:

— Biz barça seniň asyl we tohumyňdan bolarys. Biz bir agajyň miwesi we bir köküň bölegidiris. Neçün bizi ýok etmekde tagalla baryny edýärsiň?!

Oguz diýdi:

— Eger siz Allatagala iman getirip, oňa ybadat etseňiz, men size aňan berip, mekan tutmak üçin Türküstan size bereýin.

Olar inkär etdiler. Oguz olary Garaguruma çenli kowdy. Olar ol ýere baryp, ol sähralarda ýaşap, ol ýerlerde ýaýlag we gýşlag ýasadylar. Olar mydama derwüşlikden we binowalykdan gam-gussadadylar. Oguz olara «Muwdal» at goýdy. Ýagny mydama gam-gussaly bolup, sada dil we biçäre bolup, it derisini geýgeý siz we mundan beýläk Türkmenistan welaýatyna girmegeý siz.

Türkmenleriň garaýşy boýunça, gündogar tarapynda ýerleşen mogullar Or hanyň we Kör hanyň neslindendirler. Emma gelip çykyş ýagdaýlary hakykat ýüzünden mälim däldir.

Oguz ýeňiş gazanandan soň, gaýdyp gelip, bir altyn öý dikip, onda tabynlaryna toý bermeklerini buýurdy. Oňa medet we ýardam beren bir kowuma «Uýgur» at goýdy. Türkmen dili bilen «Bize tabyn bolup, medet berdi» diýmekdir. Olja alnan wagty oljalary ýüklemäge ulaglary bolman, araba ýasap, oljalaryny şoňa ýüklän bir kowuma «Kaňly» (Kynkly) at goýdy. Ondan oň araba ýokdy.

Talas we Saýramdan leşgerler ýyglyp, Oguzyň ýurdu-na gelip, köp adalatsyzlyklar edýärdiler. Oguz olaryň üstüne baryp, üstün çykyp, Talas we Saýramy şeýle-de Maweren-nahr, Buhara we Köneürgenje çenli bar sebitleri tutup, öz golastyna girizdi. Jahany eýelemäge gitjek bolanda etraplarda we sebitlerde ýaşayan öz uruglary bilen, özüniň öý-iline hüjüm etmezligi barada täzedan ähdi-peýman baglaşdy.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ ÄLEM ETRAPLARYNA ILÇILER IBERIP, JAHANY EÝELEMEN DAWASYNY ETMEGI

Oguz we uruglarynyň arasyndaky garşylyklar ylalaşyga we ýaraşyga öwrüldi. Onsoň Hindistana ilçiler iberip, ondan paç we mal isledi. Hindi ilaty we begzadalary kesgin, gödek jogaplar berdiler. Ilçiler gaýdyp gelip, Hindi ilatynyň boýun towlaýandyklaryny Oguza beýan etdiler. Oguz hindileriň kasdyna atlanyp, ýola ugrady. Basyp alyş başlangyjyny gündogar tarapyndan başlap, Adudaş welaýatyna ýetdi. Niçe gün ol ýerde bolup, ondan Ykaryýa bardy. Ol uly we berk galanyň we gämi ötüp bilmeýän bir derýanyň arasynda ýerleşýän bir dagdy. Oguz buýrugyna görä, sallyary ýasap, onuň bilen derýadan ötdüler. Bu hile bilen Ykaryýany tutdular. Hindiň gündogar tarapynda bir uly welaýat bardy. Patyşasyna Usyçy ogul Nugman han diýýärdiler. Ol Oguzyň ahwalyndan ägä bolup, oňa boýun we tabyn boldy. Oguz onuň diýaryndan gaýdandan soňra, ol garşylyk görkezip, topalaň etdi. Oguz ony eşidip, gaýdyp gelip, ony tutdy we heläk etdi. Ondan ötdi. Haýsy welaýata ýetse, golastyna alyp, eýeläp geçýärdi. Bu hasap bilen tamam Çyn we Maçyn we Tengas diýaryny tutup, basyp aldy. Ol ýerlerden köp mal we baýlyklar bilen öz welaýaty Türkmenistana dolanyp, Ärdag we Aladagda düşledi. Almalyk sebitinde Turkuýly dag we Boraganly dag atly iki sany başy belent dag bardy. «Boragan» we «Turkun» bu daglarda bitýän iki sany otuň adydyr. Oguz ol ýere ýetip, ol ýerde on dört gün saklandy.

Ol sebitleriň patyşasy bolan YNAL HAN, Oguzyň garşysyna leşger ýygyp geldi. Söweş edip, iki tarapdan köp kişi wepat boldy. Ahyry sekizinji gün gazaply söweş edip, Ynal hany tutup, öldürdi. Onuň hem mülküni eýeläp, birnäçe wagt ol ýerde boldy. Soňra öz ýer-ýurduna dolandy.

Atlary semränden soň, demirgazyk ýurtlary basyp al-

maga ýoriş etdiler. Ýolda emirler bilen geňeş edip, ilki Amyderýadan ötüp, soň barça welaýatlara ilçiler ibermekligi, eger tabyn bolup, paç töleseler degmezligi, bolmasa-da söweş bilen basyp almaklygy karar etdiler.

Ilki bilen Garjystan sebitine ilçiler iberdiler. Gur şasy ilçilere köp yzzat we hormat edip, tabynlyk kemerini biline baglady we Oguzyň hyzmatyna taýyn boldy. Ony görüp, tamam Gur we Garjystan welaýaty, Gazna, Zabul (häzirki Sistan) we Kabul etraplary il we tabyn bolup, paç bermekligi kabul etdiler. Ondan soň demirgazygy basyp almak üçin ýoriş etdiler. Ilki berk we beýik gala bolan Malugura ýetdiler. Onuň häkimine Pyraşyt (Kyraşyt) Ýagy diýýärdiler. Ol Oguz bilen söweş etdi. Oguz üstün çykyp, ol sebitleri eýeledi. Şol wagtda Oguz mähriban we rehimli bolany üçin uly we garry kişiler oňa «Oguz aga» diýýärdiler.

Ol Kerk we Başgyrt tarapyna sapar etmek kararyna geldi. Şonda müň öýli Oguzyň gaşynda jemlendiler. Olaryň arasynda garrylyk sebäpli, güýçden gaçan we urşagidip bilmedik uly ýaşly garry kişiler hem bardy. Olar öz ahwallaryny Oguza beýan etdiler. Oguz diýdi:

— Barçaňyz munda, ýagny Almalyk sebitinde ýerleşen Akgaýada mesgen tutuň! Olaryň arasynda köpi gören, akylyly we paýhasly bir garry kişi bardy. Onuň adyna Buýşy hoja Garasülük ogly diýýärdiler. Atasy ogluna diýdi:

— Siz bilmeýän ýoluňyza barýarsyňyz. Araňyzda bolsa, başyňyza bir müşgil iş düşende, ony çözüp biljek bir dana garry kişi hem yok. Meni öz ýanyňyzda saklaň. Bir gün derdiňize ýarar men.

Oguly diýdi:

— Eý, ata, Oguzyň aýdan sözünüň tersine niçik gideýin. Ahyry ony bir sandyga salyp, düýä ýükläp, özi bilen alyp gitdi. Kerk we Başgyrda ýetdiler. Olar bir zalym we mekir kowumdyklar. Hergiz ulumsylyk we tekep-

birlikden hiç bir patyşa baş egmeýärdiler. Patyşalarynyň ady Pyraşytdy. Ony tutdular. Kerk we Başgyrt il bolup, paç tölemegi kabul etdiler. Ondan ötüp barýarkalar, bir sähra ýetdiler. Ol ýerde bir damja hem suw tapylmaýardy. Garasülük ol suwsuzlyk haly atasyna aýtdy. Buýşy hoja diýdi:

— Birnäçe sygry biri-birine baglap, köp ýüwürdip, soňra ugruna goýberiş. Sygyrlar nirede durup, aýaklaryny ýere ursalar, şol ýeri gazyň. Ondan suw çykar.

Garasülük şeýle edip, suw çykardy. Barça halaýyk şat boldular. Oguz ol işi görüp, oňa köp sowgatlar berip, ony il ýurtçysy etdi.

Oguz «Biz jahany eýelemek üçin, älem etraplaryna barýarys. Ýer we ýurdumyz onda eýesiz galdy. Eger duşmanlar gelip, öýlerimizi talasalar, gürrüňsiz, betnam we betbagt bolarys. Nesýe umydynda nagty goldan bersek bolmaz» diýip oýlandy. Oguz ol sebäpden ýurduna dolandy we ol ýerde köp ymaratlar bina etdi. Wagtyny aýşyşret we näzi-nygmatlar bilen geçirýärdi.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ GYL BARAK KOWUMY BILEN URUŞ ETMEGI

Gyl Barak garaňkylyk sebitinde ýerleşýän bir welaýatdy. Är kişileri garaýüzli we betgelsikdi. Hatynlary päkize we hupsuratdylar. Oguz olaryň ýakynyna ýetdi. Soňra «Köp ýurtlar we ýerler bize il we tabyn bolup, paç bermekligi kabul etdiler. Siz hem salgyt bermekligi kabul ediň. Bolmasa-da söweşe taýýar boluň!» diýip, dokuz kişini ilçilige iberdi.

Olar ilçilere diýdiler:

— Eger siz dokuz kişi bolup, biziň iki kişimize garşy söweş edip bilseňiz, biz paç bermekligi kabul edip, size

tabyn bolaly. Bolmasa öz ugruňyza gidiň.

Ilçiler ol jedele ar edip we boýun towlap diýdiler:

— Biziň iki kişimiz siziň iki kişiňiz bilen söweş etsin.

Olaryň adaty şeýledi. Iki howzy ak ýelim we gara ýelim suwy bilen doldurýardylar. Söweş wagtynda ilki ak ýelimli suwa girip-çykyp, guma agynap, soň gara ýelimli suwa girip-çykyp, ýene guma agynaýardylar. Onsoň olara hiç ýarag zeper ýetirmezdi. Ahyry ol iki ilç i heläk bolup, ýedi kişi gaýdyp gelip, ýagdaýy Oguza beýan etdiler. Oguz derrew atlanyp, olaryň üstüne baryp, söweş etdi. Duşmanlar üstün gelip, Oguz leşgerinden köp halaýygy öldürdiler. Galanlary bolsa pytradylar. Oguz söweş bilen olara bäs gelip bilmejekdigi ni gördi. Şol sebäpli yzyna gaýtdy. Bir derýa ýetdi. Ondan sal bilen ötüp, tamam gaçanlar ol ýerde jemlener ýaly, iki suw arasynda mekan tutdy.

Tötänden Oguzyň goşunyndan bir kişi baraklylaryň içine gaçyp, hatynlar arasynda gizlenipdi. Hatynlar ony görüp, jemaly na haýran bolup, geň galyp, ony It Baragyň hatynynyň gaşyna eltdiler. Hatyny onuň bilen jynsy gatnaşyk etmäge meýillendi. Şol sebäpden gaýybana Oguza aşyk bolup, ony ilç i edip, «Eger bu jemagata üstün çyk mak hyýalyň bar bolsa, demirden tikenler ýasap, her kişi ýanlaryna bir owuç alsynlar. Uruş çagy olary ýere sepsinler. Öz atlarynyň aýaklaryna bolsa, demir tikenden zeper ýetmez ýaly, ýapyk nal ursunlar. Duşmanyňyzyň ýelim degmedik ýeri bolan ýüzüne, ok ýagdyryň!» diýip, Oguza garşy ugratdy. Oguz bu haly eşidip, şady-horram boldy. Oguz on ýedi ýyllap ol ýerde bolup, hupsurat kişilerini olaryň hatynlarynyň ýanyna iberdi. Olar hatynlar bilen aýşy-eşret edişip, mätäçliklerini diläp alyp, leşger taýýarlygyny edýärdiler. Ol müddetde çagalar kämilik hetdine ýetip, Oguzyň ol ýerde dört ogly doguldy.

Oguz leşgerinde bir hatyn göwrelidi. Äri uruşda wepat bolupdy. Dogurjak wagty gelip ýetdi. Ol töwerekde

bir kōwek agaç bardy. Hatyn ol agajyň arasyna baryp, dogurdy. Ogluny Oguzyň alnyna getirdiler. Oguz ýagdaýlary bilip, oňa «Gypjak» at goýdy. Ol at gybukdan gelip çykandyr. Türkmen dili bilen ortasy çüýrân agaja «gybuk» diýýärler¹. Barça gypjak kowumlary onuň neslindendirler.

Oguz ol çäre bilen Gyl Baragy tutup, iki ýyl ol welaýatda mekan tutdy. Barça halaýygy öz golastyna girizip, olara engamlar etdi. Ol welaýatyň aladalaryndan dynyp, ol sebitiň golaýynda bolan zulmat welaýatyna ýöriş etdi.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ ZULMATA BARANYNYŇ WE OL ÝERIŇ ÝAGDAÝLARYNYŇ BEÝANY

Oguz garaňkylyga, ýagny zulmata ýetdi. Garaňkylyk sebäbinden oňa girmek örän kyndy. Geňeşdarlary we akyldarlary hernäçe geňeş etseler-de, peýda bermeyärdi. Garasülük atasynyň gaşyna baryp, ol müşgil işi oňa arz etdi. Atasy Buýşy hoja diýdi:

— Kürrelerini we taýçanaklaryny ýagtylykda baglap, dört sany taýçanakly gysraga we dokuz sany kürreli eşege münüp, zulmata girsinler. Maksadyňyz we matlabyňyz hasyl bolandan soň, yza dolanan wagtyňyzda ol gysraklar we eşekler öz kürreleri üçin ýoluny ýalňyşman çykarlar.

Garasülük bu ýagdaýy Oguza beýan etdi. Bu pikir oňa makul görnüp, onuň tälimi bilen zulmata girdi. Üç gün ýol ýöredi. Birden sag tarapyndan «Her kim bu zulmatdan bir zat alsalaram puşman ederler, almasalaram puşman ederler» diýen sesi eşitdiler. Kâbir kişiler hiç zat almadylar. Kâbirleri bolsa azrak zat aldylar. Ol zulmatdan

¹ Gybuk — bu sözüň asly «gabyk» ýa-da «gyýyk» sözünden bolmagy mümkin. Arap elipbiýinde nokatlaryň üýtgemegi bilen sözleriň manysy üýtgeýär.

çykdylar. Görseler alan zatlary tamam gymmat bahaly göwherler eken. Ol eden işlerinden zat alanlar we almadylar tamam puşman etdiler. Buýşy hoja öz ogly Garasülüge diýdi:

— Leşgerimiz bu ýerden yza gaýtjak bolup durlar. Bu habar il we ýaga ýetendir. Maslahat şudur. Bu ýerden ýüz kişini salamatlyk we ýeňiş habarymyzy öý-ilimize eltmek üçin ibereliň. Goý, il we uruglarymyzyň barçasý şadyhorram bolup, duşmanlarymyz gam-gussa batsynlar. Bu habarymyz has-da berk bolar ýaly elimize düşen barça hazynalary ol ýere ibereli.

Garasülük bu sözi Oguza aýtdy. Bu oňa makul görünüp, Garasülüge köp sowgatlar edip, öz hususy haladyny hem oňa berdi. Ýüz arabaly kişini bu işe belläp, barça gënji-hazynalary olar bilen iberdi.

Ol döwürde ýarlyg we nyşan ýerine ok-ýaý bilen altyn peýkam ulanylýardy. Oguz iki altyn oky öz ýaýy bilen ýarlyg nyşanasy üçin olara berdi. Ýolda, nirä ýetseler, olara azyk we bedde berip, mynasyp hyzmatlar we hormatlar edýärdiler. Oguz olary iberenden soň ol ýerde ýedi günläp mekan tutdy. Soňra göç edip, Derbendi Şudut tarapa rowana boldy. Ol Derbendiň ilaty we ýaşajylary garakçydylar. Olar leşgerleriň atlaryny tamam ogurladylar. Oguz Garasülügi ýanyna çagyryp diýdi:

— Biziň bu düşen ýerimiz örän dar we erbet ýer eken. Bu ýeriň ogrusy hem köp eken. Bularyň çäresini neneňsi taparys? Garasülük ol işiň alajyny atasyndan sorady. Ol diýdi:

— Abadan bolan Derbendiň dört ýanyndan çozup, talap, haraplyk etmek gerek.

Garasülük bu sözi Oguza diýdi. Oguz onuň diýen işini berjaý edip, welaýatlary dört ýanyndan haraplap, gyrgynçylyga we talaňçylyga başlady.

Ýazdan tomusa çenli onda mekan tutup, ol işi ýerine ýetirýärdiler. Derbent halaýygy ol haýy görüp, ejiz we

perişan bolup, biri-biri bilen jemlenişip, maslahat etdiler. Dokuz at peşgeş bilen Oguzyň hyzmatyna gelip; boýun we tabyn boldular. Oguz olary görüp, diýdi:

— Neçün biziň bu ýere gelenimiz bári niçe wagtlap bize tabyn bolman, boýun towladyňyz? Olar jogap berdiler:

— Aramyzda köp diwana we akyl kişiler bardyr. Bu wagta çenli diwanalaryň sözünü amal edipdik. Erbet iş edendigimlizi bildik. Indi akylly kişiler bize nesihat berenlerinden soň, tabynlyk we bendelik kemerini bilimize baglap, hyzmatyňyza geldik.

Oguz diýdi:

— Siz öz günäleriňizi bildiňiz. Men hem siziň günäleriňizi ötüp, barçaňyzy bagyşladym. Emma iki sany at ogurlap äkitdiňiz. Ol ata meniň meýlim köpdi. Eger ol atlary tapyp getirmeseňiz, biriňizi hem diri goýmaz men.

Olar äkiden atlaryny tamam getirdiler. Emma aralarynda ol iki at ýokdy. Oguzyň meýli ol iki atdady. Ýene olara köp syýasatlar etdi. Olar bir aý möhlet diläp, welaýatlara kişiler iberdiler. Ol atlary tapyp, Oguzyň hyzmatyna getirdiler. Ol hoşal bolup, olara köp enaýat we mähribanlyklar etdi. Raýaty goramak we hasyl toplamak üçin emeldarlar belläp, olara hoş sözler we göwünlikler berdi.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ KÜRDÜSTAN ÝOLY BILEN DIÝARBEKIRE WE ŞAMA BARANYNYŇ BEÝANY

Oguz ol ýerden göwnüni hatyrjem edip, leşgerlerini ýygyp, Kürdüstana ýoriş etdi. Üznüksiz üç ýyllap gezip, ol daglary bozuk adamlardan arassalap, mallaryny talady. Sähralarda oturan ol welaýatlaryň halaýygyna, hoş sözler berip, olaryň bermeli pajyny belledi. Ondan Diýarbekir tarapa ugrady. Ol welaýatlaryň halaýygy Erbil, Mosul we Bagdatdan tamam garşy gelip, tabyn bolup, il boldular. Ol

gyş Oguz Deje gyrasynda gyşlady. Ýaz boldy. Şama ýöriş etdi. Oglanlaryny öňe iberip, özi ardyndan gidýärdi. Oglanlary Ruka ýetdiler. Ol ýeriň ululary tamam garşy gelip, Oguzyň oglanlaryny gördüler. Oglanlary olary Oguza iberdi. Oguz olary görüp, köp hoş sözler aýdyp, göwünlerini awlady. Ol ýerde hem häkim belledi. Barça Şam ýurdy oňa tabyn boldular. Diňe türkmenler tarapyndan Nytak şäheri atlandyrylýan, üç ýüz alty derwezesi bar bolan, Antakyýa şäheri boýun towlap, garşylyk görkezip, bir ýylap söweşdiler. Bir ýyldan soň ony eýelediler. Oguz şähre girip, altyn kürsi goýup, onda oturdy. Barça togsan müň leşgerini öý-ili bilen ol şähre girizip, onda mesgen tutdular. Özünüň gelenini habar bermek üçin Mūsūr we Dymşyga ilçileri iberdi. Her ilçi bilen yüz kişi ugratdy. Tekfur atlandyrylýan Tekur han tarapyna gitmek üçin özünüň alty ogluny, şeýle-de leşgeriniň her müň kişisinden ýüz kişini belledi. Ol töwerege ýetdiler. Tekur «Bu ne leşgerdir?» diýip soramak üçin ilçi iberdi. Ol wagtda adat şeýledi. Hiç kim ilçä zyýan ýetirmezdi. Oguzyň oglanlary Tekuryň ilçisini görüp, olar bilen sözleşdiler. Ol ilçileriň ýanyna öz ilçilerini goşup, «Atamyz bizi dokuz müň kişi bilen iberdi. Özi hem uly goşun bilen ýetip gelýär. Eger bize tabyn bolup, il boljak bolsaňyz, ony bileli. Eger pitne etmek hyýalynda bolsaňyz, geliň, söweş edeliň» diýip, habar iberdiler.

Oguzyň alty oglunyň atlary şudur: ulusynyň ady GÜN HAN, ikinjisiniň ady AÝ HAN, üçünjisiniň ady ÝYLDYZ HAN, dördünjisiniň ady GÖK HAN, başnjisiniň ady DAG HAN, altynjysynyň ady DEÑIZ HAN. Bu oglanlaryň ilçileri Tekfuryň alnyna ýetdiler. Tekfur diýdi:

— Taňla (ertir) pylan ýerde jeň edeliň!

Ertesi ol ýere baryp, söweş etdiler. Tekfur ýeňlip, öz şäherine yüz goýdy. Şäher halky bileleşip, Tekfury tutup, Oguz oglanlaryna tabşyrdylar. Olar hem Tekfury ýetmiş kişi bilen Antakyýa Oguz hyzmatyna iberdiler.

Olar gelip, gyrgynçylyk we talaň etmän, şäheriň daşynda düşlediler. Tekfury Oguzyň hyzmatyna eltdiler. Oguz onuň we öz oglanlarynyň arasynda bolan söweşiň ýagdaýyny Tekfurdan sorady. Tekfur bolan ahwallary tamam beýan etdi. Oguz ýene sorady:

— Oglanlarym şäheri taladylarmy ýa ýok?

Tekfur diýdi:

— Men ol ýerde bolan çagymda talaň we gyrgynçylyk etmändiler. Şäherden çykyp, daşynda mekan tutupdylar. Oguz oglanlarynyň talaň etmändiklerinden örän hoşal boldy. Oglanlarynyň öz sözünü ýykmandyklaryna Allatagala şükür etdi. Oguz bu ahwaly anyklandan soň, Tekfura diýdi:

— Sen bize hernäçe boýun bolman, garşylyk görkezip uruşsaň-da, biz günäni ötüp, seni ýene-de öz şäheriňe häkim belläp, soltanlygyňy öňki dessur dek saňa karar etdik. Mundan soň içiňi päk edip, çyn köňül bilen bize tabyn bolup, ýylma-ýyl hazyna paç tabşyrarsyň.

Tekfur bu sözi eşidip, ýüzünü ýere goýup, bendelik şertlerini ýerine ýetirdi we diýdi:

— Tamam älem saňa tabyn we boýundyrlar. Meniň dek we menden ýagşyrak müň-müňler saňa boýun we tabyn bolup durlar. Meniň seniň höküm we permanyňdan çykar ýaly neneňsi güýç-kuwwatym bar. Eger Oguz merhemet edip, azatlyk halkasyny gulagyma daksa, men hem bendeler hataryna girip, her ýyl bellenilen pajy hazyna ibereýin.

Ol söz ahyra ýetdi. Oguz Rum we Pereň welaýatlaryny we ol sebitleriň ahwalyny Tekfurdan sorady we aýtdy:

— Ne dürli goşun ibereliň?

Tekfur diýdi:

— Ol welaýatlarynyň ulularyna geýdirer ýaly ýagşy halatlar bilen ilçiler ibermek gerek. Olara ýagşy sözli namalar ýazyp paç soramak gerek. Men hem gizlinlik bilen olara hatlar ýazyp ilçi ibereýin. Hem-de «Bu kowum

örän güýçli kowumdyr. Gündogardan tä bu welaýatlara çenli barça welaýatlar olara tabyn bolup, hiç ýaradylan olara garşylyk görkezip bilmediler. Indi maslahat şudur. Arada uruş bolup, halk heläk bolmazdan we welaýatlar harap bolmazdan öň, olara tabyn boluň. Paç bermegi boýnuňyza alyp, her ýyl pajyňyzy hazynasyna iberiň» diýip, perman bilen sözleşýin. Olar bu sözümi kabul edip, tabyn bolarlar. Emma Rum welaýatynyň ýagdaýy şeýledir. Gyşaglary derýanyň gyrasyndadyr. Ol ýer örän yssy bolup, howasy porsudyr. Ýaz günlerinde ýaýlaga barýarlar. Çykalga şeýledir, ýagny olar gyşlagda bolan çaglarynda leşger çekip, ýaýlaglaryny tutup, gyşlagdan daşary çykmağa mümkinçilik bermäň. Howa yssy bolanda, olar gyşlagda ejiz bolup, tabyn bolarlar.

Oguz bu çäräni makul görüp, Tekfury öz welaýatynyň hökümetine häkim belledi. Oguz öz ogullaryna «Welaýaty Tekfura tabşyryp, özleriňiz ýanyma geliň» diýip, nama ýazdy. Tekfur baryp, öz tagtynyň üstünde oturdy. Oguzyň oglanlary atalarynyň ýanyna geldiler. Tekfur Oguza köp hazynalar iberip, tabynlyk we bendelik kemerini biline baglady. Oguz Tekfurly işinden boşap, Pereň we Rum diýarlarynyň kasdyna çykdy.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ OGULLARYNY LEŞGERLERI BILEN PEREŇ WE RUM TARAPYNA IBERENI

Tekfur Oguza il bolandan soň, Pereň we Rum ahwalyny ondan anyklady. Soňra üç ogluny Gün, Ýyldyz we Deňizi dokuz müň kişi bilen Rum ýurduna iberdi. Beýleki üç ogluny Aý, Gök we Dagý dokuz müň kişi bilen Pereň diýaryna iberdi. Tekfur olar bilen birleşipdi. Olary derýanyň gyrasynda bir ýagşy ýerde ornaşdyrdy. Oguz olara mynasyp bolan ot-ýemi tertip edip, Pereň tarapyna ilçileri

iberdi. İlçiler yetip, Oguz sowgatlaryny eltip, emeldarlara geýdirdiler. Tekfur olardan öň ilçi iberip, Oguz ahwalynydan olary ägä edipdi. «Sözümi diňläp, Oguza tabyn boluň» diýip, nesihat beripdi. Olar ol namany görüp, tabyn bolup, garşylyk görkezmediler. Mal we hazyna alyp baryp, Oguzyň oglanlaryna ol mallary arz etdiler. Olar kabul etmän diýdiler:

— Oguz dergähine barmak gerek.

Olar mal we hazynany alyp, Oguzyň hyzmatyna ugradylar. Ol habar Oguza ýetdi. Oguz «Goşunlaryň ol jemagatlaryň gözüne taryp edilenden hem iki esse artyk görüner ýaly mün-mün goşun ýaraglar dakynyp, olaryň ýollarynyň üstünde dursunlar» diýip buýurdy. Ol jemagat gelip, Oguza görnüş etdiler. Oguz olara diýdi:

— Size garşy ugradan bu goşunym azajyk goşundyr. Onuň ýaly on esse goşunym bardyr. Eger bu goşuna garşy durup bilseňiz, biziň bilen söweş ediň. Bolmasa tabynlyk ýoluny tutup, ýylba-ýyl iberer ýaly paç boýnuňyza alyň. Anyk we takyk biliň! Goşunymyz siziň pikir we hyýal edişiňizden hem artykdyr. Derýadan hem hiç bir perwaýymyz ýokdur. Sebäbi biz gelen ýerimizde niçe derýalardan ötdük. Hâzir siziň bu derýaňyz goşunymyzyň öňünde hiç zatça görünmez. Mundan aňsatlyk bilen öterler. Ötenden soň welaýatlaryňyzy zir-zibir ederler.

Olar bu sözi eşidip, Oguza diýdiler:

— Oguz aga bir häkim bellesin. Biz oňa mal bereris.

Oguz olara diýdi:

— Eger könlüňiz bize rast bolup, mal kabul etseňiz, Tekfura goýan häkimim size-de ýeterlik bolar. Her ýyl maly ðňa beriň. Ol bolsa bize getirip berer. Her iki ýyldan bir uly kişiňiz meniň ýanyma gelip, sowgatlar alyp gaýdar.

Bu sözleri diýip, ol jemagata mähribanlyklar edip gaýtardy. Pereň ilçileri ol leşgeriň haýbatyny görüp, öz welaýatlaryna geldiler. Ahwaly Pereň patyşasyna arz etdiler.

Olar köp pikirlenip, tabynlyk bilen mal kabul edip, bende-lik kemerini biline bagladylar we boýun boldular.

Oguz soltanlyk tagtynda oturýarka, kim oňa mal berse aman bolup, mal bermedikler bilen söweş edýärdi.

OGUZYŇ OGLANLARYNY RUM WELAYATYNA IBERENINIŇ BEÝANY WE OLARYŇ AHWALY

Oguz oglanlary Ruma baryp ýetdiler. Rumlylar leşger ýygyp, üç gezek söweş etdiler. Üçünji gezekde hem rumlylar ýeňildiler. Ahyry garşylyk görkezmekden ejizdigini bildiler. Rumuň barça ululary ýyglyp, geňeş edip, ahyry tabyn bolmaga ylalaşdylar. Gelip, Oguz oglanlaryny gördüler. Olardan soradylar:

— Neçün mundan oň boýun bolmadyňyz? Arada munça halaýyk ölmän, welaýat harap bolmazdy.

Olar diýdiler:

— Söweş edenler diwana kişilerdi. Biz köpi gören kişiler bolup, aradan urşy aýryp, tabynlyk kemerini bile baglap, il bolmaklygy maslahat gördük. Ylaşyp gelendiris. Eger öldürseňiz-de ýa-da azat etseňiz-de, siz häkimsiňiz.

Oguz oglanlary olaryň çyn köňül bilen il bolandyklaryny bildiler. Diýdiler:

— Atamyzyň buýrugyna görä, her kişi tabyn we boýun bolsa, bizden aman bolar we biz oňa zyýan ýetirmeris. Biz atamyzyň sözünden çykyp bilmeris. Indi biz munda oturyp, siz baryp Oguza görnüş edýänçäňiz, hiç bir ýaradylana zyýan ýetirmeris.

Ol kowum bu sözi kabul edip, Oguzyň dergähine ugradylar. Oguz olary görüp, oglanlarynyň söweş edişlerini we arada bolan işleri olardan sorady. Olar gören ahwalaryny tamam Oguza beýan etdiler. Oguz olaryň göwünlerini awlap, her ýyl hazyna ibermeli paçalaryny belledi.

Şeýle-de pereňlilere görkezen goşunyny olara hem görkezdi. Olaryň köňlünde uly gorky ornaşdy. Oguz olara halatlar geýdirip gaýtardy.

Oguzyň oglanlary dolanyp, atasynyň gaşyna geldiler. Oguz görse, oglanlary ýagşy işler edip, kämillik we bagtyýarlyk alamatlary olardan ýüze çykyp duran eken. Uly toý edip, altyn kürsä oturdyp, käse aýlap, oglanlary bilen bile giden emirlerine halatlar geýdirdi. Ondan soň ogullary bilen emirlerini ýygnap diýdi:

— Näme üçin oglanlaryma altyn kürsi berip, size halatlar geýdirendigimiň sebäbini bildiňizmi?

Oglanlary bilen emirleri diýdiler:

— Sen ýagşyrak biler sen.

Oguz diýdi:

— Alty oglumy Şama iberdim. Olardan ýagşy işler peýda boldy. Ikinji nobatda üç ogly Pereňe we üç ogly Ruma iberipdim. Munda hem ýagşy işler etdiler. Siziň pikiriňiz hem tamam ýagşydy. Olar bilen talaň etmezlik barada eden şertimizden gyşarmadylar. Ol sebäpden köňlüm olardan we sizden hoşaldy. Bildim, olar patyşalyga, siz bolsa emirlige mynasyp ekeniňiz. Şonuň üçin olara altyn kürsi we size halat berdim.

Bu işleri bir yüzli edip, ol welaýatyň doly basylyp alynmagyna we düzgün-tertibine ýüzlenip, Rum, Antakyýa we Pereň işleriniň berkleşmegi üçin ol ýerde üç ýyllap mesgen tutdy. Ol welaýatlaryň işini doly düzgün-tertipleşdirip, ondan Dymşyga ýöriş etdi.

Dogrussyň Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ BARÇA GOŞUNY BILEN DYMŞYGA BARANYNYŇ BEÝANY

Oguz Rum, Antakyýa we Pereň ýurdunyň düzgün-tertibini tamamlady. Soňra Dymşyk welaýatyna ýöriş etdi.

Dymşykylar onuň bilen uruşmagy hyýal etdiler. Oguz asla oňa üns bermän, Dymşygyň degresinde düşläp, üç günläp ol ýerde ornaşdy. Ol üç günde asla uruş etdirmedi. Oglanlary diýdiler:

— Näme üçin söweş etmän eglenýärsiň?

Olara şeýle jogap berdi:

— Bu ýerde Adam alayhyssalam ýatyr. Men bu jähtden näme etsemkäm diýip, haýran galyp duryn we söweşmägerazylyk bermeýärin.

Üç gün boldy. Oguz olara kişi iberip, söweşmäge üns bermedi. Dymşyk halaýygy Oguzyň gaşyna on eşek ýüki ýaý bilen ilçi iberdiler. Olar Oguzyň gaşyna gelip, öz sözlerini aýtdylar. Oguz diýdi:

— Bu gün meniň gaşyma gelipsiňiz. Eger söweş etmek hyýalyňyz bar bolsa, leşgeriňiz Antakyýa leşgerinden artygrak dăldir. Entek biziň leşgerimiz doly gelip ýetenok. Ol sebäpden garaşyp durduk we size ilçi ibermedik. Indi maslahat şudur. Siz baryp, ulularyňyzy biziň ýanymyza iberiň. Olar gelip, tabyn bolsalar, paç belli edip, yzyna gaýtararyn. Men Müsüre ýöriş edip, siziň bilen uruşmak hyýalym ýok. Siziň hem maňa garşylyk edip biler ýaly kuwwatyňyz ýokdur. Bermeli pajyňyzy ýaýa karar ederin. Sizden ýaýdan özge hiç zat talap etmerin.

Dymşyk ilçisi bu sözleri eşidip, Dymşyga gelip, Oguzdan eşiden sözlerini Dymşygyň uiularyna beýan etdi. Olara bu söz muwapyk gelip, gulak asyp, niçe meşhur arap atlary bilen ýüz eşek ýüki ýaý ýükläp, Oguz dergähine geldiler. Peşgeşlerini tartyp, il bolup, tabynlygy kabul etdiler. Oguz olaryň ulularynyň göwüňlerini awlap diýdi:

— Bu welaýatyň ýaýlary ajaýyp, ýagşy ýaýlardyr we olar bize gerekdir. Getiren ýaýlaryny tamam goşunyna üleşdirip, her kişä üç ýaý berdi. Ilçilere diýdi:

— Hăzir biz Müsüre barýarys. İnşa Allatagala ondan dolananda size paç belläris. Onda hem hatyryňyz hoş bolar ýaly iş ederis.

Ol ýerde bir aý mekan tutup, ondan soň göç edip, Müsüre ýöriş etdi. Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ MÜSÜRE ÝÖRIŞ EDENINIŇ BEÝANY

Oguz Dymşygy il edeninden soň, Müsür kasdyna çykdy. Üç günlük ýol ýörediler. Ol ýerde iki gün mekan tutup, barça leşgerlerine buýruk berdi. Her müň kişini iki-üç gezek gije gaýdyp, gündiz göç edýärdiler. Bu usul bilen halaýygyň gözüne leşgeriň sanyny iki-üç esse köp görüner ýaly edýärdiler. Ondan soň Müsüri neneňsi eýelemek barada geňeş geçirdi.

Üç ogluny dokuz müň kişi bilen Munkala iberdi. Bir ogluny ýene dokuz müň kişi bilen onuň ardyndan iberdi. Özi uly goşun bilen olardan soň ýola rowana boldy. Özi atlanjak günü guş atly ilçini iberip, «Munça leşgeri oglanlaryma berip iberdim. Özüm hem uly goşun bilen ýeterin» diýip, habar iberdi.

Ilçiler gitdiler. Ol şol ýerde mekan tutup, oglanlary ýola düşdüler. Oguz Dymşyk töwereklerinde gyslag edip, aw awlaýardy. Dymşykylar hem Müsüre kişi iberi, «Uruşmak maslahat däl» diýip, Oguz leşgeriniň ýagdaýyny beýan etdiler. Müsür halaýygyna bu söz örän täsir etdi.

Oguz oglanlary ýakyn ýetdiler. Müsüriň ulularynyň barçasyny garşylamaga çykyp, peşgeşler getirip, tabyn we boýun boldular. Oguz oglanlary hem şäher degresinde oturyp, «Hiç biriňiz olaryň bir kişisine-de zyýan we zeper ýetirmesin» diýip, höküm etdiler. Emma şäher ilatyna bolsa «Biz daş ýoldan gelyäris. Üç ýyllyk paja sowgat görnüşinde taýýarlap bize beriň. Ýöne her alty aýda şonuň üçden birini beriň!» diýip, höküm etdiler. Bu ýylda Müsürden üç ýyllyk maly aldylar. Leşgerlere köp mallar berip, Oguzyň permany bilen yzyna dolandylar. Oguz Dymşykda ýene bir ýyl galdy. Ondan soň Dymşygyň bermeli pajyny

belledi. Soňra Adam alaýhyssalamyň gabry ol ýerdemiş diýip eşidip, Mekge we Medinā ilçi iberdi we ondan bir owuç toprak getirmeklerini buýurdy. Ol toprakdan bir para öz bedenine sürtüp, Allatagala şükür etdi. Oglanlary bilen emirlerine diýdi:

— Adam toprakdandy. Ýene topraga birleşdi. Biz hem topraga öwrülmelidiris.

Ondan soň Baglbek daglarynda we sowuk howaly yerlerde ýaýlag tutup, diýdi:

— Bu ýazda Bagdada baryp bolmaz. Howa aram bolandan soň, Bagdada ýöriş ederis.

Tutuş ýaz ol yerde oturyp, gýş başlanda Bagdada ýöriş etdi.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ BAGDADA WE BASRA ÝÖRIŞ EDENINIŇ BEÝANY

Oguz Bagdada ýöriş etdi. Bagdat halaýygynyň köprügi il bolupdylar. Diýarbakire gelende, barça Bagdat ululary garşylap, Diýarbakirde Oguza görnüş etdiler. Oguz olar bilen Bagdada gelip, bir aý onda boldy. Barça ulular onuň hyzmatyndadylar. Ondan çykyp, tä howa yssy bolýança ol golaýlarda gýşlag tutdy. Ondan soň Kürdüstan daglaryna baryp, onda ýaýlag tutdy. Güýzde Basra tarapyna ýöriş etdi. Basranyň ilaty hem özge welaýatlar dek tabyn we il bolup, mal we hazyna berdiler. Ondan Huzustana baryp, ol töwerekleriň barçasyny il etdi. Olar paç tölediler. Ondan Bur daglaryna baryp, ondan hem ötüp, Ysphyhanda düşledi. Ysphyhanyň ilaty tabyn bolman garşylyk görkezip, söweş etmäge doly taýýar we hâzir boldular. Oguz on mün kişini Ysphyhanyň degresinde goýup, özi ondan özge menzilde gondy.

Müddet üç ýyllap, ol welaýatyň daş-töwereklerini ta-

ladylar we çapawulladylar. Üç ýyldan soň barça leşger Yspyhanda ýyglyp, niçe gije-gündiz Yspyhan leşgeri bilen söweş etdiler. Yspyhan leşgeriniň ýarysy bir gün urşup, beýleki ýarysy ýene bir gün uruşýardylar.

Ýedi gün boldy. Uruş etmeklik hiç peýda bermedi. Oguz işini ugrukdyryjy Garasülük atasy Buýşy hojanyň gaşyna baryp, oňa diýdi:

— Şeýle bir uly uruşlar boldy. Hiç bir ýol bilen Yspyhany eýeläp bilmeýäris. Bu babatda bir pikir edip, bize bir akyl bergin.

Buýşy hoja bu haly eşidip diýdi:

— Diwar bilen uruşmak hiç peýda bermez. Siz okuňyzy diwara urýarsyňyz. Olar sizi we atlaryňyzy urýarlar. Gürrüňsiz olaryň urgusy howply geler. Bu işiň çäresi şudur. Goşunyň ýarysyny ýaşyryp, bir azrak kişi uruşmaga galsyn. Eger olar galadan daşary çykmasalar, baglaryny we öýlerini harap etsinler. Olar çydaman uruşmaga çykarlar. Olary görüp, urşup ýören kişiler gizlenip ýatan leşgerleriň deňinden geçýänçäler gaçsynlar. Ondan soň yza dönüp, olary ara tutup, bir kişini hem gala gaçyp, penalanmaga goýmasynlar.

Garasülük bu pikiri gelip, Oguza diýdi. Bu söz oňa örän makul görnüp, oğlanlaryny kyrk müň kişi bilen gizledi. Özi elli müň kişi bilen derwezä çapyp, haraplyga başlady. Yspyhan leşgeri oňa çydaman, leşgeri hem öňküden azrak görüp, galanyň işiklerini açyp çykyp, söweş etmäge meşgul boldular. Oguz leşgeri ýeňlen bolup, gaçyp, bukudakylaryň deňinden geçýänçäler olary özlerine tartýardylar. Olar yza dönüp, bukudakylar hem çykyp, duşmanlary ara alyp, olardan bir kişini hem gala girmäge goýmadylar. Barçalaryny öldürdiler. Bu tär bilen Yspyhany eýelediler. Ondan soň dört ogluny Pars we Kerman tarapyna ugradyp, olary basyp almaga belledi.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ PARS WE KERMANA OGLANLARYNY IBERENINIŇ BEÝANY

Oguz dört oglunyň Pars we Kermana baryp, ol ýurdy eýelemeklerini karar etdi. Ogullary atalarynyň ýarlygy bilen ol diýara ýola düşdüler. Ilki bilen Kermana bardylar. Yspyhany eýelän çäreleri bilen Kermany hem tutup, köp talaň we gyrgynçylyklar etdiler. Ondan Parsa geldiler. Barçasyndan oň Şirazy tutup, mülki doly eýelemek üçin, bir ýyl onda mekan tutdular. Olary tabyn edip, atalaryna kişi iberip, ol mülki tutandyklary barada habar berdiler. Oguz buýruk berdi:

— Ol mülk tabyn bolupdyr. Olary talaman, mal belläp, üç ýyllyk pajyny alyp, dolansynlar!

Çapar gelip, Oguzyň habaryny olara ýetirdi. Olar Oguz ne buýran bolsa amal edip, Yspyhana Oguzyň gaşyna dolandylar.

Bu hekaýatdan üç ýyl ötenden soň, Pars we Kermana leşger tartyp, ony tabyn etdiler. Paç belläp, her ýere bir häkim belläp, onda oturtdylar. Bu wagtlar Oguz Yspyhanda ýaşaýardy. Oglanlary ol ýeňşi gazanyp, dolanyp gelenlerinden soň Yragy eýelemegi niýet edip, ol ýerleriň ahwallaryny bilip gelmek üçin ilçileri iberdi.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ YRAK TARAPYNA ILÇI IBERENINIŇ BEÝANY

Beýan edilen patyşalyklar Oguza boýun bolanda, ol Yragy hem tabyn etmek hyýala mündi. Iki ýüz kişini ol ýere baryp, ýagdaýlary bilip, patyşalarynyň nirede durandyklaryny takyklamak üçin iberdi we olara buýurdy:

— Eger güýjüňiz ýeter ýaly ýerini alyp bilseňiz, urşup alyň. Ýöne uly ýerlere hüjüm etmän, zyňyza dolanyň.

Ol iki ýüz kişi ugrady. Reýe, Kazwine, Hemedana we ol welaýatlara ýetdiler. Ol ýurduň adamlary Oguzyň we leşgeriniň owazasyny eşidipdiler. Aralarynda hiç kişi ölmez ýaly we welaýatlar harap bolmaz ýaly ol gelmezinden öň baryp, tabyn bolmakdan özge hiç bir çäräni oňaly görmediler. Bu pikire gelip, hormat-sylaga mynasyp bolmak üçin, tölenmeli pajyň möçberini kabul edip, Oguzyň özlerinden hoşal bolup, yza dolanmagy üçin Oguzyň gaşyna ugradylar.

Olar baryp, Oguza ýetdiler. Bahar pasly düşüpdü. Oguz olara garşy ýörişe karar edipdi we ýoldady. Olar öňünden çykyp, tabynlyk we bendelik şertlerini ýerine ýetirdiler. Oguz olaryň göwünlerini awlap, bermeli paçlaryny belledi. Olary yzyna gaýtaryp, özi ýaýlag tutmak üçin Demawende ugrady.

Ýolda şeýle hadysa boldy. Bir garry hatyn göwreli eken. Ol bir ogul dogurdy. Özüne nahar bişirmäge hiç zady ýokdy. Ol aç galypdy. Şol sebäpli hem çaga aç galyp, aglaýardy. Tötänden üç-dört gün geçenden soň bir şagal bir sülgünü tutup, alyp gidip barýan eken. Ol hatynyň äri taýak bilen ol şagaýy urup, sülgünü aldy. Ony iýip, ogluna süýt berer ýaly bişirip, hatynyna getirip berdi. Olar birnäçe günden soň Oguzyň ardyndan ýetdiler. Ol kişi Oguz alnyna geldi. Oguz ondan sorady:

— Ne ýerdediň we neçün giç geldiň?

Ol diýdi:

— Hatynymyň ýeňlär wagty boldy. Ol sebäpden hyzmatyňyza gijräk geldim.

Oguz onuň sözüne gulak asman, ony ýazgaryp diýdi:

— Bir hatynyň ýeňlemegi üçin galdyňmy?! Indi bu ýerde mekan tut we gal!

Türkmen dili bilen diýdi:

— Gal aç, ýagny bu zaman bizden gal. Oguz bu sözi diýdi. Ol onda galdy. Gal aç sözi soň «Halaç» boldy. Şu esasda barça halaç perzentleri we raýatlary ol kişiniň neslindendirler.

Oguz ondan Demawende baryp, ýaz ol ýerde boldy. Gūýz bolsa, Mazenderan kasdyna hereket etdi.

Dogrusyny Allatagala bilýãndir.

OGUZYŇ MAZENDERANA, GÜRGENE, DEHISTANA, HORASANA WE KAHYSTANA BARYP, ÝEŇIŞ GAZANANYNYŇ BEÝANY

Oguz Mazenderanyň, Amulyň, Sarynyň we Astrabadyň kasdyna ugrady. Kābir welaýatlara hoş sözler berip, gōwünlerini awlap, kābir welaýatlary bolsa, tug we ýarag bilen basyp aldy. Ol gyṡ onda bolup, barça ýerlerde hākimler goýdy. Ýene ýaz bolanda, Demawentde ýaýlag tutdy. Gūrgene, Dehistana we ol tōwereklere ilçiler iberip, ol welaýatlaryň tamam ulularyny tabyn etdiler. Barçasý Oguzyň gaşyna gelip, bermeli pajyny anykladylar. Üç ýyllyk maly bir gezekde berdiler. Ondan Horasana bardy. Esferaýyn we Sebzewar il bolup, tabyn boldular. Diňe, Nişapuryň halky tabyn bolman, söweş etmäge taýýar we hāzir boldular. Oguz ol welaýatda gyṡlag tutdy. Bahar geldi. Ýene Nişapura bardy. Nişapur we Tusy tutup, onda ýaýlag tutdy. Gyṡ düşende Bawerde, Nusaýa, Sarahsa we Merwe baryp, ol welaýatlary tamam basyp aldy. Ýazda Hyrada baryp, onda ýaýlag tutdy. Ol ýerleriň halkyna salgyt belledi. Ondan Kahystana baryp, ol ýurtlary tamam eýeledi. Üç ýyllyk maly hazyna ibermekleri üçin salgyt belledi. Gūýzde ýene Hyrada geldi. Ondan bir ogluny ätiýaçlyk üçin, «Patýsa daş ýere gitmändigir» diýen owaza ýaýratmak üçin, paçlaryny bermekde keltelik etmezlikleri üçin dokuz mūň kişi bilen Basra iberdi. Oguzyň ogly atasynyň hōkümi bilen Basra bardy. Owaza salyp, welaýatlara ilçileri iberdi. Barça mallary gaýdanda özi bilen ākitmek üçin üç ýyllyk maly Yrakda jemledi we olara bermeli pajyny belledi. Oguzyň ogly gaýdyp gelip, ol mallary alyp, atasynyň gaşyna eltdi.

Mundan üç ýyl geçdi. Oguz Hyratda, Sarahsda we Baýgyrda mekan tutupdy. Ogly gelip ýetdi. Ondan soňra Kerdag bolan öz welaýatyna we ýurduna ugrady. Gyssanmaçlyk bilen Gur we Garjystan ýolundan hereket etdi. Tötänden ýolda bir uly daga ýetdi. Ol dagda gar ýagyp, iki-üç öýli ondan geçip bilmediler. Oguz «Hiç bir jandar leşgerden galmasyn» diýip, karar edipdi. Ol öýlüleriniň galandygyny mälim etdiler. Oguz olardan ynjaýp diýdi:

— Neçün gar sebäbinden leşgerden galypdyrlar?

Ol niçe öýlünü «Garlyk» at goýdy. Indi garlyk jemagaty tamam ol iki-üç öýlünüň neslindendirler.

Oguz ol dagdan ötüp, Amuýe suwuna ýetip, ondan geçip, Buhara sebitinde ýerleşýän ýalňyz agaçda düşledi. Birnäçe gün ol ýerde boldular. Ondan soň tamam leşgeri bilen öz ýurduna ýöriş etdi. Öz ýurdundan çykyp, tamam welaýatlary eýeläp, ýene öz ýurtlaryna gelýänçäler, takmynan elli ýyl bolupdy.

Giden wagtynda ýoldan yzyna gaýtaran gaňňaly we uýgur jemagatlary dokuz günlük ýoldan olary garşylap, peşgeşler tartdylar. Oguz öz öýüne düşüp, müň erek goýny we dokuz ýüz gysragy toý üçin öldürmeklerini buýurdy. Uly toý edip, altyn oý gurup, tamam ol welaýatlaryň halaýygy ol ýere ýygyladylar.

Oglanlary bir gün awa çykypdylar. Tötänden bir altyn ýaý bilen üç altyn ok tapyp, «Köňli isläni dek üleşdirsin» diýip, ony atalarynyň gaşyna eltdiler. Oguz ol ýaýy üç uly ogluna berip, olara «Bozuk» lakamyny berdi. Sebäbi eger ol ýaýy üleşdirse, elbetde, ony bozmalydy. Beýleki üç oky üç kiçi ogluna berip, olara «Üçok» lakamyny berdi. Üçok we olardan peýda bolan nesiller tamam ol lakamlara degişlidirler. Ýaý beren oglanlary uly derejeli bolup, ok beren ogullary kiçi derejeli bolmalydygyny karar etdi. Sebäbi ýaý patyşadyr, ok bolsa ilçä. Bu kada bilen ýurtlaryny belläp, ýaý berenlere sag goluny berip, ok berenlere sol goluny tabşyrdy. Oňa ýagşy maslahatlar we geňeşler be-

ren Garasülüğe hem köp engam we sowgatlar berdi we ondan sorady:

— Munça ýagşy geňeşleri ne ýerden bilerdiň?

Ol ýaşyrman diýdi:

— Garry kişileri goýup, ýanyňyz bilen äkitmäh diýip, ýarlyk we höküm edipdiňiz. Men atamy sandyga salyp, özüm bilen äkidipdim. Her bir müşgil iş ýüze çykanda, men baryp, oňa aýdyp, ondan jogap alyp, size aýdýardym.

Oguz Garasülüğe atasyny alyp gelmekligi buýurdy. Garasülük atasyny häzir etdi. Oguz ony görüp, oňa çäksiz we köp sowgatlar berdi. Ahyr ömrünü parahat geçirmegi üçin Samarkandy hem oňa berdi. Garasülügi bolsa, uly beg edip, oňa patyşalyk halatlar, kemer we köp mallar berdi. Bu zatlaryň hemmesi şol toý gününde bolup geçdi.

Oguz hem döwlet we bagtyýarlyk bilen öz ýurduna gelip, onda ornaşdy. Taryhçylar onuň müddet ömri müň ýyldy diýýärler. Käbirleri Gyl Baragyň ýagy bolandygy sebäpli, ol ýene bir gezek goşun çekipdi diýýärler. Gypjak kowumyny Itil gyrasynda oturdyp, şol ýerleriň olaryň ýurtlary bolmalydygyny belledi. Itiliň kenarynyň baýlyklaryny bolsa, özlere alyp, sarp etmek üçin olaryň eýeçiligine degişli etdi. Gyl Barak welaýatynyň, Derbendiň we ol sebitleriň baýlyklaryny bolsa, alyp hazyna ibermekligini buýurdy. Şol sebäpli gypjaklylar onda mekan tutup, ol welaýat olara degişli boldy. Oguz müň ýyldan soň wepat boldy.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZYŇ OGLY GÜN HANYŇ PATYŞALYGYNYŇ BEÝANY

Oguzdan soň oglanlarynyň ulusy bolan Gün han Oguzyň ýerine tagtda oturyp, ýetmiş ýyl patyşalyk etdi. Oguz bir şäher bina edip, adyna Ýaňykent goýupdy. Örän akylly

we ukyply bir kişini oňa hâkim belläpdi. Ady Yrgyl Hojady¹. Yrgyl sözüniň manysy özüne tartmak diýmekdir. Hoja manysy bolsa, uly diýmekdir. Yrgyl Hoja bir köpi gören, garry kişidi. Ol gowy hyzmatlar görkezipdi. Oguzyň oglanlaryna örän mylakatly we mähribandy. Bir gün Gün hana diýdi:

— Oguz uly patyşady. Tamam älemi eýeläp, köp hazynalar we mallar ýygypdy. Indi olar tamam siziňkidir. Siz alty ogulsyňyz. Allatagalanyň permany bilen her biriňiziň dört ogluňyz, ýagny ýigrimi dört ogluňyz bardyr. Indi maslahat şudur. Olaryň her birine bir mynasyp iş we amal belläň. Sizden soň bir-birleri bilen uruş we dawa etmez ýaly, her birine özlerine degişli we şonuň bilen tanalar ýaly aýratyn tagmalary we nyşanlary karar ediň. Olaryň perzentleri hem öz ýol-yzlaryny bilsinler. Bu bolsa döwlet berkligine esas we at-abraýyňyza söýget bolsun.

Bu hekaýat Gün hana örän hoş geldi. Yrgyl Hoja buýurdy:

— Nämäni maslahat görseň, şeýle et.

Yrgyl Hoja Oguzyň bozuk we üçok lakamyny beren alty oglunyň we olardan önen ýigrimi dört oglunyň her birine bir lakam berip, mallaryna basar ýaly we ol tagmanyň üsti bilen mallaryny parhlandyrrar ýaly bir tagma taýynlady. Her bir ogla olaryň uýguny bolar ýaly bir guş belledi. Uýgun «abyk bolsun», ýagny «mübäreke bolsun» sözünden gelip çykýar. Hersiniň beýanyny olaryň adynyň astynda bu ýazylan jümlede beýan ederis.

Oguzyň bozuk at dakan üç ogly olaryň ulularydy. Yrgyl Hoja olaryň perzentlerine «Her kişi olaryň kowumyndan bolsa bu lakama, süýege we guşa mahsus bolup, bir-birlerine zyýan bermesinler we ol nyşanlar bilen halaýyk olary tanasynlar» diýip, bir at we lakam belledi.

¹ Bu at golýazmada Erkil görnüşinde hem gelýär. Bu sözüň «erkli» görnüşinde bolmagy mümkin.

Barça ogullarynyň ulusy bolan GÜN HANYŇ perzentleri:

Gaýa, ýagny mäkäm, tagma: uýgun.

Düker, tagma: uýgun.

Alaöýli, ýagny her ýerde bolsa, döwletli we bagtyýar bolsun, tagma: uýgun.

Ikinji oğly bolan AÝ HANYŇ perzentleri:

Baýat, ýagny döwletli we nygmatly, tagma.

Owşar, ýagny çalasyn, tagma: uýgun.

Garaöýli, ýagny ýolda goşun bilen gowy ýörär, tagma.

Üçünji ogly bolan ÝYLDYZ HANYŇ perzentleri:

Ýazyr, ýagny köp welaýatlar seniňki bolsun, tagma: uýgun.

Gyryk, ýagny uruşda güýçlüdir, tagma: uýgun.

Dodurga, ýagny mülk tutup ýaşayyş etmek, tagma: uýgun.

Baýarly, ýagny uýuk. Onuň ady Nugmamys. Uruşda ondan bir keltelik peýda bolupdyr. Ony ägä etdiler. Hytaý tarapyndan bir güýçli ýel gelýärdi. Adyna Badysam sötrük diýýärdiler. Örän ýakymсызды. Oňa «Ol ýeliň deşigini tutuň» diýdiler. Ondan maksat ony ýok etmekdi. Ony bu işe iberipmişler. Bu wagt bu welaýatlarda onuň neslinden hiç kişi ýokdur. Meger, Hytaýda bardyr.

Begdili, ýagny ulular sözi dek eziz bolsun. tagma: uýgun.

Karkyn, ýagny köp aşly we doýduryjy, tagma: uýgun.

Oguzyň sol gol berip, üçok lakam beren we Yrgyl Hojanyň her birine aýratyn lakam bellän üç ogly şu esasda getirilýär.

GÖK HANYŇ perzentleri:

Baýyndyr, ýagny hemişe döwletli bolgaý, tagma: uýgun.

Benje, ýagny ýagşy yhlas etgeý, tagma: uýgun. Igdir, ýagny ýagşy, uly, tagma: uýgun.

Bükdür, ýagny barçalara salyhatlylyk etmek gerek, tagma: uýgun.

Alaýuntly, ýagny mydama mallary ýagşy bolan, tagma: uýgun.

Üreger, ýagny işi mydama belent bolgaý, tagma: uýgun.

DAG HANYŇ perzentleri:

Salyr, ýagny bir kişi ýetse, gylç we çomak (taýak) urgaý, tagma: uýgun.

Çowdur, ýagny mydama işi uruş bolgaý, tagma: uýgun.

Biwe, ýagny atlary barça zatlardan ýokary bolgaý, tagma: uýgun.

DEŇIZ HANYŇ perzentleri:

Eýmir, ýagny leşgerli we başarjaň bolgaý, tagma: uýgun.

Çepni, ýagny her ýerde ýagy bolsa, durmazdan uruşgaý, tagma: uýgun.

Kynyk, ýagny her ýerde bolsa, eziz bolgaý, tagma: uýgun.

Şeýle-de aralarynda uruş we dawa bolmaz ýaly her birine at etinden hem degişli müçeler bellenildi. Toýda hemişe iki at öldürýärdiler. Biri bozuk kowumyna we biri üçok kowumyna degişlidi. Boýnuna ýakyn ýerden bolan bir süýek we ujasy kowumyň patyşasyna bellenildi. Özge süýekleriň her birisini, hiç kişi özge kişiniň ülüşini iýmez ýaly bir taýpa we ogula bellediler. Onuň beýany adynyň astynda ýazylandyr. Barça welaýatlar olara karar tapdy. Sag golda bellenen bozuk kowumy Saýram sebitinden we Başgyrtaky daglardan tä Garabag töwereklerine çenli ýaýlag tutarlar. Sol golda bellenen üçok kowumy Kutagdan, Kerkukdan, Tuglykdan, Lor Bamantdan tä Almalyga çenli ýaýlag tutarlar. Aralarynda pitne we dawa bolmaz ýaly bu ýerler olara karar edildi.

Dogrusyny Allatagala bilýändir

GYŞLAG

Sag gola Bursuk, Maktag we Mamamlis bellenildi. Sol gola Gaýyduh, Esaýes, Gumsiñri, Gaýydur we Diýar Sekremā bellenildi. Gün han ýetmiş ýyl patyşalyk edip, galmady¹.

Dogrusyňy Allatagala bilýändir.

DÜÝP BEÝGI HANYŇ PATYŞA BOLANY

Gün han galmady. Ogly Düýp Beýgi han onuň ýerine oturdy. Oňa Gün han ata-babasynyň adyny goýupdy. Ol patyşa bolanda emirlerden we döwlet sütünlerinden sorady:

— Atam Oguz ýurtlary neneňsi eýeledi we ne ýerleri basyp aldy?

Ol jemagatdan ata-ogul bolan Ulas we Ular atly salyr kowumyndan iki kişi tagzym edip diýdiler:

— Ataňyz güncýkardan tä günbatara çenli eýeläpdi. Indi biz hem saňa birleşendiris. Biz hem ol welaýatlardan mal almagyňa goldaw bereris. Eger olar mal bermän, garşylyk görkezseler, atalaryňyzyň ady berkarar bolup, ýitmez ýaly we hiç kişiniň saňa garşy çykyp, mal bermezlige mümkinçiligi bolmaz ýaly biz uruş bilen şeýle bir işler ederis.

Beýgi bu sözi eşitdi. Örän hoşal bolup, öz-özünden «Eger parasatlylyk nyşany bar bolan kişileriň sözi bolmasa, ýurt we patyşalygy saklasa bolmaz» diýip, pikir etdi. Olara doly ynam edip, ýokary derejeli hezzet-hormatlar etdi we olardan sorady:

— Sizler maňa muwapyksyňyz, eýsem nökerleriňiz hem şunuň ýaly muwapykmydyrlar?

Olar diýdiler:

¹ Galmady — bu ýerde öldi diýen manyda gelýär.

— Ýazyr kowumyndan bir emir bardyr. Ady Alandyр. Onuň hem Bulan atly bir ogly bardyr. Olar hem bize pikirdeşdir. Düker kowumyndan Düýp Hekşu, ogly Derkeş we Ýasbek ogly Melgubek we baýyndyr kowumyndan Guly Hoja dagy hem biziň bilen birdir. Her ýerde, duşmanyň bolsa, olar hem biziň bilen birlikde saňa ýardam bererler.

Düýp Beýgi han olardan bu sözleri eşidip, örän hoşal boldy we köňlüni galkyndyrdy. Öz-özüne «Munça kowum biziň bilen köňlüni bir etseler, gürrüňsiz işimiziň soň ýagşy bolar» diýip oýlandy. Şol sebäpden ýokarda ýatlanan adamlaryň atalaryny öz gaşyna çagyryp, saklap, oganlaryny öten üç ýyllyk maly almak üçin ilçiler edip, Şama, Kerke, Başgyrda, Parsa, Kermana, Yspyhana, Bagdada we Basra iberdi. Olar baryp, pajy alyp, barça ýurt oňa tabyn boldy. Etrap patyşalary tamam atalaryna boýun boluşlary ýaly oňa-da il boldular. Niçe müddet patyşalyk etdi. Adn Ýekmal oňa ýagy boldy. Welaýatyň ilaty oňa tabyndylar. Ýekmal atly, ýagny her iki kişi on kişä garşylyk görkezip biler derejedäki kuwwat eýesi diýen manyny berýän ol welaýat uzak gündogarda ýerleşýärdi. Ol kowumuň adaty şeýledi. Gün dogar çagda nagara kakýardylar. Olar ýagy boldular. Beýgi han ol welaýata leşger tartyp baryp, tamamyny ýeňip, yzyna dolandy. Ondan soň kazasy dolup, atdan ýykylyp, budunyň süňki syndy. Ol sebäpden wepat boldy.

Soňra KURUS BEÝGI onuň ýerine patyşalyk tagtyn-da oturyp, Okly ulusyndan bolan Olsun orunbasarydy. Her iş etse, onuň maslahaty bilen ederdi. Otuz ýyl patyşalyk edip, ondan soň ogly KURU ÝASAK BEÝGI onuň ýerine patyşa boldy. Ol hem togsan ýyl patyşalyk edip, ondan soň ogly YNAL BEÝGI HAN onuň ýerine oturyp, patyşa boldy. Müddet ýüz ýigrimi ýyl patyşalyk etdi. Ol Marduda, Kerijuk we salyr Damkak bilen geňeşerdi. Emirleri we wezirleri salyrdy. Bu wagtda barça ýurduny we

welaýatlaryny berkarar saklady. Ol wepat boldy. Ogly YNAL SYRU BEÝGI atasynyň ýerinde oturyp, ýurdy berkarar saklap, ýedi ýyl patyşalyk etdi. Wezirleri Busy (Buşy) Hoja salyrdandy we Şaýan Hoja ýere (ýewe) kowumyndandy. Ol hem ýedi ýyl patyşalyk edip, diri wagtynda oglundan — Alili, Les, Dūýli, Gaýa, Ynaldan razydy. Emma özi diri wagty patyşalygyny doganoglany ELBAN-KERKES DERNEKLUBANI YNAL HANA bermekligi hyýal etdi. Ony patyşalyk tagtyna oturtdy. Bu patyşa döwründe hezreti Muhammet Mustapa sallallahy alayhy wesellem ýüze çykdy. Marduda, Kerijuky onuň hyzmatyna iberip, musulman boldy.

Gorkut Gara Hojanyň ogly bolup, Baýan (Baýat) neslindendir. Ol örän akyly, dana we keramatly kişidi. Onuň döwründe Ynal han Syr Beýgi tagta çykypdy. Bu rowaýatyň eýesi «Onuň ömri iki ýüz togsan baş ýyldy, ýagşy sözlüdi we keramatlydy» diýýär. Onuň hekaýaty köpdür. Ol aýratyn beýan ediler.

Patyşa ahyr ömründekä hatyny göwreli boldy. Wepat bolanda bir ogul dünýä indi. Çaga doglanda baýat kowumyndan Gorkut diýdi:

— Bu ogul adyny Duman han goýmak gerek.

Diwan ululary diýdiler:

— Duman garaňkylyk bolgaý. Bu at patyşalara mynasyp dälidir. Mundan ýagşy at goýmak gerek.

Gorkut diýdi:

— Duman peýda bolsa, howa garaňky bolar. Atasynyň wepatyndan halaýygyň köňli zeň tutupdy we duman älemi tutup, garaňky bolupdy. Garaňkylyk ýltip, gün çykar we älem täze bolup, otlar gögerer, älem işi ýagşy bolar umydynda bu ady goýalyň.

Bu sebäpden ol ady goýdular.

Beýgi han dirikä tamam janawerleri öldürip, dillerini kesip, bir horjuna salyp saklaýardy. «Her haçan mende bir perzent bolsa, bu dilleri oňa beriň. Goý, barça guşlaryň

dilini bilsin» diýip, wesýet edipdi. Tötänden, Duman han doglanda ol horjuny tapdylar. Olary syndyryp, suwa salyp, Duman hana berdiler. Şu sebäpden, ulalanda barça guşlaryň dilini bilip, ýagdaýyny bilýärdi. Ondan soň barça halaýyk, uly-kiçi ýyglyp, patyşalygy bir kişä bermekligi maslahat etdiler. Ol wagt Duman han entek ýaşdy. Gorkut ol jemagat arasynda beýik üýn bilen diýdi:

— Eý, halaýyk! Patyşamyz galmady. Hyzmatynda bolan Erki, onuň ýagşy adyny saklap, sansyz mynasyp hyzmatlar etdi. Howuz ýasap, ikisini dolamas we gymyz bilen dolduryp, hiç bir jemendäniň etmedik işini edip, her dürli etleri bol edip üýşürpdi. Ol munuň ýaly hukuklara eýe boldy. Mynasyp wagt we mynasyp ýagdaý şudur. Duman han örän ýaşdy we patyşalyk edip bilmez. Ol kāmillik ýaşyna ýetýänçä oňa bir orunbasar belläp, tagtda oturdalyň. Ol işe Erki mynasypdyr. Ol köp hukuga eýedir.

Gorkut bu sözi diýdi. Barça halaýyk gulak asyp, agzybirlik bilen Duman hany patyşa belläp, Erkini onuň orunbasarlygyna makulladylar. Dolamas we gymyzdan dol-duran iki kölüniň adyny Erki han köli atlandyrdylar.

Ony tagtda oturdylar. Dokuz ýyl hökümeti dolandyryp, patyşalyk etdi. Duman han kāmillik ýaşa ýetdi. Patyşalygyny ondan dilettdi. Sag gol we sol gol hyzmatyndakylary çagyryp, üç ýüz kişi bilen bilelikde aýtdy:

— Men tagtda oturjakdyryn. Onuň orunbasary bolan Erki han hal-ýagdaýy mälüm edip, ondan gorkup, orunbasarlaryna diýdi:

— Toý üçin dokuz ýüz goýun bilen otuz gysrak öldürsinler!

Toý etdi. Buýurdy:

— Bada tutmak üçin üç müň goýun bilen, otuz gysragy häzir we taýýar etsinler! Gorkut gelse, oňa bada tutsunlar.

Derrew Gorkuda kişi iberip aýtdy:

— Ýurduň saýlantgysy bu gün sensiň. Maňa munuň ýaly müşgil iş düşdi. Herne maslahat görseň, men amal ederin.

Gorkut hem bu sözi eşitdi. Ol ýere gelip, toý edip, bada tutdy.

Aş çekiler wagtynda bir garry gurt uwap başlady. Barça dillerden habarly bolan Duman han, ol gurduň näme diýýändigini bildi. Ol gurt şeýle diýýärdi:

— Arman! Garry bolup, ýüwrüp, ýetip bilmeýärin, eger ýetsem, tutup bilmeýärin, eger tutsam parçalap bilmeýärin. Ol gurt sözünü tüketdi. Üç ýaş gurt oňa jogap berdiler:

— Eger sen garry bolup, hiç iş edip bilmeseň, biz ederis. Her ýigit garra medet bermese, onda ne ygtybar bolar. Bu gün gije örän garaňky bolar. Garaňkylykdan peýdalanyp, bu toýa getirilen goýunlaryň tamam guýruk we garynlaryny parçalap, rahatlyk bilen iýer ýaly saňa bereris.

Ol ýakynda Garabarak atly bir it bardy. Ol jogap berdi:

— Eger patyşa maňa bir yssy guýruk berse, bir goýna hem zeper ýetirtmäge mümkinçilik bermerin. Duman han bu sözlerden habarly bolup, bir guýrugy alyp, ol ite berdi. Ol ýerdäki jemagat patyşadan onuň sebäbini soradylar. Olara jogap berdi:

— Erki bilen köňül galyşlygymyz bolmasyn. Arada ynjy bolmaz ýaly sadakanyň başyny ite bermek gerek. Ondan soň aşlaryny içip ýatdylar. Ýarym gijeden soň Duman han oýanyp, diýdi:

— Görün, daşarda ýel barmy ýa-da ýok?

Bakdylar. Gije örän garaňky bolup, ýagysly we ýelli-di. Duman hana gelip, aýtdylar. Duman han ol gurtlaryň sözünüň çyn ekendigini bildi. Daň atyp, howa açyldy. Ol iti öz ýerinde göpmediler. Ol iti gözlemek üçin üç yüz kişi hâzirlledi. Gözlediler. Gije ol goýunlar ürküp, gurtlar olary

darapdyrlar. Garabarak ol gurtlar bilen urşup, goýunlary saklap, gurtlara böwet bolupdyr. Duman hana gelip, ol sözi diýdiler. Ol atlanyp, onda baryp, ol gurtlary öldürdi we ol itiň öz sözünde durandygyny bildi.

Elkyssa, toý başlap, ýedi gije-gündiz dowam edip, her gün togsan goýun we dokuz gysrak öldürerdiler.

Gorkut ara girip, Duman hana diýdi:

— Ataň wepat bolanda sen kiçidiň. Ol sebäpden Erki hany saňa orunbasar edipdik. Indi sen döwlet bilen bu derejä ýetdiň. Erki han hem garry we ejiz bolup, işi bu gün — taňla (ertire) ýetipdir. Eger ony saňa orunbasar bolmak işinden uzaklaşdyrmasaň we halk oňa igenmese bu mürewwetlik ýolundan daş bolmaz. Maslahat şudur. Onuň gyzyny algy. Onda tamam mallary we hazynalary saňa berer. Niçe günlerden soň, ol ölendenden soň gürrüňsiz täç we tagt senden özge kişä galmaz.

Duman han hem ol toý arasynda onuň gyzyny alyp, aýşy-eşrete meşgul boldy. Niçe müddet ondan ötdi. Duman hana diýdiler:

— Aýna han ogly Ewsere han «Erki hanyň gyzyny ilki men alayyn» diýip, hyýal edipdim. Duman han ara girip aldy. Men baryp, onuň bilen urşup, ol gyzy alyp getirerin» diýipdir. Duman han ol sözi eşidip, haýal-ýagal-lyk etmän, derrew goşun ýygyp, Ewsere hanyň üstüne bardy. Ol ýere ýetdi. Aýna han ileri gelmän, ogly Ewsere han garşy çykyp, uruşdy. Ewsere han ýeňildi. Duman han iki günläp kowup, ony tutdy we gaýdyp gelip, öz leşgerine gowuşdy. Ewsere hany getirip, ol sözi ondan sorady. Ol ykrar etmän, inkâr edýärdi. Duman han asla onuň sözünü diňlemän, heläk etmäge buýruk berdi. Bir ýyl ol mekanda ornaşdy. Erki hanyň gyzy bolan hatynyna onuň gelmejekdigi mälüm boldy. Ol hem ol ýere ugrady. Şol wagtlar ol göwrelidi. Ýolda ondan bir ogul dünýä indi. Erki hana habar berdiler. Adam iberip, ol oglany öz alyna getirdip, toý etdi we oňa Gar Beýgi han diýip at

dakdy. Gyzyny bolsa, Duman hanyň gaşyna iberdi. Duman han Aýna hany çagyryp, diýdi:

— Atalaryňyz hemişe biziň atalarymyza boýun we tabyndylar. Ogluň ýaman hyýal edeni üçin ony ýok etmeklige buýruk berdim. Eger indi sen yhlas we ynam bilen maňa äht edip, il bolsaň we her ýyl hazyna mal iberseň, men hem welaýatyňy gadymy destury bilen saňa tabşyraýyn.

Ol yhlas we ygtykat bilen il boldy. Ol hem ol welaýaty oňa tabşyryp, hoşamaýlyklar berip gaýtardy. Özi hem gaýdyp, öz köşgünde düşledi. Oglunyň ýüzüni görüp, toýlar tutdy. Niçe müddet Erki han bilen bolup, köne dostluk ýoluny saklady.

Ogly Beýgi ulaldy we kämillik ýaşyna ýetdi. Bir gün bir ýigit bilen suw gyrasynda oýnap ýördi. Ondan öýkeläp, galama meňzeýän ýeken atlandyrylýan bir ot bilen onuň boýnuna urdy welin başy boýnundan aýrylyp, ýere düşdi. Halaýyk ol işi görüp, haýran bolup, ol haly Duman hana aýtdylar. Ol diýdi:

— Bu ýol ogluma hak tarapyndyr. Onuň ady Ýeken Binke (Bilen) Är Biçen Gaýa Beýgi han bolsun. Manysy kişini ýeken oty bilen öldürmekdir.

Ol oglan niçe müddetden soň Erki hana diýdi:

— Bu tagt owwal atamyňky eken. Niçe wagtdan bári ol kiçi bolanlygy sebäpli sen oňa eýediň. Indi ol ulaldy. Enemi oňa berip, heniz hem tagt üstünde otursyň. Indi men hem ýetişdim. Sen gurbatsyz we garry bolupsyň. Bu tagtdan düşüp, ony eýelerine tabşyrmaga wagt bolmadymy?

Erki han bu sözi eşidip, bir pursat sabyr edip, oňa diýdi:

— Bu sözi makul aýdar sen.

Soň bir gün uly toý edip, altyn öý gurup, Gorkudy, barça emirleri we begleri ýygyp, diýdi:

— Bu tagtyň üstünde otuz ýedi ýyldan bári otyryn.

Bu gün tagt Duman hanyň hakydyr. Bize mundan artyk degmez. Eger bu otuz ýedi ýylda her kişiniň göwni menden agyran bolsa, maňa arz etsin.

Barça halaýyk diýdi:

— Hergiz senden ynjan däliris. Sendenrazy we hoşnutdyrys. Ol tagty ondan soň Duman hana tabşyryp diýdi:

— Siz hem adylyk we adalatlyk şiwesini ulanjakdygynyň barada şert ediň. Soň degişme bilen diýdi:

— Eý, gyzym ogly, ahyry maňa ýagy we asy bolduň. Gel, indi mübäreklilik bilen tagt üstünde otur.

Ol ogul ol çagda dokuz ýaşyndady. Babasyna jogap berip diýdi:

— Bu babatda söz we geňeş atam bilendir. Ertir biz hem ertir bileris. Saňa ätiýajymyz ýokdur. Gije atasy bilen geňeş etdi we aýtdy:

— Ata duranda ogluň tagt üstünde oturmagy rowa dälidir. Sen toý tertip edip, tagtda otur. Sen garry bolanyňdan soň, seniň emriň bilen men tagta geçeyin.

Atasy aperin diýip, hut şol gije barça emirleri we emeldarlary häzir ediňler diýip ilçiler iberdi. Barça ýyglyp geldiler. Uly toýlara başlap, on üç gün toý tutup, ýagşy sagatda Duman han tagta çykdy.

Ýüz günden soň özi tagtdan düşüp, ogly **ÝEKEN BINKE (BILEN) ÄR BIÇEN GAÝA BEÝGI** tagta geçdi. Ol togsan ýyl patyşalyk etdi. Ol örän batyr, dindar we namysly kişidi. Barça ýurtlary ýeňip, ähli ýer ýüzi oňa mal ibererdiler. Togsan ýyl patyşalyk edeninden soň wepat boldy. Soň ogly **ÖWLAT MUR BEÝGI HAN** ýas we matam düzgünlerinden soň, emirleri we ýakynlary toý tutup, tagtda oturdylar. Onuň bir kiçi gardaşy bardy Gara Alp atly. Ärtogly Arslan han ýagy boldy. Öwlat Mur Beýgi han goşun ýygyp, onuň söweşine başlady. Talas sebitinde duşuşyp, üç gije-gündiz jeň etdiler. Öwlat Mur üstün gelip, olary ýeňdi.

Ärtogly Arslan han emirleri bilen tamam söweşde öldüler. Öň olara beren ol welaýatlaryny üç ýyllyk mal bilen gaýtaryp aldy. Gylyçdan halas bolanlaryň barçasyny oňa ýyglyp, öz günälerine boýun boldular.

Ärtogly Arslan hanyň bir ýaş ogly bardy. Bir gün ony Öwlat Mur Beýgi hanyň gaşyna getirdiler. Oňa bakyp, rehimini inip, aglap, diýdi:

— Wah arman! Ata-babalarymyz bu welaýaty uýgur kowumyna beripdiler. Eger atasy pidullyk we nadanlyk etmedik bolsa-dy, bu misgin çaga ýetim we hiç kessiz galmazdy.

Oňa ALTTUGAÇ HAN at goýdy. Ol welaýatyň patyşalygyny oňa berdi we diýdi:

— Ata-babalarymyz hemişe size enaýat we hemaýat ederdiler. İnşa Allatagala men hem bu günden soň size enaýat we hemaýat eder men. Alla saklasyn welin, eger garşylyk görkezip, baş götermeklik we topalaň ýoluny tutsaňyz, garşylyk görkezenleriň başyna düşen wakalar siziň hem başyňyza düşer.

Bu sözi diýip, ondan gaýdyp, öz köşgünde düşledi. Atasy we döwlet sütünleri mirasdüşer mülküni ol oglana karar etdi diýip, toýlar tutdular. Soň «Ol ýerden getirilen ýesirleri gaýtaryp goýbersinler» diýip, buýruk berdi. Şu sebäp älem-jahanda asudalyk peýda boldy. Ondan soň atasy galmady. Öwlat Mur Beýgi han ýetmiş baş ýyl patyşalyk etdi. Emma perzendi ýokdy. Ol aradan çykan-dan soň uruş wagtynda atasy Owurça han bilen birlikde sallançakdaka ýagy alyp giden Gaýa Beýgi hanyň ogly Gara Alp gelip, atasynyň diridigini görüp, ýetmiş baş ýyldan Muruň nesli bolan Gara han patyşalyk tagtynda oturdy. Patyşalyga meşgul bolup, ýigrimi iki ýyl patyşalyk we hökümdarlyk etdi.

Dogrusyny Allatagala bilýändir we her kim oňa dolanmalydyr.

ÖWLAT MUR BEÝGI HANYŇ URUGLARYNYŇ PATYŞALYGynyň TAMAM BOLUP, GARA HANYŇ OGLY BUGRA HANYŇ PATYŞALYGynyň BAŞLANGYJY

Beýgi perzentleri galmady. Togsan ýyldan soň, Gara han ogly Bugra hany patyşalyga göterip, tagtda oturdylar. Onuň üç ogly bardy: ulusy Il tegin, ortanjysy Guzy tegin we kiçisi Bugra. Aşyň gelip çykyşy oňa degişli edilýär. Bir gün barypdyr. Leşger tamam aç ekenler. Soradylar:

— Ne aş bişireli?

Ol naharyň tiz ýetişeri ýaly bir para uny hamyr edip, golunyň aýasynda ýasy edip, gazana salýardy. Ol wagtdan tä bu güne çenli ol aş halaýyk içinde meşhur boldy. Ol barça halaýyga adyllyk we adalatlylyk edýärdi. Onuň zamanýnda raýat asuda we rahat ýaşaýardylar. Onuň oglanlarynyň enesi bolan Baýar hatyn atly bir aýaly bardy. Ol örän akylydy. Köp hökümleri ol ederd. Allatagalanyň takdyry bilen ol hatyn aradan çykdy. Bugra han ýas we matama meşgul bolup, bassyr üç ýyllap öýden çykmady. Bu sebäpli garry we gurbatsyz bolup, ejizlige ýüz goýdy. Emirleri ondan soradylar:

— Üç ogluňdan haýsy birini özüňe mirasdüşer eder sen?

Ol diýdi:

— Geňeş edip, her birini ygtyýar etseňiz, ony patyşalyga göteriň.

Olar diýdiler:

— Ygtyýar sizdedir.

Bugra han diýdi:

— Ortanjy oglum barça işe ýetip, akyly barçadan artykdyr.

Ondan soň emirler ýedi gün toý edip, Guzy tegini patyşalyga göterdiler. Üç ýyldan soň Guzy han atasyna diýdi:

— Saňa hyzmat etmegi we enemiň ýerini tutmagy üçin seniň hyzmatyňa bir gyz alyp bereýin.

Bugra han ýyglaý diýdi:

— Haýsy hatyn Baýar hatynyň — eneňiň ýerini tutar?! Men meniň we oglanlarymyň arasyna pitneler salmagyndan heder edýärim.

Guzy han Emin Güljäniň gyzyny oňa alyp berip, toýlar tutdy. Emin Gülje ýolbaşçy emirlerindendi. Gyz günleriniň birinde Bugra han ýatan wagty, hatyny Guzry hany ýekelikde görüp, oňa tama edip diýdi:

— Meni bu garry kişi üçin alyp, hergiz maňa bakmaz sen.

Guzy hany ar-namysy gowrup, gahar-gazap bilen diýdi:

— Ertir atam bilen geňeşip, seniň jezaňy bererin. Muny diýip, gaşyndan turup, öz öýüne baryp ýatdy. Hatyn «Ertir atasyna baryp, ol sözi diýip, meni ile ryswa eder» diýen gorky bilen ondan öňürtiläp, ärine diýdi:

— Ogluň Guzy hanyň maňa hyýanat gözi bilen bakyp, köňlünde erbet niýetiň bar bolmagy rowamy?! Ine, aýagynyň yzy. Men oňa gol bermedim. Onsoň gaýtdy.

Bugra han bu sözi eşidip, ot dek tutaşyp, emirlerini çagyrdy we olar bilen bu ýagdaý barada geňeş etdi.

Emirler diýdiler:

— Maslahat şudur. Biz ony tutaly.

Bugra han rugsat berdi. Emirler heniz ukuda ýatan Guzy hanyň işigine gelip diýdiler:

— Höküm şeýle. Biz seni tutarys. Guzy han haýran galyp, leşgerler özüne ýagy we asy bolandyrlar guman etdi.

Emirler diýdiler:

— Biz ataň ýarlygy¹ bilen tutýarys.

Atasynyň hökümini eşitdi. Ol goluny berdi. Ony tutup, ol sözi ondan soradylar. Guzy han diýdi:

¹ Ýarlygy — permany.

— Bu waka ondan ýüze çykdy. Men onuň bu işini arz etmäge biperwaýlyk etdim. Ol öňürtiläp, baryp, arz edipdir.

Soňra aralarynda bolan işlerini emirlere aýtdy. Emirler ýagdaýyň hakykatyny atasyna aýtdylar. Atasy emirlere diýdi:

— Bu işde siz ne maslahat berer siz?!

Ol wagtda dagyň ortasynda Döw Kyýasy atly bir ajdarha bardy. Ol dag bir uly sähranyň gyrasyndady. Ol dag eteginde üç sany agaç bardy. Her biriniň astynda bir suwly çeşme akýardy Kimdir birine bir günä iş ýüklenen bolsa, onuň bir ýerini ýaraly edip, ol ajdarhanyň gaşyna ibererdiler. Eger ol günäkär bolsa, ajdarha ony derrew iýerdi. Eger günäsi bolmasa, ol ýaralanan endamy ýagşy bolýardy. Şonuň üsti bilen her kişiniň haýyr we şerini bilerdiler. Bugra han ogluny ol ajdarha yşarat etdi we buýruk berdi. Onuň gözüne mil¹ sokup, bir düýä mündürüp, bir aşpez kişi bilen ol ýere iberdiler. Ol aşpez düýäniň owsaryny tutup, ol sähra tarapa we ajdarha garşy ugrady.

Ol zamanda Yslyk Sar Gulbaş atly goşun serdary bardy. Bu iş ýüze çykanda ol ýokdy. Gelip, bu işi gördi. Onsoň atasyny öldürüp, başyny oglunyň gaşyna eltmek we ony ýoldan gaýtaryp getirmek pikirini etdi. Soň ýene-de «Men atamy örän köp söýer men. Belki, Guzy han hem atasyny şeýle söýýändir. Eger ony öldürsem, oňa hoş gelmez. Maslahat şudur. Onuň hyzmatyna barayyn. Eger rugsat berse, gaýdyp gelip, atasyny heläk edeyin» diýip pikir etdi. Soňra çaltlyk bilen onuň ardyndan ýola rowana boldy. Säher çagynda oňa ýakyn ýetdi.

Guzy tegin at üýnüni eşidip diýdi:

— Bakyň! Ardymyzdan ne kişi gelýär?

Ol bakyp, diýdi:

— Bir leşger ardymyzdan ýetdi. Sorady:

— Serdary neneňsi kişi turar?

¹ Mil — syh.

Diýdi:

— Boz ata münüp, gelýän bir kişidir.

Guzy han diýdi:

— Ol atly Sar Gulbaşdyr. Eger gardaşlarym bolsady, gara atly bolardylar.

Ýakyn ýetdiler. Atlaryndan düşüp, Guzy hanyň aýagyny öpüp, köp aglady.

Guzy han diýdi:

— Eý, ýary wepadar! Köp hak hyzmatyňy maňa subut edip, gardaşlarymyň ýerine sen geldiň. Indi sen gaýdyp, öz öýüňe bargyl. Allatagala meni gorap saklar. Sebäbi bu babatda hiç günäm ýokdur. Eger sag-salamat gelsem, onda gowy, bolmasa sen biler sen we perzentlerim biler. Ol ýyglaý diýdi:

— Hergiz gaýtmaz men. Bu ýolda saňa ýagşy we ýamanda ýaran bolar men. Iki aý ýol ýörediler. Birden üç agaç peýda boldy. Yslyk diýdi:

— Bu üç agaçdan haýsy birine ýüzleneris?

Ol diýdi:

— Ortanjy agaja. Çünki men ortanjy oguldyryn.

Ol wagtda üç dag goçy peýda boldy. Yslyk at ýüwürdip, aňdarhanyň gaşyna geldi. Görse Guzy han bir çeşmäniň gyrasynda ýatan eken. Kükreginiň üstüne bir aňdarha münüp, gözüne tarap meýil edýän eken. Ony görüp, gorkup, gylyç tartyp, aňdarhany urmagy hyýal etdi.

Aňdarha diýdi:

— Hiç pikir etme! Ol barça günälerden arydyr. Derrew dilini onuň gözüne sürtdi. Gözi öňküsi dek görüp başlady. Ondan salamat gaýdyp, öýe ýetdiler. Gelip ýetenlerinde «Ýagy gelip, Bugra hany orta tutupdyrlar» diýip, habar eşitdiler. Olar gelip, özlerini ýagynyň goşunyna urup, olary ýeňdi we kowdy. Ondan soň atasynyň gaşyna gelip, öz başdan geçirenlerini beýan etdi.

Bugra han diýdi:

— Bu hatyny maňa alyp beren günüň men «Aramyza

pitne salar» diýipdim. Sen ol sözümi kabul etmediň. Indi ol hatyny özüň bilersiň.

Guzy han dört at getirmeklerini buýurdy. Her el we aýaklaryny bir at guýrugyna baglap, ol atlary ürküzdiler. Derrew ol hatyn para-para boldy.

Guzy han diýdi:

— Her kişi mundan beýläk kişä töhmet etse we gara ýöňkese, jezasy şu bolar.

Ondan soňra Bugra han ogluny tagtda oturtdy. Ol ýetmiş baş ýyl patyşalyk etdi. Ol wepat bolandan soň uruglaryndan Ulufak atly biri ýedi ýyl patyşalyk etdi. Ondan soň ogly Arslan han patyşa bolup, tagtda oturdy. Onuň kyrk hajyby bardy. Örän pälwan, hünärment we çalasyn Suwar atly bir guly bardy. Patyşa ony öz ýanyna ýol berdi. Ol şeýle bir edepsizlik edip, göni patyşanyň gulagyna ýakyn baryp sözleşerdi. Bir gezek sakgaly hatynynyň ýüzüne degdi. Ynaklar ol işe göripçilik edip, patyşa arz etdiler:

— Bu Suwaryň patyşany heläk etmek, özüniň bolsa, hile we zulum bilen patyşa bolmak ýaman hyýaly bardyr. Biz bu haly anyklap, sizden ýaşyryp bilmedik.

Arslan han ony bir ýere iberipdi. Diýdi:

— Her haçan gelse, ony tutup, size tabşyraýyn. Siz ony para-para ediň.

Olar gaýtdylar. Patyşa haremhanasyna girdi. Hatynlarynyň ulularyndan bolan Mal hatyn garşylamak üçin öňünden çykdy. Görse, patyşa ynjyly we gaýgyly eken. Onuň sebäbini patyşadan sorady. Patyşa ýagdaýy tamam beýan etdi we diýdi:

— Ondan göwnüm geçip başlady. Gelenden soň takyklaryn. Eger bu söz çyn bolsa, ony öldürerin. Hatynlary diýdiler:

— Biz hem onuň ynama girenligine göripçilik edýäris. Emma ol bu işe geçenden soň barça patyşalyk işleriňiz, iýgi-içgiňiz bezeg tapdy we düzgün-nyzama girdi. Ynaklar

bu sözi içigalaryk we kine ýüzünden aýdýan bolaýmasynlar. Derňemek we takyklamak gerek. Günäsiz ýerden içigalaryň sözi bilen ony öldüräýmäň. Soňra puşman etmeklik peýda bermez.

Ol gije patyşa köp pikirler etdi. Saba boldy. Hajyplaryny çagyryp, diýdi:

— Bu gün aw awlamak üçin Giýuku galasyna bar-mak hyýalym bar. Emma sähelçe bir zat päsgel berýär. Siz ol ýere baryp, aw awlaň.

Olar onuň permany bilen bardylar. Ertesi Suwar ýetip geldi. Arslan han ony öz ýanyna goýbermän, oňa «Abaýdan we Ýaňykentden üç ýyllyk salgydy alyp gel» diýip, habar iberdi we köp engam we peşgeşler etdi.

Ýene bir gün bir hile ýasap, özünü ölülige salyp, hajyplaryna we Suwara «Arslan han wepat bolupdyr» diýip, habar gönderdi. Olar bu habary eşidip, çalasynlyk bilen gaýdyp gelip, «Ol bize köp yzzat we hormat etmezdi. Suwary bizden artyk görerdi. Onuň ýasy hakykatda bize toý we baýramdyr» diýip, maslahat etdiler.

Ertesi Suwar gelip, matam we ýas tutup, hatynlarynyň gaşyna baryp, köp ahy-nala çekdi. Ol bu sözleri aýdyp ýyglaýardy:

— Neýläýin! Emirleriňi neneňsi eziz we hormatly görerdiň. Sen ölendenden soň maşgalaňy, aýallaryňy we perzentleriňi goraman, tebil we baýdaklaryňy öz öýlerine äkitdiler. Mundan soň bize dirilik nämä gerek?! Älemi duşmanlaryň ygtyýarynda görenimden, özümi öldürer men.

Onuň ol ýyglaýşyny Gara Arslan han eşidip, birden tabydyňy syndyryp, ondan çykdy. Hatynlary ony görüp, «Öli kişi niçik direldi» diýip, gorkup gaçdylar. Ol turup, Suwary çagyryp, gujaklap diýdi:

— Seniň hakyky hyzmatyň we ynamyň maňa mälim boldy.

Suwar diýdi:

— Gelipsiň, indi meni özüň bilen äkitgin. Arslan han oňa göwünlik we dilhoşluk berip, diýdi:

— Allatagala maňa ýaňy¹ jan berdi. Hiç gam iýme. Herne isleg we maksadyň bolsa, isleýşiň ýaly ederin.

Patyşa diýdi:

— Suwar öz perzentleri Il Arslan, Mahmyt we tamam hyzmatkär we nökerleri bilen atlanyp, ol kyrk hajyby getirsinler. Olar baryp, hajyplary patyşanyň alnynda häzir etdiler. Olar ahmyrly we şermisar ýagdaýda, gözlerini ýere dikipdiler. Patyşa gahar we gazap bilen olara gygyryp diýdi:

— Neçün gözleriňizi ýere dikip siz?

Olar diýdiler:

— Ýazykly we günäkär bolanlygymyz sebäpli. Patyşa diýdi:

— Siz Suwara herne kast eden bolsaňyz, ol siziň özüňize nesip etdi. Suwara garap diýdi:

— Olary öz «Sylaglaryna» ýetir. Suwar olary ýollar başyna eltip, görene göz etdi. Ýagny olary hatar-hatar edip, ýollaryň üstünde goýdy we diýdi:

— Her kişi öz patyşasyna kast kylsa, jezasy şudur. Patyşa öz emirligini, orunbasarlygyny we hajyplygyny Suwara tabşyrdy we karar etdi.

Ol yetmiş ýyl döwlet, sagadat we belent mertebe bilen patyşalyk etdi. Oglanlary heniz çagady. Dergülük atly bir doganoglany bardy. Ondan soň ol patyşa bolup, on baş ýyl patyşalyk etdi. Ol wepat bolandan soň ... tagta oturyp, patyşa boldy. Ol bir garry we köpi gören kişidi. Üç ýyldan soň öz ogly ŞAGBAN HANY patyşalyk tagtynda oturtdy. Ol ýigrimi iki ýyl patyşalyk edip, ondan soň ogly TURAN HAN atasynyň ýerine patyşa boldy. Ol hem ýigrimi ýyl patyşalyk edip, öz ogly ALY HANY kyrk müň atlydan ybarat bolan hökümetine belledi. «Şunuň

¹ Ýaňy — täze.

² Golýazmada boş ýer goýulypdyr.

makullanyndan we aýdan pikirinden çykma» diýip, ýüz segsen ýaşan Gunduz Garawulçyny onuň weziriligine we orunbasarlygyna belledi. Biline bir gylyç baglap, oňa GYLYÇ ARSLAN at goýdy. Olar Horasan ýerine ýetdiler. Niçe ýyl ötüp, ýetginjeklikden ýigitlik çagyna ýetdi. Hemişe gadagan edilen işlere we keýpi-sapalara meşgul bolar-dy. Gijeler emirleriň öýüne baryp, gyzlaryna kast ederdi. Olar çydap, ony «Adalatsyz şa» atlandyrdylar. Dil birikdi-rip, atabeg Garawulçynyň gaşyna gelip, ondan şikayät edip, ýagdaýy oňa beýan etdiler. Atabeg oňa köp garşy-lyklar görkezdi. Emma hiç peýda bermedi. Ahyry ony tutmak barada dildüwüşdiler. Şamelik gaçyp, suwdan ötdi. Ýyldyz¹ Garawulçy hem onuň ardyndan gidip, Aly han gaşyna bardylar. Ýyldyz oglunyň ahwalyny oňa beýan edip diýdi:

— Meniň pent we nesihatymy kabul etmedi. Şol sebäpden bu erbet işler ýüze çykdy.

Aly han «Oglum eşidip, menden gaçaýmasyn» diýip, pikir etdi we diýdi:

— Galat aýdýarsyň! Bu azgynlyk senden çykandyr. Sebäbi ol heniz çagady.

Şamelik ony eşidip, atasy alnyna gelip, atasynyň aýa-gyny öpmegi hyýal etdi. Atasy başyna depip, diýdi:

— Bu betbagty tutuň! Ony tutup, tussag etdiler. Ýyldyz Garawulçyny çagyryp, ondan ötünçler diläp diý-di:

— Bu ogly bent we zynjyrlar bilen baglap eltip, duşmanlaryna tabşyrgyn. Goý, ony öz isleglerine laýyklyk-da öldürsinler.

Olar geňeş edip, şeýle diýdiler:

— Patyşanyň ogluny bu görnüşde eltip, duşmanlara tabşyrmak maslahat dälidir. Eger ony öldürseler, tekepbir-lenip, pitneler turzup, gelip atasy bilen hem jeň we söweş ederler. Ogluňy tutup, tussag edendigiňizi barça halk gördi.

* Bu at ýokarda Gunduz Garawulçy görnüşinde getirilipdir.

Indi maslahat şudur. Ony bir ýerde ýaşyryp, meni olaryň ýanyna iberiň. Men baryp, ol kowuma «Ondan aýyňyzy alar ýaly, Aly han ogluny tutup, size getirip bermek üçin maňa tabşyrdy» diýerin. Eger ol kowum ony kabul etmän, pidullyk etseler, ogluň diri bolar. Şonda olary tabyn we boýun eder ýaly, ony goşun bilen ibergin.

Bu pikir Aly hana dogry görnüp, ol kowum arasyna barmagy Garawulça buýurdy. Ogluny gijelikde ýaşyrdy.

Garawulçy olaryň gaşyna bardy we ol ahwaly olara beýan etdi. Olar diýdiler:

— Aly han öz ogluny öldürýänçä, biz oňa güýç-ýardam bermeris.

Olaryň ýolbaşçysy Kyn Gorkutdy. Horasan welaýatyna adam iberip, mal isledi. Raýatlar boýun towlap, jogap berdiler:

— Biz araňyzda agzalalyk ýok bolup, patyşa belli bolan wagtynda mal bereris.

Soň Amuýe suwunyň etraplarynda we töwereklerinde oturan halaýyklary göçürüp, Merwe eltmek üçin müň kişi iberdi. Ol jemagatyň emirleriniň arasynda bir lakyh bardy. Ol gaýyp zatlardan we syrlardan habarlydy. Ady Emiran Kähindi. Kyn Gorkut oňa diýdi:

— Bak! Aly han bilen ýagylyk ne dürli bolar? Ol bir sagat pikir edip, diýdi:

— Araňyzdan adyllyk we ynsaplylyk bilen atlandyrylýan we wasp edilýän bir kişi ýüze çykar. Özi öý ýonuuj bolup, ady Lerakuji Hoja ogly Tukurmyşdyr.

Onuň Dukak, Togrul we Arslan atly üç ogly bardy. Şol gije düýş gördi. Düýşünde onuň göbeginden üç sany agaç gögerip, köp pudaklar ýaýradyp, başy asmana ýetdi. «Asluhä sabitun we farguhä fissemaï»¹.

Kähin oňa diýdi:

— Zynhar bu düýşi hiç kişä aýtmagyn. Näçe ogluň bar?

¹ Terjimesi: «Düýbi berk we şahalary asmanda».

Diýdi:

— Üç.

Diýdi:

— Üçüsi hem patyşa bolar.

Oňa ol söz ajap göründi. Sebäbi ol uly derwüşdi. Baryp, iki-üç ganat öýüni satyp, goýun alyp, sadaka berdi. Üç ogly hem batyr, ýürekdi we gaýratly kişidiler. Mydam aw awlardylar. Oguzyň emirleri olaryň ýagşy aw awlaýandygyny gördüler. Soňra olary awçylaryň emirligine bellediler. Emirler ýene Horasan welaýatlaryndan mal islediler. Raýatlar kabul etmediler. Gorkut diýdi:

— Maňa birnäçe atly beriň. Baryp, mal alyp, getireýin. Oňa müň kişi berdiler. Ol «Neçün mal bermeyärsiňiz? Ine, indi çenden-çakdan artyk goşun gelip ýetdi» diýip, öňe ilçiler iberdi. Esgerlerine «Her kişi ýanlary bilen iki torba toprak götersinler» diýip, buýruk berdi. Torbalaryny deşip, howlukmaçlyk bilen ýortýardylar. Ol deşiklerden topraklar dökülip, gubaryndan howa garaňky bolup, gözler gapyldy. İlçiler soltan Togrul «Köp çirik bilen sizleri heläk edip, aýal-perzentleriňizi ýesir ederin» diýdi, diýip owaza salýardylar. Togrul her ýerde düşlese, «Köp otlar ýakyň» buýruk berýärdi. Ol sebäpden köňüllere howp düşüp, raýatlar bermeli malyny kabul edýärdiler. «Goşun gelmän yzyna gaýtsynlar. Raýatlar mal bererler» diýip ilçiler iberýärdiler. Ol baryp, raýatdan mal we hazyna alyp gaýdyp, köp köşkler gurdy. Ony özlerine emir we şa etdiler. Bu wagtda Ýyldyz Garawulçyny Togrulyň gaşyna getirdiler. Togruldan Garawulçynyň köňlüne köp haýbat we gorky düşdi. Togrul oňa diýdi:

— Senden bir söz sorar men, rast aýtgyl! Diýdi:

— Aýdaýyn.

Diýdi:

— Bu ýere ne iş üçin geldiň?

Ol diýdi:

— Aryňzyz ondan alar ýaly, Aly han öz ogly Şame-

ligi tutup, size getirip tabşyrmak üçin maňa berdi. Häzir ýolda Jarkent welaýatynda galdy. Basym geler. Togrul diýdi:

— Eger bu sözi rast aýdýan bolsaň, menden salamat halas bolar sen. Bolmasa seni azap we ejir bilen heläk ederin.

Garawulçy gorkup, hakyky ýagdaýy dogruçyllyk bilen beýan etdi.

Togrul Garawulçyny tussag edip, birnäçe kişini onuň garawullygyna belledi. On alty müň kişini ol ýerde goýdy. On dört müň kişiniň içinden saýlap, alty müň kişini öz gardaşy Bukata¹ berdi. Olar sag tarapda ýaşyryndylar. Alty müň kişini kiçi gardaşy Arslana berdi. Olar çep tarapda ýaşyryndylar. Togrul özi iki müň kişi bilen Şameligiň leşgeriniň barabaryna gelip durdy. Şameligiň ýanyn-da ýigrimi müň kişi bardy. Ol buky arasyna ýetdi. Togrulyň gardaşlary bukudan çykyp, Şameligiň leşgerini orta tutup, köp kişisini öldürdiler. Şameligi bolsa birnäçe ygtybarly emirleri bilen tutdular. Togrul üstün çykyp, ýeňiji bolup gaýtdy. Aly han «Togrul soltan bolup, Şameligi tutup, öldüripdir» diýip eşitdi. Namys we gussadan bimar bolup, iki ýyldan soň wepat boldy. Ondan soň soltanlyk Togrula karar tapdy. Uly inisi Bukady Gazneýne we ol sebitleriň hökümetine iberdi. Kiçi gardaşy Arslan şany Rum ýurtlarynyň hökümetine iberdi. Ol Ermene ýetdi. Öz emirlerinden Arslan şany ermen emirligine iberdi. Özi Ruma baryp, barça welaýatlary gol astyna aldy. Birnäçe ýylyň dowamynda soltan Togrulyň gaşyna barardy. Ol ýigrimi ýyl patyşalyk edip, wepat boldy. Ondan soň gardaşy² onuň ýerine oturyp, ýedi ýyl patyşalyk etdi. Ol hem wepat boldy. Soňra³ patyşalyga göterdiler. Bu uýgur diliniň adydyr. On iki ýyl patyşalyk edip, ondan soň

¹ Bu at ýokarda Dukak görnüşinde getirilipdir.

² Golýazmada boş ýer galdyrylypdyr.

³ Golýazmada boş ýer galdyrylypdyr.

.....¹ asylzadyny Mawerannahrdä patyşalyga göterdiler. Ol, samanylaryň taryhynda “Saman Hudaý” dirýip atlandyrylýan, barça samanylaryň atasydyr. Ondan soň² patyşalyk etdi. Ondan soň Löwkem Beýgi patyşa boldy. Ol heniz kiçikä Garaşyt atly biri leşger tartyp, üstüne gelip, külli haraplyklar etdiler. Löwkem Beýgi çykalgasyz galyp we ejiz boldy. Onuň sallançakdaky bir kiçi gardaşyny ýesir edip, aldylar we olja almaga meşgul boldular.

Soňra ýene bu goşun kuwwatlanyp, gaýrat we namys ýüzünden är we hatyn ýyglyp, Garaşydyň ardyndan bardylar. Olary syndyryp, ýeňip gaýtdylar. Birnäçe ýyldan soň, ol çaga gardaşyna «Men ulaldym. Bu duşmanyň arasyn-dan özümi alyp çykar ýaly, maňa kömek hökmünde bir goşun ibergin» diýip, habar goýberdi. Löwkem Beýgi oňa Şerik at dakypdy. Olaryň arasyn-dan aýrylyp, öz gardaşyna goşuldy. Aralarynda köp uruş bolup, halaýyklar ölüp, ah-ryr dolandylar. Şerik gardaşynyň gaşyna gelip, öz halyny beýan etdi. Gardaşy oňa köp hoşamaýlyklar, mähribanlyklar we merhemetlikler etdi. Ol ýigrimi ýyl patyşalyk edip, wepat boldy. Şerik gardaşyny tabyda salyp, bir ýyl öýde saklady. Özi mülk işi bilen meşgul bolardy. Bir ýyldan soň emirler ýyglyp gelip, Şerigi patyşalyk tagtynda oturdylar we gardaşyny jaýladylar. Ol on ýyl patyşalyk etdi. Ol wepat bolanda, ogly³ patyşa boldy. Ondan soň gaýa sümeginden⁴ bolan Mahmyt Sebük tegin togsan üç ýyl patyşalyk etdi. Käbir Hindi ýurtlaryny tutdy. Onuň hekaýaty mundan öň beýan edildi. Ondan soň ogly Masgut patyşa boldy. Ol gyslag üçin Jürjan we Mazenderana geldi.

Togrul öz uruglary, Seljugyň öwlat we urugy, Çagrybeg we Dawut beg bilen Merw, Balh we Hyrat welaýatlaryna eýe boldular. Soltan Masgut olardan mal diledi.

¹ Golýazmada boş ýer galdyrylypdyr.

² Golýazmada boş ýer galdyrylypdyr.

³ Golýazmada boş ýer galdyrylypdyr.

⁴ Sümeginden — süňňünden.

Bermediler. Diýdiler:

— Biz öz kişilerimize berýäris. Biz hem patyşalaryň neslindendiris. Ol ýyl gyslag üçin Masgut şa Jürjan we Mazendarana barypdy. Çagrybeg we Dawut «Baryp. Mahmyt Gaznalyň paýtagtyny tutalyň» diýip, geňeş etdiler. Masgut bu wakadan habarly bolup, otuz müň kişi bilen gelip, Merwi gabady. Seljuk perzentleri «Daňdan kepenlerimizi boýnumyzdan asyp, köp mal bilen hyzmatyňyza bararys» diýip, şäherden daşary ilçiler iberdiler. Ilçilere bolsa, «Soltan Masgudyň köşgüni we onuň gije ýatýan ýerini ýagşy anyklap, bilip geliň» diýip tabşyrdylar. Olar gelip, anyklap bardylar. Çagrybeg derwezede ýüz kişi oturdyp, ýarym gije bolanda, barçasý ýyglyp, bir derwezededen çykyp, ýaga gijeki çozuş etmegi ylalaşdylar. Ýarym gije «Ýa, Dawut, innä jagalnäk halyfatun fil arz»¹ diýip, mynajat okaýardylar. Dawut ol aýat tefsirini mälim edip, ony ýagşy päl tutup, ýene gulak saldy. Kary «Tugyz män yeşä we tuzülli män yeşä biyedikel haýru inneke alä külli şeyin kadyr»² diýip dowam edýärdi. Bu aýatyň manysyny hem mälim edip, ony hem ýagşy päle tutdy. Batyr gaýlanyň we ýüreklenip, gardaşy Çagry begi çagyrdy. Agzybirlik bilen şäherden çykyp, duşman leşgeriň dört ýanyndan gijelikde çozuş etdi. Derrew Masgudy tutup, Dawut gaşyna getirdiler.

Seljuk kynyk sümeginden, Ulujy³ Hojanyň ogly Tuk-surmyşyň tohumyndandy. Şonuň ýaly-da soltan Muhammet Horezmşanyň uly atasy Nuş tegin Arja hem Oguz tohumyndan, begdili öwladyndandy. Nuş tegin Seljuk soltanlarynyň hyzmatkärlerindendi.

Oguz neslinden bolýan patyşalar onuň baş oglundandylar: Gaýa, Ýazyr, Eýmir, Öser, Begdili. Salryrlar hekaýaty şudur. Kyn Gorkudyň nökerlerinden bolan Şameligiň

¹ Terjimesi: «Eý, Dawut! Hakykatdan-da biz seni ýerde halyf goýduk».

² Terjimesi: «Isläniňi güýçli, isledigini biçäre edýärsiň. Haýyr seniň eliňde, sen her bir zady başaryarsyň».

³ Bu at ýokarda Lerakuji görnüşinde getirilipdir.

emirlerinden biriniň adyna Salyr Dikli diýerdiler. Şamelik ýeňilende barça emirler Merwe ýygnandylar. Salyr öz nökerlerinden on müň kişisi bilen göç edip, Horasan sebitine girip, Kahystan, Yspyhan we Tabs sebitlerinde näçe ýyllap talaň we çapawullyk edýärdi. Seljuklylar ýurtlara eýe bolanlarynda bu Salyr olara goşulyp, niçe wagtlap olara hyzmat etdi. Ahyry perzentleri Pars welaýatyna baryp, ol ýurdy eýelediler. Salgurylar atlandyrylýan Pars atabegleriniň hemmesi onuň neslindendirler. Ýene bir emir ady¹ müň kişi bilen Köneürgenç sebitlerinde Jeýhundan aňry tarapdaky bar bolan ýurtlary [eýelediler]. Gutlug beg, Garan beg we Garaman beg onuň neslindendirler. Rum türkmenleri bolan Garaman we Asraf dek heniz hem onuň perzentleri ol ýerde hökümdardylar. Haçanda Togrul Seljugy Ruma baranda, ýigrimi müň türkmen onuň bilen bileldiler. Ol gaýdanda, olar ol ýerde mekan tutdular. Emirleri we ýolbaşçylary kynyk neslinden Arslan soltandy. Dogrusyny Allatagala bilýändir we hemme oňa dolanmalydyr.

**Bu kitaby Salar Baba bin Gulaly Salar Harydary dokuz
ýüz altмыш üçünji (miladyda 1555-56) ýylyň dört
tirkeşikleriniň birinji aýynda ýazandyr.**

¹ Golýazmada boş ýer goşulypdyr.

OGUZNAMA

Pariž şəhərində saklanıyan nusga

(1)¹

- 1². Şeýle bolsun diýdi. Onuň durky şeýle:
(öküziň suraty çekilen)
2. Şundan soň şatlyga miýesser boldy.
 3. Bir gün Aý han arzuwyna ýetdi.
 4. Onuň bir ogly boldy.
 5. Bu oglanyň ýüz keşbi gökdi.
 6. Agzy ot dek gyzyň, gözleri ala, saçlary, gaşlary
 7. garady. Ol hüýr-perilerden hem
 8. Owadandy. Bu oglan
 9. Enesiniň owuz süýdünü bir gezek emip, ondan
artyk

(2)

10. enesini emmedi. Çig et, aş, meý sorady,
11. dil çykyp başlady. Kyrk günden soň
12. ulaldy, ýöredi, oýnady. Onuň aýaklary öküziň
aýaklary dek,
13. bili böriň bili dek, kebzesi samyryň kebzesi dek,
döşi
14. aýyň döşi ýalydy. Bütün bedenini tüý basypdy.
15. Ol ýylkylary ýykdy,

¹ Ýaýyň içine alnan (1),(2),(3)..... sanlar «Oguznamanyň» asyl nusgasyndaky sahypa sanyny görkezýär.

² Her bir setiriň başynda goýlan 1,2,3,.....sanlar «Oguznamanyň» asyl nusgasyndaky setir sanyny görkezýär.

16. at münüp aw awlap başlady.

17. Günler geçip, gijeler ötüp,

(3)

18. ol ýigit boldy. Ol wagt, ol

19. ýerde bir giň ýaýla bardy,

20. Onda hem köp derýa-suwlary bardy.

21. Bu ýerde köp ýabany haýwanlar bardy, guşlar
uçuşyp ýördiler.

22. Bu ýaýlada äpet bir uly kyýat bardy.

23. Ol mal-gara we halkyň janyna howply bolup

24. örän wagşy haýwandy. Ol il-güne azap

25. baryny berýärdi. Oguz Han bir

26. batyr adamdy. Ol bu kyýaty awlamakçy boldy.

27. Günleriň birinde ol awa çykdy.

(4)

28. Naýza, ok-ýaý alyp, ýene gylyç, galkan alyp,

29. atlandy. Bir öküz awlady. Ol bu öküzi

30. söwüt agajyň çybygy bilen agaja baglap gitdi.

31. Ertesi daň atanda gelip

32. görse, kyýat öküzi alyp

33. gidipdir. Ol ýene bir aýyny awlap,

34. ony altyn guşagy bilen agaja baglap goýup gitdi.

35. Ertesi daň atanda

36. gelip görse, kyýat aýyny hem alyp gidipdir.

(5)

37. Ol agajyň düýbünde oturdy.

38. Kyýat gelip başyny Oguzyň galkanyna urdy.

39. Oguz naýzasyny kyýatyň başyna urdy, ony
40. öldürdi, gylyç bilen başyny kesdi. Ony alyp gitdi,
41. Ol ýene dolanyp gelip görse, bir laçyn kyýatnyň
iç-bagryny
42. iýip duran ekeni, ol laçyny ok-ýaý
43. bilen öldürdi, onuň başyny kesdi. Ondan
44. soň ol: «Serediň, bu laçynyň şekili şu bolar
(Bir guşyň şekli çekilen).
45. Kyýat bugany iýdi. Aýyny iýdi, ol demir ýaly gaty
hem

(6)

46. bolsa-da naýzam iň soňy ony öldürdi.
47. Laçyn kyýaty iýdi, ol şemal dek tiz bolsa-da,
48. ok-ýaýym ony öldürdi» diýip, gitdi. Kyýatyň şekili
49. şu bolar. (Kyýatyň şekli çekilen). Bir gün
50. Oguz han bir ýerde Taňra çokunýan wagty, daş-
töwerek
51. garaňkylaşyp, asmandan bir
52. gök şöhle düşdi. Ol günden nurlurak,
53. aýdan şöhleleräkdí.
54. Oguz han onuň ýanyna baryp seretse,

(7)

55. bu şöhläniň içinde bir gyz
56. ýeke özi oturan ekeni.
57. Ol owadan bir gyzdy. Onuň başynda köz dek
58. ýaldyrap duran meňi bardy.
59. Ol gyz şeýle bir gözeldi,
60. Ol gülse, Taňry gülerdi,
61. Ol aglasa, Taňry aglardy. Oguz han

62. ony göreninden bütün bedeni titrəp huşundan gitdi.
63. Oña aşyk boldy, ony aldy.

(8)

64. Onuñ bilen ýatdy, arzuwyna ýetdi.
65. Ol gyz hamyla boldy. Günler geçip, gijeler ötüp,
66. ondan üç ogul dogdy.
67. Ulusyna Gün diýip,
68. ortanjysyna Aý diýip, kiçisine
69. Ýyldyz diýip at goýdy. Bir gün
70. Oguz han awa çykdy.
71. Bir köl arasynda alnynda bir
72. agaç gördi. Bu agajyň köweginde,

(9)

73. bir gyz ýeke özi otyrdy.
74. Ol örän owadan gyzdy, onuñ
75. gözi asmandan hem gök,
76. saçy ýagşyň suwy dek,
77. dişleri hünji ýalydy. Ol şeýle bir
78. owadan ekeni. Kim ony görse,
79. «Ah, ah, öler biz» diýerler ekeni.
80. Oguz han
81. ony göreninden huşundan gitdi, ýüregine

(10)

82. ot düşdi, aşyk boldy, ony aldy, onuñ bilen bile
ýatdy,
83. arzuwyna ýetdi. Ol gyz hamyla boldy.

84. Günler geçip, gijeler ötüp,
85. ol üç ogul dogurdy.
86. Ulusyna Köl,
87. ortanjysyna Dag,
88. kiçisine Deňiz diýip at goýdy.
89. Şundan soň, Oguz han uly toý
90. tutdý. Il-jemagaty çagyrdy.
91. Olar gelip gatnaşdy. Kyrk oturgyç,
92. kyrk seki ýasatdy.
93. Adamlar dürli naz-nygmatlar iýdiler,
94. dürli meý-şeraplar içdiler. Toýdan soň,
95. Oguz han beglere we halka
96. ýüzlenip şeýle diýdi:
97. «Men size boldum han, alalyň
98. ýaý bilen galkan; tagma bolsun bize buýan,
99. gök böri hem uran;

(12)

100. demir naýzalar bolsun tokaý, aw ýerde
101. gulan bolsun, hem aksyn derýa we ýagyş,
102. gün tug bolsun,
103. asman çadyr». Ondan soň, Oguz
104. han daş-töwerege ýarlyg çykardy. Perman ýazyp
105. ilçilerden iberdi. Bu permanda şeýle diýilýär:
106. «Men türkmenleriň hany,
107. men bütin jahanyň hany
108. bolmalydyryn. Men siziň maňa boýun bolmagyňyzy

(13)

109. isleýärin. Kim meniň agzyna
110. baksa, men oňa sowgat berip,

- 111. onuň bilen dost bolaryn.
- 112. Kim agzyna bakmasa, gazap bilen
- 113. leşger çekip,
- 114. ony özüme duşman tutaryn.
- 115. Leşgerlerim hemme ýerde sizi ýok ederler».
- 116. Şol wagt sag tarapda
- 117. Aýyn han diýen bir han bar eken. Bu

(14)

- 118. Aýyn han Oguz hana ilç iberip,
- 119. köp altyn-kümüş,
- 120. köp ýakut, merjenler sowgat iberip,
- 121. Oguz hana baş egendigini bildirdi. Oguz han
- 122. onuň ýagşy begleri bilen dostluk etdi.
- 123. Aýyn han bilen dost boldy.
- 124. Çep tarapda Urum (Rum) diýen
- 125. bir han bar ekeni. Bu hanyň
- 126. leşgerleri we şäherleri köp ekeni.

(15)

- 127. Bu Urum hany Oguz
- 128. hanyň ýarlygyny kabul
- 129. etmedi, ony hormatlap alyp barmady
- 130. «bu sözlere göwnüm ýetenok» diýip ýarlyga boýun
egmedi.
- 131. Muňa Oguz hanyň
- 132. gazaby gelip, onuň üstüne esger ýygnap başlady.
- 133. tuglaryny göterip, esgerleriniň başyny tutup
atlandy,
- 134. kyrk günden soň, Muzdag diýen
- 135. dagyň aýagyna baryp ýetdi.

(16)

- 136. Çadyr dikip, üýşmek bolup ýatdylar
- 137. Daň atanda, Oguz hanyň
- 138. çadyryna gün dek bir şöhle düşdi.
- 139. Ol şöhläniň içinden gök
- 140. tüýli, gök ýally uly
- 141. bir erkek böri çykdy. Bu böri Oguz
- 142. hana şeýle diýdi:
- 143. «Heý, Oguz, sen
- 144. ýaýla esger çykarsaň,

(17)

- 145. men seniň öňüňde ýol başlap giderin.»
- 146. Şundan soň, Oguz han
- 147. çadyrlaryny ýygnap, atlandy.
- 148. Seretse, leşgeriniň öňünde
- 149. gök tüýli, gök ýally,
- 150. uly bir erkek böri
- 151. ýol başlap gidip barýar, şeýlelikde,
- 152. olar bõriniň yzyndan
- 153. hatarlanyşyp gitdiler.

(18)

- 154. Birnäçe günden soň, gök
- 155. tüýli, gök ýally bu uly
- 156. erkek böri ýolda durdy. Oguz leşgerleri hem
- 157. ýollaryny togtatdylar. Bu ýerde Itil
- 158. diýen bir derýa bardy. Itil derýasynyň
- 159. guýýan ýerinde, gara dagyň eteginde
- 160. uruş boldy.

161. Iki goşun arasynda örän
162. gazaply uruş boldy. Uruş

(19)

163. il-jemagatyň köňlüne köp gaýgy
164. saldy. Uruş şeýle bir gazaply boldy welin,
165. Itil derýasynyň suwy
166. gyp-gyzyl reňke boýaldy.
167. Oguz han ýeňdi,
168. Urum hany gaçdy. Oguz han
169. Urum hanyň hanlygyny aldy,
170. il-jemagaty özüne garaşly etdi, köp jansyz
171. we janly oljalar Oguz hanynyň

(20)

172. ordasyňa geçdi. Urum hanynyň bir
173. garyndaşy bardy. Onuň ady Urus begdi.
174. Urus beg ogluna
175. dag başynda ýerleşen, daş-töweregi
176. çuň garym bilen aýlanylan
177. şäherini gorap saklamagy tabşyrdy. Hem-de ogluna:
178. «Şäheri goramagyň gerek. Sen uruş başlandan
179. soň hem şäheri maňa gorap bermeli» diýdi.
180. Oguz han şol şähre atlandy.

(21)

181. Urus begiň ogly Oguz hana
182. köp altyn-kümüş iberdi,
183. hem-de: «Eý, sen meniň hanymsyň!

184. Atam bu şäheri maňa berdi hem-de:
185. «Şäheri goramagyň gerek, uruş başlandan soň
em
186. şäheri goramagyň gerek» diýdi,
187. Eger atam ynjyly bolup galsa,
188. meniň halym nähili bolar?
189. Men seniň ýarlygyňy kabul etmäge taýýar.

(22)

190. Biziň bagtymyz, seniň
191. bagtyň, biziň urugymyz,
192. seniň daragtyň urugyndan bolsun.
193. Taňry saňa
194. бүтін zemini beripdir. Meniň başym we
195. bagtym saňa baglydyr. Men saňa
196. sowgat berip, dostlukdan ýüz öwürmerin» diýdi.
197. Oguz han ýigidiň sözünü
198. ýagşy görüp, şatlanyp güldi.

(23)

199. Hem-de: «Maňa köp altyn hödürlediň,
200. şäheri ýagşy saklapsyň» diýdi.
201. Şonuň üçin oňa «Saklap» diýip at goýdy,
202. onuň bilen dost boldy. Şundan soň Oguz han
203. leşgerleri bilen Itil derýasyna geldi.
204. Itil derýasy uly bir derýady.
205. Oguz han ony görüp aýtdy:
206. «Itiliň suwundan nähili geçeris?» Leşgerler içinde
207. Ulus Orda beg diýen bir ýagşy beg bardy.

(24)

208. Ol ukyply we akyllý adam ekeni.
209. Ol beg derýa boýunda köp agaçlaryň duranlygyny
210. gördi. Şeýlelik bilen ol beg ...* ol agaçlary ...
211. kesdi. Olary suwuň üstünde ýüzdürip, özlери
onuň üstüne münüp, Itil derýasyndan geçdiler.
212. Oguz han şatlanyp gülüp, aýtdy:
213. «Eý, sen bu ýerde bol, beg,
214. gypjak saňa at bolsun».
215. Olar ýene-de öz ýollaryny dowam etdiler.
216. Şundan soň, Oguz han ýene-de gök tüýlek,

(25)

217. gök ýally erkek börini gördi.
218. Bu gök bõri Oguz hana aýtdy:
219. «Oguz, indi leşgeriňe baş bolup bu ýerden gozgan.
220. Sen il-jemagata we beglere baş bolup git,
221. men saňa ýol görkezerin».
222. Daň atanda, Oguz han erkek
223. böriniň leşgerleriniň öňünden
224. ýol görkezip gidip barýanyňy görüp şatlandy
225. hem-de öz ýörişini dowam etdi.

(26)

226. Oguz han bir gyr tenli aýgyr ata
227. mündi. Ol bu aýgyryny örän
228. ýagşy görýärdi. Ýolda bu aýgyr at gözden
229. ýitdi. Bu ýerde uly bir dag bardy.
230. Onuň üstünde buz doňaklyklary bardy.

* Köp nokat goýlan ýerler golýazmada öçüpdür.

- 231. Onuň depesinde ap-ak garlar bar ekeni.
- 232. Şonuň üçin bu daýyň ady Buzdag.
- 233. diýip atlandyrylýardy. Oguz hanyň aty
- 234. Buzdagyň içine girip gitdi.

(27)

- 235. Şonuň üçin Oguz han köp azap çekdi.
- 236. Leşgerleriň içinde daýaw we batyr bir är bardy,
- 237. ol hiç zatdan gorkmaýan batyr adamdy,
- 238. uruşlarda synagdan geçip, taplanan adamdy.
- 239. Bu adam dağlara girdi.
- 240. Dokuz günden soň, Oguz hana
- 241. aýgyr atyny getirdi. Buzdag
- 242. örän sowuk bolany üçin bu begiň bütin üst-başyny
- 243. gar, buz gaplapdy.

(28)

- 244. Oguz han buýsaň bilen gülüp diýdi:
- 245. «Eý, sen, beglere bolgun başlyk.
- 246. Hernişelik at bolsun saňa Garluk (karluk)». Hem-de
- 247. oňa köp gymmatbaha zatlar sowgat berdi. Ýene ýola rowana boldy.
- 248. Ol ýolda uly bir öý gördi,
- 249. bu öýüň tamy altyndan, tüýnügi kümüşden,
- 250. gapysy demirden ýasalan ekeni.
- 251. Gapysy gulplanan bolup, açary ýok ekeni.
- 252. Leşgerleriň içinde bir çeper ussa bardy.

(29)

- 253. Onuň ady Temürdä Kagul ekeni.
- 254. Oguz oňa: «Sen, bu ýerde gal,

255. gapyny aç, gapyny açanyňdan soň
 256. orda gel» diýip höküm etdi. Hem-de oňa «Galaç»
 diýip at goýdy.
 257. Ýene ýoluny dowam etdi. Bir gün gök tüýlek,
 258. ýally erkek böri ýene ýoly togtatdy.
 259. Oguz han hem durdy. Çadyrlaryny dikdi.
 260. Bu ekin ekilmedik giň, düzlik bir ýer bolup, ol
 261. Çürçit diýip atlandyrylýardy.

(30)

262. Onuň halky köp, ýerleri giňdi.
 263. Bu ýerde ýylkylar, öküz-göleler, altyn-kümüş,
 264. gymmatbaha daşlary köpdi. Çürçit han
 265. we onuň halky Oguz hana garşylyk görkezdi.
 266. Uruş başlandy. Iki tarap ok atyp, gylyçlaşyp
 267. uruş etdiler. Oguz han Çürçit
 268. hanyny ýeňdi. Onuň başyny
 269. alyp öldürdi. Çürçitiň halkyny
 270. öz tarapyna çekdi. Uruşdan soň

(31)

271. Oguz hanyň leşgerlerine, nökerlerine we
 272. halkyna şeýle bir köp olja düşdi,
 273. ony ýüklemäge onça at, gaty, öküz
 274. azlyk edýärdi. Oguz hanyň
 275. leşgerleriniň içinde eli çeper bir adam bolup,
 276. onuň ady Barmaklug Jusun Billig ekeni.
 277. Bu çeper adam bir uly araba ýasady. Arabaň
 üstüne
 278. jansyz oljalary ýükledi, arabanyň öňüne
 279. janly «oljalaryny» goşdy, olara arabalary çekdirdi.

(32)

280. Nökerler, halk muny görüp
281. haýran galdy. Olar hem araba ýasadylar.
282. Uly araba ýörände «kaňga, kaňga» diýen owaz
çykarýardy,
283. Şunluk bilen oňa «Kaňga» diýip
284. at goýdular. Oguz han kaňgalary görüp,
285. güldi, şeýle diýdi: «Kaňga bilen jansyz oljany
286. janly olja sürdüren sen.
287. Arabany ýatdan çykarmazlyk üçin Kaňgalug
288. saňa at bolsun» diýip ýöräp gitdi.

(33)

289. Ondan soň Oguz han ýene gök tüýlek, gök ýally
290. erkek böri bilen Sindü, Taňgut,
291. Şagam etraplaryna ýörüş edip bardy.
292. Köp uruş we çaknyşyklardan soň,
293. bu ýerleri basyp aldy hem-de ol ýerleri öz
döwletiniň meýdanyna goşdy,
294. Unutmalyň,
295. günorta tarapda Balkan diýen
296. ýeriň bardygyny bilmek gerek. Ol ýer
297. köp oljaly we yssy ýer ekeni.

(34)

298. Ol ýerde haýwanlar we guşlar köp ekeni.
299. Altyn, kümüş, baýlyk köp ekeni.
300. Ol ýerdäki halklaryň ýüzleri gap-gara ekeni.
301. Hanynyň ady Masar han ekeni.
302. Oguz han şu ýere atlandy.

303. Örän gazaply uruş boldy.
304. Oguz han ýeňdi. Masar han gaçdy.
305. Oguz han bu ýeri basyp aldy. Onuň dostlary
306. begendiler, duşmanlary köp gaýga
307. batdylar. Oguz han ol ýeňişden soň,
308. sansyz baýlyklara we mala-gara eýe bolup
309. öz iline gaýtdy.
310. Unutmalyň,
311. kişilere bellik bolsun, Oguz hanyň
312. ýanynda ak sakgally, ak saçly,
313. ukyply bir garry adam bardy.
314. Ol sowatly we düýş ýorujy wezirdi,
315. Onuň ady Ulug Törük ekeni.

(35)

316. Günleriň birinde ol düýşünde
317. bir altyn ýaý bilen üç kümüş ok gördi.
318. Bu altyn ýaý gündogardan tä günbatara çenli
dartylan
319. ekeni. Üç kümüş okunyň ujy
320. demirgazygy görkezip durdy.
321. Oguz hana aýdyp, şeýle diýdi:
323. «Eý, hanym,
324. saňa uzak ömür ýar bolsun!
325. Eý, hanym, seniň hökümetiňe adalat ýar bolsun,
326. Gök Taňry düýşümde maňa berdi yşarat,
327. basyp alan ýerleri uruga
328. bölüp bersin diýip». Oguz han Ulug
329. Törügiň sözlerine düşünip, örän şat boldy. Nesihat
330. sorady. Maslahat boýunça-da etdi.
331. Ertesi daň atanda, ogullaryny
332. çagyryp aýtdy: «Eý (ogullarym)!
333. Meniň köňlüm aw isleýär, garranym üçin

334. aw etmäge ýagdaýym ýok. Gün,
 335. Aý, Ýyldyz üçüňiz gündogar tarapa baryň.
 336. Gök, Dag, Deňiz üçüňiz günbatar
 337. tarapa baryň». Şeýlelikde,
 338. üçüsi gündogar tarapa,
 339. beýleki üçüsi günbatar tarapa girdiler. Gün, Aý,
 340. Ýyldyz köp haýwan we guşlary awladylar hem-
 de
 341. ýoldan bir altyn ýaýy tapdylar.
 342. Ony atalaryna berdiler.

(36)

343. Oguz han şatlandy hem-de
 344. altyn ýaýy üç bölege böl-di we diýdi:
 345. «Eý, agalar, bu ýaý siziňki bolsun,
 346. dogry atyň»,
 347. Ýene şondan soň Gök, Dag,
 348. we Deňiz köp haýwan we guşlary awlanlaryndan
 soň,
 349. ýoldan üç kümüş ok tapdylar hem-de
 350. ony atasyna berdiler.
 351. Oguz han şatlandy,
 352. hem-de oklary üçe bölüp berdi, diýdi:
 353. «Eý, iniler, bu oklar siziňki bolsun,
 354. ýaý oky atýar. Siz hem ok ýaly
 355. (ýaýa boýun boluň)». Şundan soň, Oguz han
 356. uly gurultaý çagyrdy.
 357. Nökerlerini, halkyny çagyrt-dy. Olar gelip
 358. maslahat etdiler. Oguz han
 359. uly çadyrda.....
 360. (sag tarapynda),
 361. kyrk gulaçlyk uzyn bir agaç dikdirdi.

* Köp nokat goýlan ýerlerde golýazmanyň asyl nusgasynda öçüpdür.

362. Onuñ ujuna bir altyn towugy asdyrды.
 363. Onuñ düýbüne bir ak goýny baglatdy. Çep
 364. tarapynda kyrk gulaçlyk uzyn bir agaç dikdirdi.
 365. Onuñ ujuna bir kûmüş towugy asdyrды.
 366. Düýbüne bir gara goýny baglatdy.
 367. Sag tarapda Bozuklar oturды,
 368. çep tarapda Üçoklar oturды.
 369. Kyrk gije-gündiz toý boldy.

(37)

370. Içdiler, lýdiler, şatlandylar. Şundan soň,
 371. Oguz han ogullaryna ýurduny bölüp berdi.
 372. Diýdi: «Eý, ogullarym, men köp ýaşadym,
 373. köp uruşlary başdan geçirdim. Ýaý bilen köp ok
 atdym, aýgyr atym bilen.
 374. köp ýollar sökdüm. Duşmanlary zar agladyp,
 dostlary
 375. şat etdim. Gök Taňry ýanyna gitmeli men.
 376. Size ýurdy bölüp berýärlin».
 377.
 378.

OGUZNAMA

Gazan şäherinde saklanýan nusga

Halyfat urugly soltan, perişde sypatly han, Isgender gudratly we Peridun şöwketli, patyşalyk urugynyň ýüze çykany, han azamatly, belent derejeli we bagtly han ogly Oguz han Türkmen. Onuň patyşalyk tagtyny onuň diriligi bilen bezesin we onuň adalat we sahylyk nuruny halkyna ýaýsyn.

Ilähi adly dadyn daýym eýle,
Seriri soltanatda gaýym eýle.

Bu çarhy çenberi döwr etdiginçä,
Sema seýýarasy seýr etdiginçä.

Wujudy judyny sabyt gadam kyl,
Saha-ýu lutfuny artdyr, kerem kyl.

Jahanyň janydyr janyň jahany,
Bu jümle älemiň sahypkyrany.

Oguz han Türkmeniň erem şekilli mejlislerinde we oturylyşyklarynda öten pygamberleriň, Kyýany patyşalarynyň, sahypkyran emirleriň, olaryň öwlatlarynyň, ata-babalarynyň taryhlary barada gürrüň edildi. Ol beýik mertebeli pelek derejeli hana, geçen taryhy gürrüňler eý görnüp, dogry pikirli aňyna we älemi eýeleýji hatyryna muny beýan etmeklik dogry görnüp: «Dünýäniň peýda bolanyndan Adam atanyň döreýiş ýagdaýlarynyň beýany, Haktagalanyň Adamy

ýaradyp, orunbasarlyk baýdagyny onuň üstünde parlatmak bilen «Men ýerde bir orunbasar ýaratjakdyryn» haladyny oňa geýdirip, gözellik we zynat berşi barada, Adam döwründen tä biziň şatlykly eýýamymyza çenli ygtybarly kitaplar düzülendir. Biziň asyrymyzda ýüze çykan wakalary hem, biziň nesillerimiz barada hem tä Adam ogly ýer ýüzünde ýaşaýarka adamlaryň her biri öz gelip çykyşyny biler ýaly nesilme-nesil ýazylsyn we beýan edilsin. Bu nusga älem ýok bolýança ýörelge bolup, bizden öwlatlarymyza ýadygär galsyn» diýip, bu kitaby ýazmaklyk onuň açyk pikirli aňyna we älemi eýeleýji hatyryna dogry göründi. Şu sebäpden öten wakalardan birnäçe gürrünler beýan edildi we ýazyldy. Bu kitaby ol jahany alyjy han «Oguznama» at goýup, atly perzentlerine we hökmürowan doganlaryna şeýle nesihat berdi:

— Bizden soň her biriňiz bu ýaramly usuly amal edinip, bu ýoly ýörelge ediniň. Biziň öwlatlarymyzdan we siziň perzentleriňizden älem ahyr bolýança jahanda köp halk, il we ulus peýda bolar. Olar pelek derejeli, hormatly ata-babalaryny, il we ulusyny bu kitapda beýan edilen sözlerden anyklap we bilip, öz ýerlerinde we derejelerinde ornaşyp, öz ülüşlerinden we orunlaryndan çykmagaýlar. Her bir asly nāmālim pes kişiler kezzaplyk ýoly bilen bu pelek derejeli ata-babaly nesle neşder urmagaý. Biziň eýýamymyzdan soň biziň her bir öwladymyz nesilme-nesil bu ygtybarly «Oguznama» sözüne amal edip, öz asyrynda we döwründe bu beýik derejeli nesil bilen özüni geçenler bilen birleşdirip, perzentlerini bu görnüşde ugrukdyrsyn. Şeýle bolsa, bu nebere tä kyýamata çenli düzgün-nyzam tapyp, bu ýazgy hiç wagtda kesilmez.

· Bu kitap birnäçe bapdan we birnäçe pasyldan ybaratdyr. Alla ýardam bersin.

BIRINJI BAP

ILKINJI ÝARADYLAN ZATLARYŇ BEÝANY

Ilkinji ýaradylanlaryň, bar zatlaryň iň oňadynyň kimligi mälim boldy. Käbir ynamdar nusgalarda şeýle beýan edilýär. Bilim we ylymda Medine ilatynda tapawutlanýan Jabyr Ensary¹ ýslam peýda bolmazýndan oň ýehudy habarçylary we hristian alymlary bilen söhbetdeşlik edip, geçen wakalary diňlärdi. Dürli ýaradylan zatlaryň beýanyny geçen ynamlardan eşiderdi. Göwni hiç birinde karar tapmazdy. Haçanda Muhammet pygamberiň resullyk güneşi gözýetimden doganda, Jabyr ol ahyrky pygamberiň mejlislerinde orun tapdy. Şeýle gürrüň edilýär, ýagny bir gün Jabyr aýtdy:

— Eý, Resulalla, Hudaýtagalanyň ilkinji ýaradyş haladyny geýdiren zady nämedi?

Ol Hezret enaýat nazary bilen şeýle diýdi:

— Seniň pygamberiň nurudyr, eý, Jabyr.

Bu söz hem örtügli galmasyn, ýagny käbirleri bu barada dürli pikirleri aýdýarlar. Sebäbi döreýiş barada dürli hadyslar peýda bolandyr. Pygamberden - oňa we onuň maşgalasyna salawat we salam bolsun - şeýle hadyslar getirýärler, ýagny «Allatagalanyň ilkinji ýaradany meniň nurumdyr. Allatagalanyň ilkinji ýaradan zady galamdyr. Allatagalanyň ilkinji ýaradan zady akyldyr». Kitabyň eýesi hadyslardan täsin manyly iki hadysy tertipländir. Pygambere Allatagalanyň salamy we salawaty bolsun: «Allatagalanyň

¹ Jabyr Ensary - Muhammet pygamberiň ýaranlarynyň biri.

ilkinji ýaradan zady lowhdyr¹. Allatagalanyň ilkinji ýaradan zady ruhdur». Alymlar bu hadyslaryň manysyny şeýle beýan edýärler, ýagny bularyň manysy bir jöwherdir. Ol jöwher hem pygamberimiziň päk nurudyr. Garaz, başlangyjy taýýarlamakda Hudaýtagala «Ak jöwher» hem diýilýän Muhammet pygamberiň nuruny beýiklik bilen bezedi. Ol jöwheri iki bölege böldi. Birinji bölegine nur, ikinji bölegine nar (ot) diýdiler. Birinji bölekden beýik perişdeler, ýyldyzlar, asman gatlary, pygamberleriň, resullaryň, welileriň, päkleriň we bagtyýarlaryň ruhlary ýaradyldy. Ikinji böleginden pesleriň, jynlaryň, olaryň öwlatlarynyň we beýleki pes jynsly zatlaryň ruhlary ýaradyldy. Bu gürrüňden mälüm bolşuna görä, Allatagaladan başga zatlar Hezreti resulyň nurunyň üsti bilen ýokluk öýünden barlyk meýdançasyna geldiler. Şeýlede, «Eger sen bolmadyk bolsaň, pelekleri ýaratmazdym» diýen söz bu manyny goldaýar. Şeýlelik-de, pygamberiň mukaddes we päk barlygy ähli barlyklaryň iň ýagşysydyr.

Muňa ýazyjynyň pikiri hem şeýle, ýagny barlyk bezegi bilen bezelen ilkinji zat Hezreti pygamberiň päk nurudyr.

Allatagala dogrusyny bilýändir.

ABUL JAN HEKAÝATY

Olara şerigatyň dili bilen jyn hem diýýärler. Allatagala aýtdy: «biz jynlary ondan öň gyzgyn otdan ýaratdyk».

Ibn Apbas - Allatagala ondan razy bolsun - şeýle rowaýat edýär: «Abul Janyň ady Sumasdyr «Jan» onuň lakamydyr» Kābir nusgalarda oňa Tarnus hem diýýärler. Onuň öwlatlary we nebereleri giň älemde we ýer ýüzünde köpeldi. Onsoň Haktagala olara bir şerigat buýrup, öz tagatyna emr etdi. Tarnusyň öwlatlary we toparlary onuň

¹ Lowh - kagyz, ýazylýan tagta; bu ýerde arşda ýerleşen ýazgytlar kitaby göz önünde tutulýar.

şerigatyny kabul edip, durmuş güzeranyny geçirýärdiler. Berklik döwri ýok bolandan soňra bozgaklyk, gümralyk we tekepbirlik edip başladylar. Hezreti Allatagala ol taýpany jebiriere we heläkçilige giriftar eýledi. Ol kowumyň ybadat ýodasynda dogry ýöreýän ejizlerini Haktagala aman goýdy. Bu taýpada Julýanus diýen biri bardy. Ony olara häkim eýledi we täze şerigat emr etdi. Ýene bir döwür ötenden soň, olar ýene-de tagat etmän başladylar. Onsoň Taňrydan bu jemagatyň ýok bolmagyna höküm edildi. Olaryň neslinden tagat ýodasyndan dogry ýöreýänligi sebäpli aman galanlardan Balka diýen birini olara häkim belledi. Haçan-da üçünji döwür tamamlananda ylym we bilim bezegi bilen bezelen Hamus diýen birini ol kowuma häkim etdi. Ol ömrüniň ahyryna çenli ýagşylygy ündemek, ýamanlykdan saklamak we şerigat hökümlerini berjaý etmek bilen meşgullandy. Haçanda ol älemleriň eýesiniň dergähine göç edenden soň beni el Janyň şerçileri gadyrbilmezlik edip, gümralyga başladylar. Allatagala olara resul iberip, nesihat we wagyz bilen ol kowumy dogry ýola çagyrdy. Gümralyk ukusyndan oýanmadylar. Dördünji döwür, ýagny Beni el Jan (Benijan) kowumy tamamlananda Ilähi höküm täzelendi. Perişdeler taýpasyny ol kowuma musallat edip, asmandan inderdi. Perişdeler Beni el Jan kowumy bilen söweş edip, ol kowumuň köpüsini gyrdylar. Beni el Jan kowumunyň käbiri adalara we harabalara pytradylar. Olaryň kämillik ýaşyna ýetmedik käbirlerini perişdeler ýesir etdiler. Iblis hem ol saparda ýesir bolupdy. Ol perişdeler bilen asmana göterilip, önüp-ösüp, gün-günden aňy-düşünjesi artyp, perişdelere tälim bermek mertebesine mynasyp boldy. «Mütekellimil et Taýyfyň» eýesi (awtory) şeýle beýan edýär: «Iblisiň wagyz-ündew mejlisi päk arşda ýaýrady. Ýakutdan münbere çykyp, ylym nurundan onuň başyna goýdular. Çendan perişdeler onuň wagzyna üýşerdiler welin, olaryň sanyny Syrlary bilijiden özge hiç kim bilmezdi. Iblisiň ybadatyndan köp ýyl geçdi.

Beni el Jan köp döwrüň geçmegi bilen adalardan we harabalardan çykyp, jemlenişip, ýer ýüzüne eýe bolup, Hudaýy tanamak ybadatyndan daş düşdüler. Ylham beriji ol kowumy dogry ýola salmaklyk üçin Iblise ýüzlendi. Ol kabul edip, bir topar perişde bilen asmandan ýere düşdüler. Beni el Janyň bir topary oňa eýerip, birnäçe topary topalaň we bozgaklyk edip, Iblisiň çagyryşyna gelmediler. Azazyl ol kowumdan bir ýagşy kişini ilçilik üçin ol taýpanyň häkiminiň ýanyna iberdi. Beni el Jan kowumy örän topalaňlyk we gorkusyzlyk bilen ol ilçä şehitlik şerbetini içirdiler. Ahryy Azazyl we perişdeler topary ol kowum bilen uruş we söweş edip ol kowumy gyryp ugrady. Gylyçdan sypanlary älem yklymlaryna dargadylar. Ondan soň Iblis garaşsyz hökümet we ýolbaşçy bolup, döwlet we soltanlyk baýdagyny parladyp: «Menden gaýry hiç kim ýok» dawasyna başlady. Halyflyk işine özünden özge bir kişini hem mynasyp bilmezdi. Ulumsylyk, tekepbirlik we diňe özüni bilmeklik bilen kä ýer ýüzünde bolardy, kä asmana çykardy. Köp wagtlar aýratyn mejlisinde gümra ediji şeýtany bezegleriniň we nebsi hyýaliarynyň üsti bilen artyklygyndan deliller getirip, bozgak nebsini äşgär ederdi. Bir gün bir topar perişdeler lowhul mahfuza¹ baryp, görüp, dolanyp gelenlerinden soň, olaryň maňlaýlaryndan many habaryny aňyp, ol ýagdaýlary soraglady. Perişdeler jogap berdiler:

— Bu gün lowha nazar salyndy. Tiz wagtda, ýakynlarda biri Hudaýyň dergähinde ebedi lagnata giriftar bolar. Onuň üçin her birimiz işimiziň ahryryndan pikire batýarys. Haýys edýäris, mähribanlyk eýläp, goraýjylar şasy hiç birimizi bu bela giriftar we bu wehime duçar etmez ýaly dogra ediň.

Iblis aýtdy:

— Bu pikirden howsala düşmäň we göwniperişan bolmaň. Bu wakanyň size we bize degişliligi ýokdur. Men näçe ýyldan bäri bu ýagdaýdan habardardyryn. Hiç kime ýagdaýy aýan eýlemez men.

¹ Ýazgytlar kitaby.

Iblis tekepbirlikden we ulumsylykdan perişdeleriň sözüne üns bermedi. Ybadata we tabynlyga maýyl boldy. Şeýlelikde, ebedi günäkärlige we baky betbagtçylyga duçar boldy. Ondan Alla gorasyn.

Bu wagtda «Biz ýerde halyfa ýaratjakdyrys» owazy älem üzre ýaýrady we Adamyň halyflygynyň depreginiň sesi älemde uruldy. Bu habaryň eşidilmeginden şeýtanyň kalbynda güýçli şek we guman peýda bolup, özüne buýsanyp aýtdy:

— Ol kim toprakdan ýaradylyp, bizden artyklyk eýlär? Ol garaňky, hapa toprakdan ýaradylandyr. Biz ot nurundan peýda bolandyrys. Hemişe nur garaňkylykdan üstündir.

Perişdeler hem ynsany işleri Beni el Jan pygyllaryna barabar hasaplap, bu manydan ägä däldiler. Olar aýdardylar:

— Biz saňa tesbyh aýdýarkak we seni mukaddesleýär-käk, sen ol ýerde bozgakçylyk etjegi we gan dökjegi ýaratjakmy?

Syrlary biliji Hezret gadymy ylmy bilen bilerdi. Emma perişdeler Adamyň patyşalyk syrlarynyň saklanýan we Ylahy kāmillik sypatlarynyň ýüze çykýan ýeriniň boljakdygyny bilmeyärdiler. Hezreti Haktagala perişdelere jogap berdi:

— Men siziň bilmeýän zatlaryňyzy bilýärin.

Perişdeler bu jogaby eşidenden soň, öz gapyllyklaryndan oýanyp, ötünç gadamyny ileri goýdular. Ýalkow dileýjilik ýoluny ýörelge edindiler. Iblis heniz hem şeýle ýagdaýda, inkär we ykrar etmezlik ýolunda göni durdy.

IKINJI BAP

ADAM ALAYHYSSALAMYŇ BEÝANY

Haktagala halyflyk baýdagyny galdyrmak bilen Adamyň kaddy-kamatyna «Biz ýerde halyfa ýaratjakdyrys» haladyny geýdirmegi erada etdi. Jebraýyl Emine emr etdi:

Dürli reňkler bilen reňklenen, dürli sypatlar bilen sypatlanan bir gysym topragy ýer ýüzünden getirip, gudrat howlusyna we keramat penjiresine ýetir.

Jebraýyl beýik eýämiziň emri bilen derrew asman gatlaryndan Ýer ýüzüne düşüp: «Bir gysym toprak alayyn» diýdi. Bu hadysanyň haýbatyndan Ýeriň böleklerinde (teninde) uly titreme peýda bolup, Jebraýyldan hakykat ýagdaýy sorady. Jebraýyl aýtdy:

— Hezreti Yzzat senden bir kişini ýaradyp, onuň başyny halyflyk täji bilen zyýada, kamatyny keramat lybasy bilen buýsançly edip, bezeg we gозellik bermek islär.

Ýer aýtdy:

— Eý, Jebraýyl, Allatagala gorasyn, ýagny bu sözüňden pena dileýän, bir gysym topragy menden alma. Beni el Jan dek menden hem bir topar dörär. Günäkärlik we gümrälyk ýoluna sereder we ýörelge ediner. Şol sebäpli azaba we jebre duçar bolar.

Jebraýyl Ýeriň biçäreligine we ýalbarşyna rehim edip, dolanyp, ýagdaýy arz etdi.

Ýagşylyklary ýaradyjy Hezreti Yzzat Mikaýyly bu möhüme emr etdi. Mikaýyl asmandan Ýere düşüp: «Bir gysym toprak alayyn» diýdi. Ýer öňküsi ýaly harlyk we

pesgöwünlilik bilen arz eýledi. Mikaýyl hem Ýeriň ýagdaýyny sylary biliji we görüji Hezrete arz eýledi. Taňrytagala bu möhümi Ezraýyla emr etdi. Ezraýyl pelekleriň üstünden Ýer ýüzüne düşüp, Taňrytagalanyň emrini ýerine ýetirmäge girişdi. Ýer ýene Hudaýtagala pena eýledi. Ezraýyl aýtdy:

— Perwerdigäre tagat etmek saňa rehim etmekden beýigräkdir.

Soň ol tamam Ýer ýüzünden bir gysym dürli reňkli topragy jemläp, onuň böleklerini biri-birine gardy we Mekge we Taýýf arasynda goýdy. Bu sebäpden Adam oglunyň reňkiniň we sypatynyň gapma-garşylygy, onuň aslyndandyr.

Ezraýyl ol topragy göterip Perwerdigäriň dergähine getirdi. Haktagala ondan sorady:

— Ýer bu gezek hem meniň päk adyma pena getirdimi ýa-da ýok?!

Ezraýyl aýtdy:

— Ýer saňa hernäçe pena getirse-de men seniň permanyňy wajyp görüp, onuň ýagdaýyna rehim etmedim.

Haktagala emr etdi:

— Sen ölüm perişdeligine bellenildiň. Adam oglunyň ruhlaryny almaklygy seniň gudrat eliňe goýdum.

Ezraýyl bu emre aňyny ýitirip, ötünçler diläp aýtdy:

— Ađam ogullarynyň nebereleriniň arasynda pygamberler, kalby saplar peýda bolarlar. Şeksiz bu sebäpden meni duşman bilerler.

Haktagala emr etdi:

— Men Adam ogluna çendan kesel we hassalyk bererin welin, kesel we hassalyk bilen saňa duşmançylykdan bizar bolarlar.

Elkyssa, ol gysym toprak Mekge we Taýýf arasynda karar tapyp, köp ýyllar enaýat buludy rehmet ýagmyryny ol topraga ýagdyryp, Serpaý beriji Hezret gudrat eli bilen päk topragy Adam alayhyssalamy ýaratmak üçin hamyr eýledi. Hezreti Adamyň galyby kyrk ýyl Mekge we Taýýf arasynda durupdy. Perişdeler oňa güzer edip, aýdardylar:

— Bu halyflyk emri tabşyrylan kişidir.

Bir gün Iblis perişdeler bilen çiglik mertebeli¹ galyba güzer etdi we Adam alaýhyssalamyň garnyna elini goýdy. Onuň galybyndan owaz peýda boldy. Iblis aýtdy:

— Bu şahs köwekdir (içi boşdur), berklik bolmaz. Garyn (nebis) belasyna giriftar bolar.

Iblis özüne buýsanyp aýtdy:

— Eger Taňrytagala Adamy menden artyk etse, men oňa tabynlyk eýlemerin. Eger men oňa üstün bolmasam ony heläk etmek üçin yhlas we tagalla ederin.

Perişdelerden sorady:

— Eger Adam ýaradalyp, sizden artyk eýlese, oňa tabynlyk edersiňizmi ýa-da maňa eýerermisiňiz?!

Perişdeler jogap berdiler:

— Biz her haçan Hudaýtagala ony bizden artyk eýlese, tabynlyk şertlerini we ylalaşyk ýörelgesini berjaý ederis.

Haçanda dünýäniň beýik ýaradylany berkleşip, haýyr bagyşlaýjydan dem almaga başlanda bagtyýarlyk güneşiniň nurlary artykmaçlyk we enaýat bilen dogmagyndan lowurdady. Beden köşgüne dirilikden röwşenlik berdi. Matlap we maksat açarlary onuň eline goýuldy. Arzuw we umyt agaçlary kuwwatly aýasyna tabşyryldy. Mukaddes ruh päk Hezretiň permanyna görä Jebraýylyň ýoldaşlygy bilen Adamyň galybyna girmäge ýüz goýdy. Ruh özünüň nepis nurana we Adam galybynyň hapa garaňkydygyny göreninde, ol Ýere düşmekden boýun gaçyrdy. Eýeleriň eýelerinden «Halamasa-da giriz, islemese-de çykar» diýen owaz geldi. Ilkibaşda ruhuň Adam galybyna girmegi baş tarapyndan peýda boldy. Soň ruh hezreti Adamyň tamamy agzalaryna aýlandy. Şeýle ýagdaýda Adam asgyryp turup, «Älemleriň eýesine öwgi bolsun» diýip, dili bilen Taňra beren nygmaty üçin şükür etdi. Enaýat bilen «Allatagala rehim etsin» diýen jogap eşitdi. Adamyň jesedine ruh aşyr aýynyň onunda juma gününde girdi. Münejjimler «Ol wagt ol

¹ Guran. bişirilmedik şykgy, toýun palçyk.

jeddi ýyldyzlar toplumynyň derejesindedi. Wenera ol ýyldyzlar toplumynda täze dogandy. Mars, Wenera, Aý Eset ýyldyzlar toplumyndady. Gün, Merkuriý, Sünbüle we Zöhre Mizandady» diýýärler. Kâbirleri «Adamyň şekili ýasalanda hemme ýyldyzlar şeref toplumyndady» diýýärler.

Adam alaýhyssalam daşky gözellige we kâmil manylara bezelen wagty beýik perişdelere kâmil sypatly barlyga tagzym we sejde etmeklik tabşyryldy. Ähli perişdeler tabynlyk gadamyny öňe goýup, misginlik maňlaýyny ýere goýdular. Diňe Iblis «Boýun towlady, tekepbirlik etdi we kapyrlardan boldy». Behişde girmek gadagan edilip, ebedi näetlendi. Taňrynyň dergähinden kowuldy.

Sejdeýi mährap gaşyna kim baş goýmasa,
Ger melek bolsa ýakyn merdud olur.

Dogry habarlarda şeýle getirýärler. Ýagny, Adam behişde karar tapdy. Onuň köňli bir mähriban hemdeme we bir ýary mähreme maýyl boldy. Hudaýtagala uky soltanyny Adamyň barlyk şäherine eýe etdi we çep ýanyndan Howany peýda eýledi. Adam habarly bolmady. Haçanda oýananda Howanyň gün görküne gözi düşüp sorady:

— Ne kişi sen we bu ýerde ne işleýärsiň?!

Howa aýtdy:

— Men seniň bölekleriňden bir bölekdirin. Hudaýtagala saňa dost-hemdem bolmagym üçin ýaradyp, jübütligе belledi.

Bu sözden Adam hoşal bolup, şükür sejdelerini ýerine ýetirdi. Hudaýtagalanyň permany bilen olara nika baglanyldy.

Elgaraz Adam we Howa «Eý, Adam, sen taýyň bilen jennetde mesgen tut» esasyňa görä jennet howlusynda karar tapdylar. «Belli edilen agajyň miwesinden başga» tamam behiş nygmatlary olara rowa boldy. Şeýlelikde, Allatagala «Ol ýerde islân ýeriňizden iýiň we şu daragta golaýlaşmaň. Golaýlaşsaňyz «siz zalymlardan bolarsyňyz» diýip buýurdy.

Alymlaryň arasynda iýilmegi gadagan edilen agaç miwesiniň haýsy agaçdygy barasynda gapma-garşylyk bardyr. Meşhury, tanymaly we olaryň köpüsiniň ylalaşyany bugdaý agajydyr. Hudaýtagala ony iýmegi gadagan etdi.

Habarlarda şeýle getirýärler, ýagny haçanda şatlyk bagy we behişt Adam we Howa tabşyrylanda we şeytan ebedi nälete düşar bolup, behişde girmek gadagan edilende, ol perişdeleriň arasyndan gyra çykdy. Ýüze çykan bu ýagdaý sebäpli ol melgunyň nāpāk kalbynda görüplik peýda bolupdy. Ol hemişe «Bir alaç edip, behişde girip, Adamy ol ýerden mahrum bolup, özge menzile ugrar ýaly bir zat bilen gümra edeýin» - diýen pikirde bolardy.

Şol sebäpli tawusyň ýanyna gelip, haýyş etdi:

— Nāçe wagtdan bāri seniň bilen muhabbetimiz we tanyşlygymyz berk bolup dur. Haýyş edýān, maňa ýol berseň, behişde girip, ol gadymy duşmanymy bir ýol bilen bu ýerden çykaryp, arymy alsam.

Tawus bu işden özüni saklap, ony ýylanyň üstüne iberdi. Iblis tawusyň yşaraty bilen ýylanyň ýanyna geldi. Waswaslyk ýoly bilen dostluk we tanyşlyk edip, wakany beýan eýledi. Şeytanyň owsuny ýylana täsir etdi. Agzyndan jaý berip, behişde girizdi. Gözegçiler bu ýagdaýdan habarsyz boldular. Iblis Adam we Howa gaşyna baryp, aglap we ýyglaý başlady. Olar Iblisi tanamadylar we soradylar:

— Ne sebäpden aglar sen?

Aýtdy:

— Men siziň ahyryňyza aglar men. Sizi Hudaýtagala bu bossandan çykaryp, jennet nygmatlaryny algaý.

Iblis bu sözleri aýtdy. Bu hekaýatlary Adam we Howa eşidip, gaýgy-gama batdylar. Ýene Şeytan Adam we Howanyň ýanyna gelip aýtdy:

— Eger siz meniň sözüme ynam etseňiz, size bir agajy görkezeyin. Eger ol agajyň miwesinden biraz iýseňiz, hemişe baky bolup, ölüm we ýokluk size ýol tapmaz. «Eý, Adam, ol bakylyk daragtydyr we tükeniksiz hazynadyr».

Adam aýtdy:

— Ol agaç haýsydyr?

Iblis gadagan edilen agaja yşarat etdi. Adam ol «nesihatçynyň» sözünü kabul etmedi. Iblis kasam edip aýtdy:

— Men şony size maslahat berijidirin.

Iblis Adam bilen hoşlaşyp, Howanyň ýanyna baryp, şeýle bir waswas etdi welin, Howa onuň waswasyna aldandy. Ýylan onuň sözünüň dogrulygyna şaýatlyk etdi. Howa Adamyň ýanyna gelip aýtdy:

— Eý, Adam, ýylan jennet garawullaryndan we dogry sözlülerden biridir. Ol ynamdara güwälik berýär. Bu sözde hiç erbet niýetlilik ýokdur. Dogrusy şeýle: ýagny, ol agaçdan iýeyin. Birden maňa bir zyýan peýda bolsa, sen ýalkow talap edersiň. Haçanda bu agajyň miwesinden maňa bir nogsan peýda bolmasa, onda sen hem iýgin hem-de bakylyk ýurdy we ebedi nygmat bize hemişelik galsyn.

Elgaraz, Howa biraz ol agaç miwesinden iýdi. Heniz ol miwe Adamyň aşgazanynda karar tapmanka behişt eşikleri, olaryň bedeninden dökülip, ýalaňaç boldular. Adam we Howa masgara bolup, her ýana gaçardylar. Şol wagt «Bizden gaçyp baryňmy» diýip, owaz geldi. Adam «Sizden haýa edip, ýagny öz günämden saňa masgara bolup gaçýaryn» diýip, jogap berdi. Ahyry injir ýapragy bilen uýat ýerlerini örtüldüler. Hezreti Taňrydan owaz geldi:

— Eý, Adam, behişiň jaýy päkdir. Bu ýeriň dergähinden dar dünýä çykyň.

Elgaraz, Adam Howanyň elinden tutup, salamatlyk kenaryndan melamatlyk girdabyna ýüz goýdular. Şatlyk gülşeninden gam ojağyna çykdylar. Nygmat gülzary mähnet tikenine öwürüldi. Muhabbet beýikliginden mähnet pesligine düşdi. Ýakynlyk mertebesinden sergezdanlyk çölüne geldi. «Biz olara birek-biregiňize duşman bolup [ýere] düşüň diýdik» owazy ýetişdi.

Adam, Howa, ýylan, tawus we şeýtan jennet bagyndan

harlyk menziline düşdi. Meşhur rowaýat şudur, ýagny Adam Serendip dagyna, Howa Jiddā, Iblis Hindistana, ýylan Ysphyana, tawus Kabula düşdi. Dogry gürrüň şudur, ýagny Adam bir halta bugdaý we otuz sany agaç miwesini behiştten özi bilen alyp çykdy. Gara daşy we behişt agajyndan bir gysym kagyzy göterdi. Jebraýyl Emin asmandan inip, oňa ekin-dikin ekmegi, un etmek we nan bişirmegi öwretti.

Ibn Apbasdan şeýle gürrüň aýdylýar, ýagny Adam ol jahanyň gününde öýle wagtyndan gün batýança behiştde boldy. Kābirleri şeýle diýýärler, ýagny bu jahanyň baş ýüz ýyly ol jahanyň ikindi wagtyndan gün batýança bolar.

Adam muşakgatly dünýä we Howadan aýralyga duçar bolandan soň kyrk gije-gündiz tagam iýmedi. Üç ýüz ýyl aglap, ötünç we ýalkow dilāp, şeýle diýýärdi:

— Senden başga Taňry ýokdur. Sen päksiň we saňa öwgi aýdýarys. Eý, Hudaýym, men bir ýaramaz iş etdim we özüme zulum etdim. Meniň günämi bagyşla we tobamy kabul et. Elbetde, sen tobalary kabul ediji we rehimdarsyň. Senden başga Hudaý ýokdur. Sen päksiň we saňa öwgi aýdýarys. Men bir ýaman iş etdim we özüme zulum etdim. Meniň günämi öt. Elbetde sen günäleri bagyşlaýjy we rehimdarsyň. Senden başga Taňry ýokdur. Sen päksiň we saňa öwgi aýdýarys. Men bir ýaramaz iş etdim we özüme zulum etdim. Maňa rehim et. Sen rehimdarlaryňam rehimdarsyň!

Adam bu sözleri aýdandan soň, Jebraýyl Emin günäsiniň ötüleniniň we ýalkow edileniniň buşlugyny getirdi. Ondan soň Adam şatlandy, mähneti rahata öwrüldi. Ýalkow edilendiginiň hoş habaryna garamazdan aýbynyň utanjyndan we melamatdan azajygam boş dāldi. Eger günā bagyşlansa masgaralyk bar. Şeýle ýagdaýda beýikligi beýgelmiş Taňrydan Kābāni bina etmeklik owazy gelip ýetdi. Adam alayhyssałam Serendip dagyndan Jebraýyl bilen bilelikde Mekgāni bina etmeklige gadam goýdular. Adam bir terlik

bagyşlaýjy bolup, onuň aýak basan her bir ýeri, ülkesi abadan boldy. Mekgäniň ýerine barandan soň, Jebraýylyň pähimi beýleki perişdeleriň ýardamy bilen Kābe öýünün esasyny goýdy. Özi bilen behiştiden getiren gara daşyny ol öýüň ýanynda goýdy. Ymarat tamam bolandan soň, Jebraýyldan gara daşa togap etmegi öwrenip, zyýarat etmegi berjaý etdi. Jebraýylyň yşaraty bilen Arafat dagyna çykyp, Howany tapmaga tagalla etdi. Howa ol ýerde Adama sataşdy. Köp ýyllap aýrallyk çölünde we mähnet güneşinde köýüp, Howanyň ýüz keşbiniň özgerendigi sebäpli biribirini tanamadylar. Jebraýyl tanyşdyrды. Adam we Howa söhbetdeşlik hormaty bilen gaýnap joşdy. Ol ýer Arafat dagy atlandyryldy. Ondan soň Ýaradandan rugsat diläp, Serendibe meýil etdiler. Jebraýyl Taňrynyň wesýetlerini olara ýetirip, Serendipde Adam bilen hoşlaşdy. Adam bilen Howanyň aýrallyk mähneti birleşik rahatlygyna öwrülip, güzeranlaryny parahatlyk bilen geçirerdiler. Kāte Hindi welaýatynda, kāte arap diýarynda bolardylar. Ol wagtda Adam we Howadan başga dünýäde hiç kim ýokdy. Haçanda Adam öwladly we neberesi ýer ýüzünde köpelenden soň älemde ýerleri we ülkeleri abadanlaşdyrmaklyk peýda boldy. Şeýle gürrüň edilýär, ýagny Adamyň kaddy-kamaty uzyndy. Başy ýerden asmana ýeterdi. Perişdeler bilen sözleşýärdi. Hudaýtagala Jebraýyly iberdi. Ýerden özge zat Adam kaddyndan ýüz gez beýgeldi.

Dogry gürrüň şudur, ýagny bu jahan kyýamat wagtyna çenli dokuz müň ýyldyr. Kābirleri ýedi müň ýyl diýýärler. Tersalar¹ Injilden getirip: «Adam alayhyssalam wagtyndan Hezreti pygambere çenli baş müň dokuz ýüz ýetmiş ýyl bolandyr» diýýärler.

Abdylly bin Apbas şeýle rowaýat edýär, ýagny Adam alayhyssalam wagtyndan Nuh alayhyssalama çenli iki müň iki ýüz elli ýyldyr. Jōhitler Tōwratdan gürrüň edip, «Adam alayhyssalam wagtyndan pygamber alayhyssalamyň göçen

¹ Tersalar - hristianlar, haçparazlar.

wagtyna çenli dört müň ýyl üç aý boldy» diýýärler. Nuh alayhyssalamyň tupanyndan Ybraýym alayhyssalama çenli baş ýüz altмыш baş ýyldyr. Musa alayhyssalam wagtyndan Beýtil Mukaddesi bina eden Süleýman bin Dawuda çenli baş ýüz otuz alty ýyldyr. Süleýman wagtyndan Zülkarneýne çenli ýedi ýüz on ýedi ýyldyr. Zülkarneýnden Isa alayhyssalama çenli baş ýüz elli bir ýyldyr. Hezreti Isa wepatyndan biziň pygamberimize çenli hiç bir pygamber döremedi.

Allatagala dogrusyny bilýändir.

Allatagala aýtdy, «Olara Adam alayhyssalamyň iki oglunyň habaryny aýt. Ol ikisi gurban etdiler. Biriniňki kabul edildi, beýlekisiniňki kabul bolmady».

Rowaýatçylar şeýle diýýärler, ýagny Howa her gezek göwreli bolanynda, bir ogul we bir gyz dogulardy. Howadan dünýä inen ilkinji perzent Kabyl bolup, onuň ekiz taýynyň ady Yklymady. Ikinji ogul Habyl bolup, onuň ekiz taýynyň ady Liýuzady. Haçanda olar kāmillik ýaşyna ýetenlerinde Adam alayhyssalam Taňrytagalanyň permany bilen Liýuzany Kabyla bermäge we Yklymany Habyla nikalap bermäge ygtyýar etdi. Kabyl bu hökümden boýun towlap aýtdy:

— Meniň ekiz taýym Yklyma owadandyr. Ony men özüm alaryn.

Adam aýtdy:

— Bu barada Taňry hökümi peýda boldy. Jebraýyl habar getirdi. Men öz ygtyýarymda däl.

Kabyla nesihat kār etmedi. Ahyrynda Adam «Gurbanlyk ediň. Haýsy biriňiziň gurbanlygyňyz kabul bolsa, Yklyma oňky bolsun» diýip, hökümi etdi. Gurbanlyk ediş ýagdaýlary şeýledi, ýagny ol wagtda iki duşman biri-biri bilen dawalaşsalar gurbanlyk ederdiler. Her kimiň gurbanlygy kabul bolsa, asmandan ak ot gelip, ol gurbanlyk eden kişini atyrlandyrdy (yslandyrady). Ondan soň ol gurbanlyk edilen zady özüne öwrüp, ondan hiç zat goýmazdy.

Elgaraz, Adam gurbanlyk etmäge görkezme berdi. Ol iki dogan hem bu sôze kaýyl boldy. Habyly baýlyga eýedi. Ol aýratyn goýunlaryndan bir goýny gurbanlyk üçin öldürdi. Kabyly daýhanlyk ederd. Ol bir desse bugdaý getirdi. Ikisi hem gurbanlyklaryny dagyň üstüne çykaryp goýdy. Hezreti Adamyň dogasy bilen asmandan bir ot gelip, ilki Kabylyň gurbanlygyny atyrlandyrdy we oňa hiç zat etmedi. Ondan soň Habylyň gurbanlygyna baryp, ondan hiç bir yz goýmady. Bu ýagdaýa Kabylyň gahary gelip, Habyly öldürmegi ýüregine düwýär. Şol pursatda Adam Beýtil-Mukaddese zyýarat etmäge ugrady. Kabyly wagty ganymat bilip, Habyly öldürmekçi bolýar. Habyly goýun bakyp ýören ýerinde uka gidipdi. Kabyly şeytanyň tälimi bilen bir daşy göterip, Habylyň başyna urdy welin, tä kyýamata çenli oýanmaz boldy. Bu uly günä we bedgatdan durmuş we halk arasynda nâhak gan dökmeklik ýadygär galdy.

Kabyly Habyly öldürenenden soň, ony näme etmelidigini bilmedi. Müddet kyrk günläp, ol barada sergezdan boldy. Ahyrynda iki garga arasynda duşmançylyk düşüp, öldüriji öldüreni topraga depn eýledi. Kabyly ol ýagdaýy görüp aýtdy:

— Eý, waý, eý, men şu garga ýaly hem bolup bilmedim.

Soň Habylyň jesedini topraga gömdi. Adam alaýhyssalam haj dessuryňy berjaý edip dolananda älemi şeýle ýagdaýda gördi. Zulmat we zulum jahana ýaýrap, agaçlaryň ýapragy saralyp, şirin miweler turşy, suwlar aý bolup, ýerler bisapa bolupdy. Ol ýagdaýdan Adam älemde bir uly wakanyň peýda bolandygyny pähm etdi. Haçanda menzilleri geçip, watanyňa ýetişende Kabyly Adamyň hyzmatyna geldi. Ondan «Habyly niredede?» - diýip sorady. Kabyly jogap berdi:

— Men näme onuň wekilli ýa-da goragçysymy, ony menden soraýarsyň. Habylyň goýunlary meniň ekinlerimi ýok edendir. Onuň üçin häzir näçe günden bári gorkup, ýok bolupdyr.

Adam alaýhyssalam bu sözden soň Habylyň ýok

bolandygyny bildi. Eziz perzendiniň ölendigi üçin köp nalalar-pyganlar çekdi. Şygyr:

Ýurtlar-u ondaky zatlar üýtgedi,
Ýer ýüzi ýaramaz üýtgedijidir.

Adam Habylyň matam we ýasyndan soň, Kabyla nälet etdi. Ondan soň Kabyl Adam ogullarynyň arasyndan gidip, daglyga çykyp, daş bilen keýik urup wagtyny geçirerdi. Ol sebäpli ýabany janawerler adamy ýigrendi. Köp taryhy kitaplarda şeýle ýazylypdyr: Kabyl Adam we Howadan aýrylyp Ýemen topragynda mekan tutup, otparazlygy ygtyýar etdi. Otparaz bolmaklygynyň sebäbi budur, ýagny bir gün şeýtan Kabyla aýtdy:

— Habylyň gurbanlygynyň näme sebäpden kabul bolandygyny bileňokmy? Habylyň ýekelikde otparazlyk ederdi we ybadat şertlerini ýerine ýetirerdi.

Kabylyň şeýtanyň sözüne eýerip, otparazlygy ygtyýar etdi. Onuň nesli ol ýerlerde örän köp bolup, saz-söhbete, içişlige, serhoşlyga, zynakärlige we erbetlige baş goýdular. Bu günlerdäki otparaz taýpalar Kabulyň neslinden ýadygär galdy.

Şeýle gürrüň edilýär, haçanda Kabyl Habyly öldürende Adam zürýatlaryndan ýüz ýigrimi garyn ekiz çaga dogupdy. Her garynda bir ogul we bir gyz dogupdy. Adam zürýadyny iki bölek etdi. Bir bölegini sagda we bir bölegini solda goýdy. Sagynda goýan toparyna aýtdy:

— Bular jennetdedir.

Solunda goýan toparyna hem şeýle diýdi:

— Bular dowzahdadyr.

Hezreti Adamyň ömründen ýüz ýigrimi ýyl geçeninden soň, ilki bilen Habylyň ölümi peýda boldy. Ondan baş ýyl geçeninden soň Allatagala Adama bir ogul keramat etdi. Ol garynda ekiztaýy ýokdy. Jebraýyl gelip aýtdy:

— Eý, Adam, Hudaýtagala saňa bir ogul bagyşlady.

Adam alayhyssalam bu buşlukdan hoşwagt bolup, onuň adyny Şis goýdy. Şis ybrany¹ sözi bolup, ýagny Hudaýtagalanyň kereminden adam boldy diýmekdir.

Adamyň ömrüniň müddeti müň ýyldy. Adam öz zürýatlaryna nazar salyp durka, hezreti Dawudyň suraty görüldi. Ol Jebraýyldan sorady. Jebraýyl aýtdy:

— Seniň zürýadyňdan bir kişi peýda bolup, onuň ady Dawut pygamber bolar. Onuň ömri altmyş ýyl bolar.

Adam kybla dogaýa ýüz getirip aýtdy:

— Ýa Rep, meniň ömrümden kyrk ýaşy Dawudyň ömrüne goýgul. Şol wagtda Adamyň dogasy kabul bolup, Dawudyň ömri ýüz ýigirmi² karar edildi.

Elgaraz, Adam ömri dokuz ýüz altmyşa ýetdi. Ezraýyl öz möhümini ýerine ýetirmek üçin ýanyna geldi. Adam aýtdy:

— Maňa müň ýyl ömür wada edildi. Heniz kyrk ýylym bar.

Ezraýyl aýtdy:

— Eý, Adam, sen ömrüňden kyrk ýylyňy Dawuda bagyşladyň.

Adam bu wadany inkär etdi. Ezraýyl ýagdaýyň beýanyny derrew Taňra ýetirdi. Oňa «müddeti dolýança Adama azar berme» diýlip, höküm edildi.

Alymlar bu sözde ylalaşýarlar, ýagny Adam müň ýyl bu dünýäde boldy. Adam Dawuda eden söwdasyny inkär edenden soň, oňa Taňrynyň hökümi ýöredi, ýagny «Mundan soň Adam ogullary hiç kim öz eden sözünden dänip bilmez ýaly söwda, kazylyk, alyş-çalyş we bagyşlamak işlerini ýerine ýetirmäge belli adamlary taýýarlasyn».

Adam alayhyssalamyň ömründen müň ýyl geçende «Eger olaryň ajaly ýetse, olar bir sagat gijä-de galmaz, öňürtmezem» hökmüne görä, kaza namazy gutaranda dogry ýoldaky owlatlaryny we mertebeli neberelerini jemläp, olara

¹ Ybran - gadymy ýewreý.

² Ýalňyşlyk bilen ýüz ýigirmi ýazylypdyr. Ýüz ýaş bolmaly.

rehimli Rahmana tagat etmekligi wesýet etdi. Şeýtana eýermekligi gadagan etdi. Örän akyllý bolan Şis alayhyssalamy wesýetçisi we oruntutary etdi. Ony ogullaryna häkim edip, Adamyň özi ajal sakysyndan hemmāniň içýän ajal şerbetini noş etdi. Kābirleri şeýle rowaýat edýärler, ýagny Adamyň gabry Hindistanda Serendipdedir. Kābirleri bolsa, Mekgede Ýukbys dagyndadyr.

Şeýle diýýärler, ýagny Adam perzentleri kyrk müňe ýetenden soň bu jahandan göç etdi. «Zafarnamanyň» girişinde şeýle beýan edilendir, ýagny Adam alayhyssalamyň hakyky perzendi ýigrimi bir ogul we ýigrimi bir gyzdyr. Howa Adamdan bir ýyl soň wepat boldy.

ŞIS ALAYHYSSALAMYŇ BEÝANY

Şis sözi suriýa sözi bolup, onuň manysy Allanyň haýбатыdyr (beýikligidir). Ýagny Adam Habylyň pyrakýnda köp ahy-nala etdi. Jebraýyl Emin onuň kalbyna teselli bermek üçin inip aýtdy:

— Hudaýtagala saňa bir pāk perzent keramat eder. Ol Adam öwladynyň we nebereleriniň jenaby we hormatlysy bolar.

Habył öleninden baş ýyl geçeninden soň Şis alayhyssalam dünýä indi. Onuň owadan keşbi, sapaly häsiýeti, köp bilimliligi, umumy artykmaçlyklary hezreti Adama meňzeýärdi. Adam diri wagtynda oňa gije-gündiziň sagatlaryny tälim berdi. Nuhuň tupanynyň hadysalaryndan habardar edip aýtdy:

— Meniň öwladymdan bir kişi peýda bolar. Onuň ady Nuhdyr. Oňa bir hadysa peýda bolar. Eger ol zamanda diri bolsaň meniň süňklerimi gorap, gark bolup galmakdan halas bolar ýaly gāmā salgyn, bolmasa hem perzentleriňe goraýyş şertlerini berjaý eder ýaly nesihat we wesýet etgin.

Taňrynyň nurlarynyň şuglasyndan akly kämil we bilimi artyk bolan Şis köp adam ogullaryna yns we jyn taýpalaryna üstün we tapawutly bolup, şerigaty Adam ymmatyna muwapykdy. Haktagala oňa elli sahypalyk kitap inderdi. Kitaby hikmet we çylşyrymly sungatlar baradady. Ýene bir hekaýatda oňa ýigirmi dokuz sahypalyk kitap indi diýilýär.

Şerigat düzgünlerini beýgeltmäge we medrese bina etmäge başlan ilkinji kişi Şis alayhyssalamdy. Onuň döwründe Adam ogly iki topar boldy. Bir topary oňa eýerip, ýene bir topary Kabyl ogullaryna birleşip, pyssypujurlyga meşgul boldular. Şis alayhyssalam olara nesihat etdi. Käbiri dogry ýola düşüp, käbiri nadanlyk ýolunda gümra boldy.

Onuň ömründen dokuz ýüz on iki ýyl ötenden soň, ruh guşy beden kapasýndan arş küňresine uçdy. Anuş atly bir ogluny oruntutar edip, adamlaryň işleriniň uýanyyny onuň ygtyýarly eline, gudratly goluna tabşyrdy. Anuş müddet alty ýüz ýyl ömür sürüp, raýatyň gözegçiligine hereket edip, Adam ogullaryna hökümdar we ygtyýarly boldy. Ondan soň Anuşyň ogly Kynan adam ogullarynyň ýolbaşçysy we häkimi boldy. Müddet ýüz ýyl ol möhüm işi ýerine ýetirdi we ata-babalarynyň ýoluny dogry tutdy, gyşarmady. Oguznamanyň bir sözi şeýledir, ýagny Anuşyň ömri dokuz ýüz on iki ýyldyr. Kynan sekiz ýüz dokuz ýyl ömür sürdi. Ondan soň wepat boldy.

MÜHLÄBİLİN BEÝANY

Mühläbil Kynanyň ogludyr. Atasynyň görkezmesi bilen adam oglunyň häkimligi oňa karar tapdy. Mühläbil eýýamynda älemde halk örän köpeldi. Adam ogullary biri-birlerine päsgel-azap berdiler. Şonuň üçin olary älem yklymlaryna dargatdy. Mühläbiliň özi Şisiň öwlatlary bilen

Babyl yklymyna baryp, Sus şäherini bina etdi. Ondan öň älem halky gowaklarda, belent ýerlerde we daglarda mesgen tutup güzeran geçirerdiler. Mühläbil müddet dokuz ýüz ýigrimi alty ýyl ömür sürdi. Ondan soň Mühläbiliň ogly Biru halaýygyň başy boldy. Onuň eýýamynda köp halk but peýda edip, butparazlygy ygtyýar etdiler. Kābirleri «bu düzgün Idris alaýhyssalamdan soň halk arasynda peýda boldy» diýýärler.

AHNUH ESSALAMYŇ BEÝANY

Ady Ahnuhdyr, ýöne Hunuh hem diýýärler. Araplar Hurmus diýýärler. Hurmus Merkeridir. Peýdaly nygmat, ýagny bu söz pygamberlige we häkimlige delillik edýär. Onuň üçin mübärekdir ady Idris bolupdyr. Haçanda Idris alaýhyssalam Adam ogullarynyň ýolbaşçysy bolup, hökümet tagtynda ornaşanda köp kabyllar şeýtanyň hemrallygy bilen dogry ýoldan çykyp, kapyrlyk çölüne düşdüler. Nika düzgünleri olaryň arasyndan göterildi. Haram işlere baş goşup, pyssy-pyjurlyga maýyl boldular. Şeýle wagtda Hudaýtagala Idris alaýhyssalama ilçilik haladyny geýdirip, ol kowuma iberdi. Hezreti Idris ol taýpa keramatlar görkezdi. Kābirleri onuň ýol görkezmegi we meýillendirmegi bilen bagtsyzlyk mekanyndan halas bolup, ýagşylyk we bagtlylyk menziline ýetişdi. Ýene bir topary bozgaklyk edip, adaty endikleri bilen kapyrlyklaryny we gümrallyklaryny dowam etdiler. Idrisiň nesihaty olara täsir etmedi. Hekimleriň taryhynda şeýle beýan edilendir, ýagny Hezreti Idris Adam ogullaryny 72 topar edip, Perwerdigäriň ybadatyna çagyrdy. Ýüz sany uly şäheri bina etdi. Her bir yklymda Idris halaýyklara dāp peýda edip, bir düzgüni karar etdi. Adalarda mekan tutan halk tamam oňa eýerdiler. Dört kişä ýer ýüzüniň eýeçiliginiň hat habaryny berdi. Olaryň atlary şudur: Iladis, onuň ogly Lawis, Eslefýus we Emun. Olar

oruntutarlyk derejesine ornaşyp, halky hak ýola ugrukdyrardylar. Hezreti Idris tälim we şerigat bilen her aýda oraza tutmagy, zekat-mal bermegi özlerine wajyp we lazym hasapladylar. Ilkinji eline galam tutan kişi Idris alaýhyssalamdyr. Ilkinji oraza tutmagy, zekat-mal bermegi, aýbaşyda we jynsy gatnaşykda ýuwunmagy ol öwretdi. Doňuz etini, şir, eşek, it we beýleki haram zatlaryň etini iýmegi ol gadagan etdi. Halaýyga namaz okamagy emr etdi. Gurbanlygy hem ol başlady. Münejjimçilik ylmyny ol açdy. Idris alaýhyssalam örän ybadathondy. Her günde on iki müň gezek tesbyh aýdardy. Beýik perişdeler onuň bilen doly gatnaşyk ederdiler. Perişdeler onuň söhbetine we mejlisine hemişe baryp gelerdiler. Şeýle hekaýat edilýär, ýagny Idris alaýhyssalam wepat bolanda ýüz ýaşapdy²².

Oňa otuz sahypalyk ýazgy indi. Onuň şerigaty Adama muwapykdy. Onuň sahypasy asman syrlary, ruhlary boýun egdirmekligi, gizlin ylymlary, geň-täsin hünärleri we barlyk tebigatyny bilmekden ybaratdy. 120 ýyl halk arasynda çagyryş etdi. Adam oglunyň içinde haýwanlaryň derisini tikip, lybas eden ilkinji kişi Idris alaýhyssalamdyr.

Pygamber alaýhyssalamdan şeýle rowaýat edýärler, ýagny dört pygamber mursaldyr²: Adam, Şis, Idris we Nuh.

Käbirleri şeýle diýýärler, ýagny hezreti Idris perişdäniň ýardamy bilen asmana çykdy. Hezreti dilegleri kabul edýänçä ýüzlendi.³ Ikinji gezek jan berdi. Onuň jany asmanda alnypdy. Perişdeler oňa jynaza okadylar. Mübärek jesedi Beýt-el-Magmurda⁴ goýuldy.

Habarlarda şeýle getirilýär, ýagny hezreti Idrisiň bir dosty bardy. Hergiz onuň söhbetinden aýrylmazdy. Onuň hyzmatyndan uzaga gitmezdi. Hezreti Idris asmana

¹ Bu ýerde «Şis pygamber ölen wagty Idris ýüz ýaşyndady» ýa-da «Idris pygamber ölen wagty Nuh ýüz ýaşyndady» diýiljek bolýandyr diýip çaklaýarys.

² Mursal - sabypa iberilen pygamber.

³ «Janyny tabşyrdy» manysynda.

⁴ Dördünji asmanda Kābāniň barabaryndaky bir öý.

göterilende onuň dosty köp ahy-nala edip, uly howsala düşdi. Iblis onuň nalasynyň we betbagtçylygynyň sebäbini sorady. Ol kişi aýtdy:

— Bu ähli ahy-nalam Idrisden aýrylanym sebäpli boldy. Iblis aýtdy:

— Eger isleseň keşbini görüp köşeşer ýaly, men saňa Idrisiň suratyny (heýkelini) taýýar edip getireýin.

Ol dosty bu söze razylyk berdi. Iblis hezreti Idrisiň şekilinde surat ýasady. Onuň gadymy ýarany surata seredip, gam we gaýgydan halas boldy. Suraty ol bende bigänäň nazary düşmez ýaly, gorap saklardy. Gije-gündiz surata seredip, gam posuny göwün aýnasyndan arassalardy. Birden ol kişide bir kesel peýda boldy. Halk birnäçe günden soň, onuň öýüne gelip, gapyny açyp, onuň janyny Haka tabşyrandygyny gördüler. Onuň ýanynda bir suraty gördüler. Haik bu surat hadysasyna geň galdylar. Şol wagtda Iblis ynsan suratynda bolup aýtdy:

— Bu kişi Idrisiň köne dostlaryndandy. Hiç wagt onuň söhbetinden aýrylmazdy. Onuň bu suratyndan Idrisiň we bu kişiniň butparazlygy mälum bolýar. Ýeriň hudaýyna ybadat edip, dogasy kabul bolar eken.

Iblisiň bu sözi halka täsir etdi. Her kim özi üçin ol surat şeklinde but ýasap, but ybadatyna meşgul boldular. Ol kowum ondan soň Hudaýy unutdy. Butparazlyk ol kowumdan älem içre ýaýrady.

Ýene bir rowaýatda şeýle diýilýär, butparazlyk Kabyl öwladyndyndan galdy. Onuň beýany şeýledir, ýagny haçanda Hezreti Adam wepat bolanda, onuň wesýeti bilen ogullary Adamyň jesedini tabyda salyp, togap etmekden ötri özleri bilen alyp ýörendiler. Adamyň wesýetine görä ony Kabyl öwladyna hiç görkezmeýärdiler. Bu sebäpden şeytana gümra etmäge mümkinçilik döräp, Kabylyň öwladyna aýtdy:

— Eger maslahat bilseňiz, men Adam şeklinde bir surat ýasaýyn. Siz hem ol suraty Adamyň jesedi dek tabyda salyp, hemişe özüňiz bilen alyp ýörüp, togap ediň.

Ol kowum şeýtanyň sözüne amal edip, ol suraty kabul etdi. Wagtyň geçmegi bilen her kowum özi üçin surat düzetti. Şeýlelikde, butparazlyk Iblisiň sözi bilen Kabyl öwlatlaryndan peýda boldy. Dogry hekaýat şeýledir. ýagny bu butlar tamam Nuhuň tupany wagtynda ýok bolupdy. Azap suwy köşeşenden soň ol butlary şeýtan peýda edip, Iblisiň sözüne amal eden kowumlara berdi.

Otparaz taýpasy barada dogry hekaýat şeýledir. Guştasp zamanynda Zerduşt pygamberlik dawasyny edip, kitap ýazyp «Zyndyk» atlandyrdy. Älem halkyny ot ybadatyna wagyz etdi we aýtdy:

— Her kim bu jahanda ot ybadatyny berjaý etse, Haktagala oňa ot azaby bilen jebir bermez (gynamaz).

Zerduştyň sözüne amal eden her bir taýpa otparaz boldy. Şondan soň bu nämynasyp (gelşiksiz) emr älem arasynda ýaýrady.

Elgaraz, haçanda hezreti Idrisiň ajaly ýetip, ölüm perişdesi, onuň ýanyna gelende, Idris alaýhyssalam ondan sorady:

— Neneňsi kişi sen?

Ölüm perişdesi aýtdy:

— Men seniň janyňy alyjydyryn. Men seniň janyňy almaga geldim.

Ýene bir söz şeýle beýan edilýär, ýagny Ezraýyl aýtdy:

— Eý, Idris, men seniň zyýaratyňa geldim.

Hezreti Idris aýtdy:

— Eý, Ezraýyl, meni behişte seýr etmäge alyp bar.

Idris behişte barandan soň, Taňrynyň emri bilen ol baky mekanda galdy. 150 ýyllap halky dine çagyrdy.

AHNUH OGLY ALAÝHYSSALAM

Onuň ogly Meşuşalyh hökümet (ýurt) başynda oturdy. Birnäçe ýyl älem halkyna ýol görkezdi we ýolbaşçylyk

etdi. Ondan soň Meşuşalyhyň ogly Kelmel halaýyga ýolbaşçy bolup, birnäçe ýyllap dolandyrandan soň wepat boldy. Ondan soň Kelmeliň ogly Metusalyh halaýyga ýolbaşçy boldy. Ondan soň Metusalyhyň ogly Mälik hökümet tagtynda oturdy. Onuň döwründe älem halky parahatlyk bilen güzeran geçirip, goşun çekmeklik, serdarlyk tärleri we düzgünleri we başga-da birnäçe açyşlar peýda boldy. Ondan soňra Mäligiň ogly ýüzi güneş şöhleli Nuh alayhyssalam älem halky arasynda meşhur boldy.

ÜÇÜNJI BAP

NUH ALAÝHYSSALAM

Nuh alaýhyssalamyň taýpasyna Lemkân, Lälele we Lamyh hem diýýärler. Adam wepat bolandan 126 ýyl geçenden soňra Nuh alaýhyssalam Eset ýyldyzynyň astynda dogdy. Oňa Nuh ady şu sebäpden peýda bolupdy, ýagny Nuhuň tupany köşeşenden soň bir gün şeýtan Nuh alaýhyssalamyň ýanyna gelip, şeýle diýipdir:

— Eý, Taňryň pygamberi, sen bir möhüm işi ýerine yetirdiň. Men oňa «aperin» aýdýaryn. Bütün ömrüme ol möhüm işi ýerine ýetirmekden ejiz bolup ýördüm.

Nuh aýtdy:

— Eý, Taňrynyň duşmany, ol möhüm iş haýsydyr?

Iblis aýtdy:

— Seniň dogañ bilen Hudaýtagala barça kapyrlary birden heläk edip, dowzaha iberdi.

Nuh alaýhyssalam ol eden dogasyndan puşman edip, köp ahy-nalalar çekdi. Onuň üçin Nuh¹ atlandyryldy. Käbirleri onuň adyny Sâkin, käbirleri Sâkit, käbirleri Minkip diýip atlandyrýarlar. Emma meşhur ady Nuhdur. Hezreti Nuha Idrisden iki ýüz elli ýyl geçenden soň pygamberlik iberildi. Hezreti Idrisiň döwründen soň älem arasynda köp zaýaýlyk, bozgakçylyk we topalaň hem-de günäkärlik ýörelgeleri ýaýrady. Ol kowumuň möhüm işlerini düzgünleşdirmek we ýagdaýlaryny gowulaşdyrmak üçin Nuh alaýhyssalamyň pygamberligine emr boldy. «Taryhy Tabaryda» şeýle beýan

¹ Nuha (nowha) - arap dilinde agyny, ahy-nalany, ýasy aňladýar.

edilipdir, ýagny hezreti Haktagala Nuh alayhyssalamy Zahhak döwründe iberdi. Kābirleri «Zahhak döwründe Ybraýym alayhyssalam iberilipdi» diýýärler.

Nuh alayhyssalam 950 ýyl halky hak ýoluna çagyryp, ýol görkezdi. Azajyk topar oňa iman getirdi. Pygamberlik döwründe kapyr we bozgak taýpadan oňa köp ejir we dert ýetýärdi. Ol bu belalara sabyr edip, şeýle diýýärdi:

— Eý, Atlam, meni we kowumumy dogry ýola gönükdir. [Çünki] Olar bilýärler.

Nuh alayhyssalam hernäçe ol kowuma ýol görkezse-de we nesihat etse-de, hiç kim onuň wagzyna üns bermezdi. Ol gümräler ogullarynyň elinden tutup, Nuhuň ýanyna getirip, şeýle diýerdiler:

— Bu kişi jadygöý we diwanadyr. Hiç biriňiz bu mejnunyň sözüne gulak asmaň. Öten-geçenlermizden bu nesihat bize ýadygār galandyr. Siz hem mümkin bolsa Nuha ezýet bermäge jan ediň.

Ol kowum arasynda Akza diýen bir kişi bardy. Onuň oglunyň ady Jarudy. Ol bir gün ogluny hezreti Nuhuň ýanyna getirip, şeýle diýdi:

— Hergiz bu kezzap kişiniň sözüne amal etmegeý sen. Bu diwananyň sözüne aldanmagyn.

Bu ýaňramalar wagtynda ol kapyr çagajygy ýerden bir gysym toprak alyp, hezreti Nuhuň mübārek ýüzüne urdy. Nuh alayhyssalam bu halatyň ýüze çykmagyndan Taňry dergahyna şikaýat etdi. Taňrydan şeýle owaz geldi:

— Eý, Nuh, ol kynçylyklaryň açarlary biziň gudrat hazynamyzdyr. Gamgyn bolmagyn. Bu uzyn müddetde ol taýpadan azajygy hak ýolunyň mertebesine mynasyp boldy. Başga kişi mundan soň iman getirmez. Azap takdyrynyň galamy bu gara günlüleriň başyndan inip, bir azap bilen ejir çekdirilmegine wagt ýetdi.

«Gurhanda» hem şeýle getirilendir. «Nuha ylham etdi, [ýagny] seniň kowumuňdan öň iman edenlerden başga hiç kimse iman etmez». Hezreti Nuh kowumunyň iman

getirmeginden umydyňy üzeninden soňra aýtdy:

— Eý, Hudaýym, ýer ýüzünde kapyrlardan hiç bir adamyny hem goýma.

Nuhuň dogasy kabul boldy. Taňrydan owaz geldi. «Eý, Nuh, sen gämi taýýarlamağa (bejermäge) meşgul bol. Bu guma garylan kowumy suw bilen heläk edip, dowzah oduna degişli ederin».

Nuh alaýhyssalam dilegi bilen tupandan kyrk ýyl öň ol kowuma gahatçylyk peýda bolup, açlyga duçar boldular.

Şeýle gürrüň edilýär, ýagny Jebraýyl alaýhyssalam Saj diýen agajy ýerde dikdi. Ol agaç ýigrimi ýyldan we kyrk ýyldan soň kemala gelip, ony byçgyladylar. Nuh alaýhyssalam üç ogly we ýene bir kişi bilen gämi gurmaga başladylar. Kapyrlar şeýle diýerdiler:

— Nuh pygamberlik dawasyndan geçip, neçjarlyk edýär.

Haçan-da Nuh gämi ýasap bolansoň «Adamyň jesedini gorap saklamak üçin şemşat agajyndan bir tabyt düzet (ýasa). Adamyň jesedi tupanyň girdabyna gark bolmasyn» diýip, perman boldy.

Elgaraz, dürli jynsly ýabanylardan, guşlardan, haýwanlardan jem edip, hersini öz jübti bilen gämä salmaly diýlip, Nuha höküm edildi. Nuh alaýhyssalam ol emri berjaý etdi we wada edilen wagta garaşyrdy. Dogry gürrüň şeýledir, ýagny azap suwy göterilen wagtynda wada edilen tamdyrdan suw çykyp başlady. Ol tamdyr Nuha Adam alaýhyssalamdan ýadygär galypdy. Nuh alaýhyssalam segsen kişi bilen tupandan halas bolmak üçin gämä girdiler. Hezreti Nuhuň bir nikalysy (aýaly) we Kengan diýen bir ogly onuň nesihatlaryna amal etmediler we tupanda heläk boldular.

Elgaraz, kyrk gije-gündizläp çeşmelerden suw çykdy, asmandan ýagmyr ýagýardy. Tamamy älemi suw aldy. Suw daglardan kyrk gez ýokary çykdy.

Awuj diýen bir kişi bardy. Suwuň şeýle belentligine garamazdan ol suw onuň dyzyna çykmazdy. Onuň sebäbi

şeyledir, ýagny ol hernäçe Hudaýa dil ýetirse-de, gämini ýasamakda hezreti Nuha ýardam beripdi.

Şeýle gürrüň edýärler, gämi Kufeden hereket etdi we keremli Mekgä ýetende ýedi gezek togap edip aýlandy. Ondan soň älem etraplaryna ýola düşdi. Baş aýdan soň Arap adasynda Judy dagynda karar tapdy. Ol dagyň üstünde bir aýlap durdy. Jahan suw bugundan garaňky bolupdy. «Haktagala Nuha Aý we Gün dek iki bölek ýagtylyk iberdi. Nuh ol ýagtylyklary gämi diwarynda bezäp, onuň üsti bilen gije we gündizi biri-birinden parhlandyryp, namaz okardylar. Haçanda ýagyş diňip, ýer suwlary özüne çeken wagtynda Nuh alayhyssalamyň nazary älemgoşara düşüp, gämiden çykmagyň wagty bolandygyny bildi. Ilki bilen ýagdaýlary bilmek we suwuň mukdaryndan habar getirmek üçin gargany ýollady. Ol betnebis ýolda bir haram läşe duçar bolup, hyzmaty gijikdirdi. Nuh oňa nälet etdi. Ondan soň kepderini iberdi. Kepderi perwaz edip, suwuň ýagdaýyndan habarly bolup, azajyk zeýtun ýapragyny çüňküne alyp, Nuh alayhyssalamyň hyzmatyna geldi. Nuh suwdan agaçlaryň görnüp başlandygyny bildi, kepderä haýyr dogasyny etdi. Ondan soň aşura¹ gününde gämiden çykdy.

Judy dagynyň eteginde bir gala bina etdiler. Onuň adyny «Suku-s-Semäniýn» atlandyrdylar.

Ol halka suwuň bugarmagy we howanyň gerdişi bilen keselçilik we hassaçylyk peýda bolup, baky öýe bardylar. Nuh alayhyssalam we onuň üç ogly Sam, Ham we Ýafes hem-de olaryň aýallary ol apatdan aman galdylar. Şol wagtda Hudaýtagala Nuha wahy² aýtdy:

— Mundan soň halky tupanda heläk etmerin.

Hezreti Nuh bu hoş habara şatlandy. Tamam ýer ýüzüni üç bölege böldi. Şam, Jezaýyr, Pars, Yrak we Horasan ýurtlaryny (ülkelerini) iň uly öwladý Sama berdi. Magryp, Hebeş, Sind diýarlaryny we Asudan ýurtlaryny

¹ Aşura - aşyr (muharram) aýynyň onunjy günü.

² Wahy - Hudaýtagalanyň owazy, ylhamy.

Hama tabşyrdy. Çyn, Sakaliýe we Türküstan yklymlaryny Ýafese tabşyrdy. Älem abadançylygyndaky bar bolan tamam Arap, Rum we Pars halkynyň gelip çykyşy Sama baryp dirär. Ähli hebeşli, hindistanly we asudanly Hama degişlidir. Tutuşlygyna batyrlar we syýasatçylar bolan ähli türkmenler, sakaliýe we hazarlar Ýafese baryp dirär.

Şeýle gürrüň edilýär. Bir gün Nuh alaýhyssalam ukuda ýatyrdy. Uýat ýeri açylypdy. Ogly Ham görüp güldi, [atasynyň] uýat ýerini örtmedi. Sam we Ýafes Hama käýinip, atasynyň uýat ýerini örtdüler. Nuh alaýhyssalam bu ýagdaýdan habarly bolup, «Hemişe horlukda we har-u-zarlykda boluň, reňkleriňiz özgersin. Öwladyňyz Sam we Ýafes öwlatlaryna hyzmat etgeý» diýip, dogra etdi. Şu sebäpden Sam we Ýafes öwladly hemişe ýer ýüzünde beýik we hormatly bolup, tamam älemde begler, begzadalar we hanlar bolup durýarlar. Dogry ýoldaky ymamlaryň ymamy Hasan Müjtebeden şeýle gürrüň edýärler, ýagny Nuhuň gämisi 1200 gezdi. Giňligi 600 gezdi. Bir toparlar şeýle diýýärler: Nuhuň ömri 1300 ýyldyr. Käbirleri bolsa 1460 ýyl diýýärler. Iň meşhury şudur, ýagny Nuhuň ömri 1000 ýyldyr. Elli ýaşynda pygamberlik iberildi. Alty ýüz ýaşynda tupan gopdy. Tupandan soň üç ýüz elli ýyl ömür sürdi.

Dogrusyny Alla bilýändir.

DÖRDÜNJI BAP

ÝAFES BARADA

Ýafes türkmen taýpalarynyň asyl köküdir. Tamamy türkmenler onuň neslinden peýda bolandyr. Käbir nusgalarda «Ýafes sahypa inderilen pygamber» diýlip atlandyrylýar.

Nuh alayhyssalam Judy dagynyň eteginde oňa ýolbaşçylyk we serdarlyk aýaly berip, demirgazyk we gündogar tarapy oňa bagyşlady. Demirgazyk we gündogar ýurtlarynyň häkimligini oňa tabşyrdy. Ýafes Nuhuň patasyny alyp, ol topraga ugrady. Hezreti Nuh oňa nesliniň köpelmegi üçin doga eýledi. Doga wagtynda onuň dilinden şu sözler ýaňlanyp, dogasy kabul boldy. Ol Ýafese diýdi:

— Seniň nesliň tä kyýamat ahyra çenli her ýerde bolsa-da harlyk we zarlyk çekmesin, mätäçlik görmesin. Her möhüm işde we maslahatda biri-biri bilen agzybir bolup, ar we namysdan ötri yhlas we tagalla edip, ýer ýüzünde hanlyk, beglik we serkerdelik etsin.

Şol wagtda Ýafes hezreti Nuhdan ýagyş ýagdyrýan bir dogany öwretmegi haýyş etdi. Hezreti Nuh bu sebäpli Haktagala mynajat etdi. Jebräýyl perişde onuň dogasynyň kabul bolanlygy üçin gelip, bir uly ady Nuha tälim edip berdi. Nuh ol ady bir daşa nagyş edip, Ýafese berdi. Ol daşa «Ýede» diýýärler. Arap dilinde «Hajr-ul-matar»¹ diýýärler. Türkmen halky «Jededaş» diýýärler.

Elgaraz Ýafes hezreti Nuhuň emri bilen Suku-s-Semäninden çykyp, menzilleri geçip, öz ýurduna ýetişdi.

¹ Hajr-ul-matar — ýakymly ýagyş manysynda.

Çarwalaryň ýörelgesi dek birnäçe wagt durmuş geçirdi. Köp şäherler bina etdi. Ol ýerlerde peýda bolan Çyn şäherini Ýafes bina etdi. Dogry gürrüň şeýledir, ýagny Hudaýtagala Ýafese on bir ogul berdi. Atlary: Türk, Çyn, Saklap, Menşej, Kemary, Halaç, Hazar, Rus, Sedsan, Guzz, Tārij. Menşejden iki ogul boldy. Biriniň ady Ýajuj, beýlekisiniň ady Mājuj. Ýafes her bir oglunyň köp ybadat etmegini wesýet etdi. Hususanam, takwa öwlady bolan Türki mirasdary etdi. Türk örän tejribeli, hünärment, merdana we artykmaçdy. Kābirleri oňa «Ýafes oglan» hem diýýärler.

Türk ol sebitlerde gezelenç edip, bir ýere geldi. Ol ýeri türkmen dilinde «Risuluk» atlandyrýarlar. Ol ýerde köller, çeşmeler, ýagşy çemenlikler bardy. Ol ýer Türke ýarady. Ogullary bilen ol ýerde jaý we mekan tutdy. Çöpden öý gurundy. Birnäçe wagtdan soň ol çadyr² bina etdi. Ol öý türkmenlere we çarwalara Türkden ýadygār galandy. Hāzir halk arasynda derilerden lybas etmek meşhur bolan goýunlardan we beýleki haýwanlardan don we tahýa etmegi ol oýlap tapdy. Türk adyl, bilimli, akly kāmil we oýlap tapyjy patyşady. Hemişe raýatyň aladasyny ederdi. Halk onuň hemaýaty saýasynda asuda we parahatdy. Minnetsiz bagyşlaýjy oňa köp perzentler bagyşlady.

Fudek (Pudak ?) diýen bir ogly aw awlamagy gowy görerdi. Sāhrada aw awlap, onuň etini kebab ederdi. Bir gün bir lukma et elinden duzly ýere gaçdy. Fudek ol lukmany ýerden göterip iýdi. Örän tagamly gördi. Ondan soň tagama duz salmagy Fudek peýda etdi. Şeýlelikde, bu düzgün halaýyk tebigatynda endige öwrüldi. Türkmenleriň asly Ýafesiň ogly Türkiň perzentlerindendir.

Emma Ýafesiň Hazar atly bir ogly demirgazyk ýurtlara syýahat edip, Türkmen iliniň bir gyrasyna gelip, şäher bina etdi. Onuň ogullaryndan tilki awlamak düzgüni halk arasynda ýaýrady. «Zafarnamada» «Possun tikmeklik Hazar neslinden ýadygārlik galdy» diýlip, beýan edilýär.

¹ Gara öý göz önünde tutulýan bolsa gerek.

Ondan soň Ýafes we Hazar Rus ilçilerine¹ köp hormatlar edip, ol etraplarda olara ýer görkezdi. Rus öz perzentleri bilen ol ýerde mekan tutdy. Ary keteginden bal alyp, halwa ýasamagy Rus öwlady oýlap tapdy.

Haçanda Ýafesiň perzentleriniň her birisi welaýatyň bir künjünde karar tutanda Guzz Bulgar ýerinde bir jemagat bilen gelip, şäher we ymaratlar ýasady. Guzz örän mekir we hilegärdi. Ýafesiň ogly Türk bilen olaryň arasynda uly uruş peýda boldy. Bu uruşň sebäbi şeýledi. Ýafes hezreti Nuhdan haýyş edip alan Ýededaşyny özi bilen alyp gelipdi. Haçanda Ýafes durmuş düşegini bakylyk öýüne çekende Ýededaş Guzz eline düşdi. Guzzyň her bir agasy we inisi ol daşy ondan talap ederdiler. Ahyrynda Guzz hilegärlik ýoly bilen ol daş şeklinde bir daş ýasady. Ol uly ady oňa nagyş etdi. Ahyry ol dawa üçin bije atmaklyk karar edildi. Gurra Türküň adyna düşende, mejburlykdan hakyky daşy Türke bermeklik wajyp boldy. Guzz özüniň ýasan daşyny Türke berdi. Hakyky Ýededaşyny özünde alyp galdy. Dogruçyl Türk bu mertebelere hoşal bolup, ol daşy özi bilen äkitdi. Birnäçe ýyl geçenden soň Türkde ýagşa mätäçlik peýda boldy. Ol daşy çykaryp, hernäçe ýagyş talap etse-de peýdasy bolmady. Ahyry bu işde Guzzyň mekir we hile edendigini bildi. Elgaraz, Türk bu ýigrenç bilen bir uly goşun peýda etdi welin, ol leşger daga-düze sygmazdy. Ol daşy almak üçin Guzz söweşine ugrady. Guzz hem köp goşun we leşger jem edip, iň uly ogly bolan Bigura diýen bir kişini Türküň garşysyna söweşe ugratdy. Bigura Türk bilen bolan söweşde öldürildi.

Türk öz welaýatyna dolandy. Jikme-jikligini şunuň ýaly beýan edýärler: Nuhdan soň söweş we uruş ýoluny ele alan kişi Türk we Guzzdy. Ol söweşde Türk üstün boldy, Guzz ýeňildi. Hezreti Nuhuň we Ýafesiň dogasy şeýledir, ýagny «Türkmen ili özge taýpalara älemiň ahryyna çenli üstün bolar».

¹ Bu ýerde rus ili - halky göz önünde tutulýar.

Ýafesiň bir ogly bolan Saklap hem bir ýerde şäher we ymaratlar bina etmek üçin ugrady. Saklabyň aýaly köpdi. Şeýle ýagdaýda Saklabyň bir ogly dünýä indi. Çaga dünýä inen wagtynda atasy¹ wepat boldy. Ol wagtda bir aw iti hem güjükläpdi. Ol oglany ulalýança it süýdi bilen terbiýelediler. Onuň adyny Itbeçen goýdular. «Oguznamada» dogry we aýdyň şeýle beýan edilendir. Ýagny özbek taýpalary ol Itbeçen öwladyndandyrlar. Saklap wepat bolandan soň, Itbeçen öwladý bilen Rus diýen doganoglanynyň ýanyna geldi. Özi penalanar ýaly bir ýer haýyş etdi. Rus aýtdy:

— Bu ýer örän dardyr. Siziň öwladýňyz bu ýerde ýerleşmez.

Itbeçen öwlatlary Rusdan umytsyz bolup, Hazar atly ýene bir doganoglanynyň ýanyna geldi. Ondan hem penalanar ýaly ýurt haýyş etdiler. Hazardan hem bu jogaby eşitdiler. Şol sebäpli Saklabiýe bolan Itbeçen öwlatlary çete çekilmekligi ygtyýar edip, daglaryň arasynda gowaklar edip ornaşdylar. Beýleki Ýafes öwlatlaryna söweşleri ýörelge edinip, gijeler mallaryny we zatlaryny talap, ogurlyk bilen gün geçirerdiler. Ondan soň talaňçylyk kespleri uly atalary bolan Itbeçenden özbek taýpalaryna ýadygär galdy. Gazak, galmak², gyrgyz hem şol Itbeçeniň öwlatlaryndandyr. Ol öwladýň başga taýpalara bolan kine we duşmançylyklary hemişe saklanyp galandyr.

Ýafesiň ýene bir ogly bolan Kemarynyň aw awlamaga hyjuwy güýçlüdi. Aw wagtynda Bulgar ýerine gelip, howasy aram we sapaly bolan bir ýerde ymarat gurup, mekan tutdy. Hudaýtagala oňa iki ogul bagyş etdi. Biriniň ady Bulgar, ýene biriniň ady Birtas. Olardan hem nesiller peýda bolup, her biri bir ýerde ymarat gurmaga meşgul boldular. Olar samyr we senjap tutup, lybas edip, güzeran geçirerdiler. Ermeniýe taýpalary hem Birtas neslinden ýaýrandyr. Rus Bulgar neslinden emele gelendir.

¹ Manysy boýunça enesi hakynda gürrüň gidýär.

² Garagalpak bolmagy mümkin.

Ýafesiň ogly Çyn örän akylyly we parasatlydy. Ýafes Çyn welaýatyny bina edip, onuň ady bilen atlandyryldy. Çyn ökde nakgaşdy. Suratçylygy, nakgaşlygy we lybas boýamaklygy ol peýda etdi. Pile tutmaklyk, ýüpek edinmeklik, şeýle-de Çyn halaýygynyň arasynda meşhur bolan köp täsin sungatlar ondan ýadygär galandyr.

Şol wagtlarda Hudaýtagala Çyna bir ogul bagyşlady. Onuň adyna Maçyn goýdular. Haçanda Maçyn kämillik ýaşyna ýetende, öýlenmeklige meýil etdi. Atasyndan we dogan-garyndaşlaryndan rugsat alyp, Çyn sebtinde bir şäher bina etdi. Ol şäheri öz ady bilen atlandyrdy. Goýun gyrkmaklyk, ýüplük egirmeklik, çäkmen we lybas tikmeklik Maçyndan ýüze çykdy. Bir gün awa gidip, bir janaweri awlap, onuň perini söweş bezegi etdi hem-de «Mundan soň batyrlaryň we söweşijileriň kellesiniň üstünde ol peri sançsynlar» diýip, höküm etdi. Ýene bir günü aw resmi bilen çykyp, bir keýik awlady. Onuň göbeginden müşk aldy.

Ýafesiň beýleki ogullary hem her ýerde watan tutup, güzeran geçirýärdiler. Ýafesiň ogullarynyň arasynda otuz alty dil peýda boldy. Hiç topar özge bir toparyň sözüne düşünmezdi. Ol sebäpden her taýpa öz jemgyýeti bilen demirgazyk ýurtlaryň etraplaryna dargap, şäherler we galalar bina etdiler. Olaryň bir topary çarwadarlygy adat edinip, şol ýörelge bilen gün geçirdiler. Ol günden bäri türkmenler, mogollar, tatarlar, hytaýlar, galmaklar we başga atlar bilen meşhur bolan taýpalar gelip çykyşy boýunça Ýafese baryp direýär. Demirgazyk ýurtlarynyň we Türküstan illeriniň hanlarynyň, belent derejeli hanlarynyň, beýik soltanlarynyň asly Ýafesiň zürýatlaryndandyr. Zülkarneýn hem Ýafesiň neslinden bolup, Pereň welaýatyndan bolar.

HAM HEKAYATY

Nuhuň bir ogly Hamdyr. Kābir taryhlarda ony mursal-pygamber diýýärler. Muhammet bin Kagb şeýle diýýär: Hamyň ýüz keşbiniň üýtgemeginiň sebäbi şudur, ýagny Allatagala Nuh alayhyssalama we beýleki her bir kişä suw köşeşip, siňýänçä gämide nikalysy bilen jynsy gatnaşyk etmesin diýip, emr etdi. Şeýle ýagdaýda Ham hyjuwy joşup, aýaly bilen hylwat etdi. Şonuň üçin perzendiniň reňki özgerdi.

Elgaraz, Ham hezreti Nuhuň rugsady bilen menzilleri geçip, okeanyň kenarlarynda we günorta etraplarda mekan tutdy. Birnäçe ýyl häkimlik mertebesinde ornaşdy. Hudaýtagala oňa dokuz ogul bagyş etdi. Hind, Sind, Zinj, Tube, Kengan, Kuş, Kybt, Berber we Hebeş. Onuň zürýatlaryndan Sudan, Magryp, Hebeş ýurdunyň ýaşajylary, zengbar (negrler) we Hindistan bölünip çykdy. Ham ogullarynyň arasynda on sekiz görnüşli dil peýda boldy. Her topar özbaşdak bir dil bilen söleşdiler. Biri-biriniň sözüne düşünmediler. Her taýpa mejburlykdan öz jemgyýeti bilen ol sebitlerde pytrap, şäherler we welaýatlar bina etdiler.

SAM HEKAYATY

Nuh alayhyssalamyň bir oglunyň ady Samdy. Oguznamada «Sam uly mursal welilerindendir» diýip, dogry getirilýär. Nuh alayhyssalamyň özge perzentlerine garanda, Sam kāmīl, parasatly, bilimdar we paýhaslydy. Şol sebäpli Nuh mirasdarlygy we oruntutarlygyny oňa tabşyrdy. Pygamberlik syrlaryny oňa aýan edip, özge perzentlerine Sama eýermekligi wesýet etdi. Ýer ýüzüniň iň gowy ýeri bolan abadan älemiň we yklymlaryň ortasyny oňa berdi. Hezreti Taňrydan «Pygamberler, weliler, ýagşy kişiler, soltanlar, emirler, ýagşy we bagtyýar taýpalar Sam neslinden

holsun» diýip, dileg etdi. Isgender hem Samyň neslindendir. Onuň ömri dokuz ýüz ýyldy. Dogry hekaýat şeýledir. Ondan dokuz ogul dünýä indi. Pygamberleriň atasy bolan Raihar, patyşalaryň atasy bolan Keýumers, Ajamyň atasy bolan Eswet we Badan, şeýle-de Berruj, Ladu, Aýlam, Derm, Burd. Sam her bir perzendini welaýatlaryň bir etrapyna iberdi. Käbir taryhy kitaplarda şeýle ýazylandyr. «Sam öwladý on dokuz dilde gepleşendirler». Hiç taýpa biri-biriniň sözüne düşünmeýärdi. Ol sebäpden her birini soltanlyk resminde häkim edip, Babyl, Ýemen, Amman, Arap we Ajam Yragyna we Pars yklymlaryna iberdi. Käbirleri gündogar tarapa, käbirleri günbatar tarapa göç etdiler. Owgan we buluç Sam öwlatlaryndandyr.

Alla has bilijidir.

TÜRK HAN HEKAÝATY

Türk han Ýafesiň uly ogludyr diýlip beýan edipdik. Ýafes bu dünýäden göç edenden soň Türk han soltanlyk tagtynda ornaşdy. Onuň döwründe halk asudalyk we parahatlyk bilen güzeran geçirerdiler. Türküň perzentleri we illeri köpeldi. Olar şäherlerde we adalarda mesgen we mekan tutup, Türke tabyn bolýardylar. Türk iki ýüz ýyldan soň wepat boldy. Ondan soň Türküň ogly Elmejene han atasynyň ýerinde ornaşdy. Döwrüniň häkimi we ygtyýarlysy boldy. Köp ýyllar soltanlyk tagtynda berkarar boldy. Ondan soň Elmejenäniň ogly Düýp Bakuý³⁴ han häkimlik tagtynda oturdy. Käbir nusgalarda Delenkuwa³⁵ Düýp Bakuý neslindendir» diýip ýazylandyr. Düýp Bakuý» sözünüň manysy - «ululyk» diýmekdir. Ol beýik derejeli, gudratly bir patyşady. Düýp Bakuý ahyrýete göç edende ogly Giýuk hany soltanlyk mertebesine belledi. Giýuk han atasy ölenden soň köp ýyllar hanlyk sürdi. Ondan soň Giýugyň ogly Alynja han hökümet tagtynda ornaşdy. Onuň döwründe türkmenler ili

nygmatlarynyň bollugyna tekepbirlenip, boýun bolmazlyga we gadyr bilmezlige başladylar.

Alynja handan bir garynda iki ogul dogdy. Bir ogluna Mogol, bir ogluna Tatar diýip at goýdy. Ol iki oglan kāmillik ýaşyna ýetende Alynja han tamam ýurduny olara tabşyrdy. Atasy ölenden soň, her biri öz welaýatyna baryp, raýata gözegçilik edip başladylar.

Mogol han we Tatar han köp ýyllar ýolbaşçylyk we serdarlyk etdiler. Olaryň neslinden hem köp kişiler hanlyk we beglik etdiler.

Enşalla, her birisi öz ýerinde beýan ediler.

Elgaraz, Tatar hanyň neslinden sekiz kişi hanlyk we serdarlyk edendir. Olaryň atlary şudur: Tatar han, Buga han, Belenje han, Asly han, Astyr han, Ordu han, Babdu han we Dukum han.

Aýratynam Babdu han berk handy. Soltanlyk döwründe köp leşger we goşun bilen Mogol hanyň üstüne geldi. Ol iki hanyň arasynda agyr uruş ýüze çykdy. Köp kişiler gyryldy. Şol sebäpden häzir hem Mogol kowumy tatar bilen agzaladyr. Mogol han neberesinden hem dokuz adam häkimlik tagtynda oturandyr. Olaryň ikinjisi Mogol handyr. Alanja han hökümet işini we hanlygy Mogol hana tabşyranda ol köp ýyllar soltanlyk tagtynda ornaşyp, halk onuň döwründe parahatçylykda ýaşady. Hudaýtagala oňa dört ogul bagyşlady: Gara han, Düz han, Gez han, Üz han¹. Haçanda Mogol han geçegçi jahandan baky äleme göç edende uly ogly Gara han soltanlygyň möhüm işlerini ýerine ýetirmäge we äleme gözegçilik etmäge başlady. Haçanda Gara han Türküstan ýurtlarynda mirasdar bolup, soltanlyk tagtynda ornaşanda, Yznak we Kerdag sebitlerinde, Garagurum atly ýerde özi üçin ýaýlag we gyşlag tutundy. Mogol han döwründe tamamy mogollar kapyrlyk we gümralyk ýoluna düşdüler.

¹ Başga çeşmelerde Düzp Ýawkuý görnüşinde hem duş gelýär.

OGUZ HANYŇ DÜNYÄ INMEGINIŇ BEÝANY

Gara hanyň uly aýalyndan bir ogly boldy. Görki aýgünden artykdy. Üç gije-gündiz enesini emmedi. Her gije oylan enesiniň düýşüne girip: «Ene, musulman bol. Eger bolmasaň, ölsem ölerin, emma senliň emjegini emmen» diýip aýdýardy. Enesi ogluna dözmän, Taňrynyň birligine iman getirdi. Ondan soň oylan emjegini emdi. Enesi gören düýşüni we musulman bolanyňy hiç kime aýtmady. Ýygşyrdy. Sebäbi türkmen halky Ýafesden tä Alynja han zamanyňa çenli musulmandylar. Alynja han patyşa bolanyndan soň, halkyň başy we maly köp boldy. Döwlete birikdiler. Taňryny unutdylar we bar il kapyr boldular. Gara han zamanynda kapyrlykda örän berkdiler. Eger bir kişi oglunyň musulman bolanyňy eşitse ogluny öldürerdi. Ol zamanda mogolyň düzgüni boýunça oylan bir ýaşyna ýetmese oňa at goýmazdylar. Oylan bir ýaşyna ýetdi. Gara han il çagyryp, uly toý etdi. Toý günü oglany märekä getirip, Gara han beglerine «Biziň oglumyz bir ýaşyna ýetdi. Indi muňa at goýar siz» diýdi. Begler jogap bermezden oň oylan aýtdy: «Meniň adym Oguzdyr». Beýt:

Ol oylan diýdi bir ýaşynda bu söz:

«Meniň adymy goýuň sizler Oguz».

Oşol bir ýaşly oylan anda rowan

Gelip dile diýdi: — Biliňler aýan

Adymdyr Oguz Hysrowy namwer

Biliňler ýakyn barça ähli hüner.

Toýa gelen uly-kiçi barysy oglanyň bu sözüne geň galdylar.

— Bu oglanyň özi öz adyny aýdýar. Mundan ýagşy at bolarmy — diýip, adyny Oguz goýdular. Ýenede aýtdylar:

— Bir ýaşly oglanyň şunuň ýaly söz sözlänini hiç zamanda eşiden we gören ýokdur — diýip, ony yrym edip aýtdylar:

— Bu uzak ömürlü we uly döwletli we uýy uzan, ýany ýaýylan bolar.

Oguzyň dili çykanda hemişe «Alla, Alla» diýip, aýdardy. Ony her kim eşitse: «Oglaň bolýar, dili öwrülmän näme aýdaryny bilmän dur» diýýärdiler. Sebäbi «Alla» sözi arapçadyr. Mogolnyň hiç biri arap dilini eşiden däl. Oguzy Hudaýtagala eneden doganda weli (Hudaýa ýakyn, keramatly) ýaradypdy. Hemişe onuň köňlüne we diline özüniň adyny salyp durardy.

Haçanda Oguz ýigit ýetişende, Gara han inisi Kör hanyň gyzyny alyp berdi. Oguz hiç kim ýokka gyza aýtdy:

— Älemi, seni we bizi ýaradan bar. Onuň ady Alladyr. Ony bar bil we bir bilgil. Onuň buýranyndan özge işi etmegil.

Emma gyz ony kabul etmedi. Şol zaman ony kowdy. Şeýlelikde, gyздan aýry ýatdy. Gijeler başga ýatyp, gündiz söleşmezdi. Birnäçe wagtdan soň Gara hana aýtdylar:

— Ogluňyz aýalyny söýmeýär, söýmezlikden alan gününden bäri bile ýatmaýar.

Gara han bu sözi eşidenden soň, inisi Gyr hanyň gyzyny alyp berdi. Oňa hem iman arz etdi. Ol kabul etmedi. Onuň bilen hem bir ýerde ýatmady.

Bu wakadan birnäçe ýyl ötenden soň, Oguz han awa çykyp gaýdyp gelýärdi. Görse suwuň ýakasynda birnäçe aýallar kir ýuwup durlar. Gara hanyň inisiniň gyzy, Or hanyň gyzy hem bularyň içinde bardy. Gyza kişi iberip, çagyrtdy. Syrym äşgär bolar gorkusy bilen, çete çagyryp hiç kime aýtmazlyga ant içirdi. Ant içenden soň aýtdy:

— Atam maňa iki gyz alyp berdi. Olary söýmänimiň sebäbi, men musulman, olar kapyr. Hernäçe musulman boluň diýdim, kabul etmediler. Eger sen musulman bolsaň, seni alardym — diýdi.

Onda gyz aýtdy:

— Sen haýsy ýolda bolsaň, men hem şol ýolda bolaýyn. Ondan soň Oguz han atasyna aýtdy. Atasy Or hanyň

gyzyny uly toý tutup, Oguza alyp berdi. Ol gyz musulman boldy. Oguz ony köp söýerdi. Mundan köp ýyllar ötdi. Bir gün Oguz uzak ýere awa gitdi. Gara han barça aýallaryn we gelinlerin çagyryp aş berdi. Sözleşip otyrkalar aýalyndan sorady:

— Oguz soňky alan aýalyny söýýär we öňki alan iki aýalynyň ýanyna baranok. Munuň sebäbi nämedir?

Aýal aýtdy:

— Men bilmedim. Gelinler ýagşyrak bilerler.

Han gelinlerinden sorady. Uly gelni aýtdy:

— Ogluňyz musulman bolupdyr. Bu ikimize musulman bol diýdi. Kabul etmedik. Kiçi gelniňiz musulman boldy. Onuň üçin ogluňyz ony köp söýýär.

Gara han bu sözi eşidenden soň, beglerini çagyryp geňeşdi. Oguzy awa gidende tutup öldürmeli diýen karara geldiler. Gara han ile: «Tiz gelsinler, awa çykar men», diýip kişi iberdi. Bu sözi Oguz hanyň kiçi gelni eşidip, Gara hanyň eden geňeşleriniň barsyny aýdyp, Oguz hana kişi iberdi. Oguz han bu sözi eşidenden soň, ile kişi iberdi:

— Atam hakynatutma goşun tartyp meni öldürmäge gelendir. Men diýen maňa geliňler. Atamy diýen atama baryň — diýdi. Iliň köpüsi Gara hana bardy. Azragy Oguz han ýanyna bardylar. Gara hanyň inleriniň köp ogullary bardy. Olar Gara handan aýrylar diýip hiç kimiň köňlüne gelmezdi. Olaryň barçalary Oguz ýanyna geldiler. Oguz han olara uýgur at goýdy. Bu söz türkmen sözüdir. Manysy barça mälimdir. Ýapyşgyr manysyndadyr. Aýdarlar süýt uýdy. Süýt iýgeninden aýrylyp biri-birinden aýrylardy. Gatyk bolandan soň biri-birine ýapyşýar. Ýa-da aýdarlar: ymama uýdum. Ymam otursa oturar men, dursa durar men. Ýapyşan yerimden aýrylmaz men.

Olar gelip Oguz hanyň etegine iki gollary bilen berk ýapyşdylar. Han olara «uýgur» diýdi. Ýapyşgyr diýmekdir.

Gara han bilen Oguz han ikisi goşun düzüp uruşdylar. Hudaýtagala Oguz hany ýeňiji etdi. Gara han gaçdy.

Uruşda Gara hanyň başyna ok degdi. Kimiň atanyň bilmediler. Gara han ol ýaradan öldi. Oguz han atasynyň tagtynda oturdy. Haçanda Gara hanyň ogly Oguz han ýurt tagtynda oturanda, ähli hekimleri we marohlary¹ ýanyňa çagyryp, öz adyna bije atdyrdy. Bijesi oňat çykdy. Münejjimler tenjim (astrologiýa) ylmy bilen: «Ol beýik han köp ýyl tagtda berk oturar. Beýik hanyň häkimligi gutarandan soň hem, ýurt tagty, hanlyk we ýolbaşçylyk ogullaryna mirasdüşerlik ugry bilen miýesser bolar» diýip, höküm etdiler.

Oguz han ölmezinden ozal uly-kiçi barça halky ýygnap toý berdi. Ol beýik adamlar Müsür marohlaryna höküm etdiler:

— Hudaýtagala gudrat eli bilen bu jahany peýda eden gününden bári Adamdan öňki mahluklar barada ondan soň Adam ýaradylyp, onuň haýsy ogullary pygamber bolup, haýsy ogullary ýurt tagtynda bolandygy barada, tä Nuhyň döwrine çenli beýan ediň. Hezreti Nuhyň tupanyndan başlap tä biziň asyrmýza çenli we biziň perzentlerimiziň asyryna çenli uly kitaplary ýazyň — diýdi.

Ol wagt ähli Müsür hökümdarlary, we marohlary ýygnaýşyp köp azap we zähmet bilen Allatagalanyň emri bilen bir uly kitap ýazyp, ol kitabyň adyny «Oguznama» at goýdular. Ol wagtda ol «Oguznama» kitabyňy hiç kişi ýerden galdyryp, ýokary göterip bilmezdi. Köp emirler ol kitap beýanyňy arzuw edip, gysga görnüşde ýazmagy buýurdy. Şeýlelikde, ol kitap bu asyrdaky gutarnykly görnüşine geldi.

Elgaraz, haçanda bagtyňa ýeten Oguz han ýurt tagtyna ornaşanda ähli giň älemi iman nury bilen ýagtyltdy. Halaýygyň barçasyny iman nuruny syldylar. Oguz hanyň hormatly oý-pikirleri köp wagtlar türkmen taýpalarynda karar tapyp, ildarlyk we mülkdarlyk işlerini berjaý ederdi. Ol ähli raýatlaryna ýaranlyk ederdi. Eger-de mülkdarlyk

¹ Alankuwa bolsa gerek.

dolandyryşda haýsy-da bolsa bir taýpa bilen agzalalyk ýa-da jedelli ýagdaý dörese, Hudaýtagala olary ýeňmekde oňa ýardam bererdi. Halaýyk onuň ynsanperwerliginden minnetdar we hoşaldy. Ol ähli Mogolystan we Türküstan welaýatyny Samarkant we Buhara çenli basyp aldy. «Oguznamalarda» «Oguz han Amyderýaýdan geçip, Eýran welaýatynda ýeňiş baýdagyny dikdi» diýip aýdylýar. Türkmen halkyndan bolan mogul ilinde meşhur köp düzgünler Oguz han tarapyndan oýlanyp tapylandyr. Nöker tutmaklyk, hak tölemeklik, münbegi, ýüzbegi, onbegi bellemeklik Oguz handan ýadygär galdy. Ol ýetmiş üç ýyl ýurt tagtynda oturdy. Iliniň barçasyny musulmanlyga çagyrdy. Musulman bolanlaryny sylady we bolmadyklaryny çapdy. Özlerini öldürdi, ogullaryny ýesir etdi.

Ol wagtda Gara hana bagly bolmadyk, başga iller köpdi. Her uly ilniň özbaşyna patyşasy bardy. Kiçi iller olara goşulardy. Gara hanyň musulman bolan illeri Oguz hana goşuldy we bolmadyklary özge hanlara baryp goşuldy. Oguz han her ýylda mogul ýurdunda oturan iller bilen uruşardy we basardy. Ahyr barçasyny aldy. Gaçyp gutulanlary Tatar hanyň ýanyna baryp goşuldylar.

Tatar halky ol wagtda Çürçüte ýakyn oturardylar. Çürçüt diýen bir uly ýurt bolup, şäherleri we kentleri köpdür. Hytaýyň demirgazyk tarapynda bolar. Hindiler we täjikler oňa Çyn we Maçyn diýerler. Oguz han baryp tatarly çapdy. Tatar hany köp hakynatutma goşun bilen gelip uruşdy. Oguz hanyň leşgeriniň goluna köp olja, mal düşdi. Ony ýüklemäge mal azlyk etdi. Bir ýagşy çeper kişi bardy. Ol pikir edip arabany ýasady. Ondan görüp, barçalar araba ýasap oljalaryny ýükläp gaýtdylar. Araba «gaňk» at goýdular. Şoňa çenli arabanyň ady ýokdy we özi hem ýokdy. Ýörände «gaňk, gaňk» edip, ses edenligi üçin oňa «gaňk» diýdiler. Ony ýasan kişä Gaňkly diýdiler. Barça gaňkly ili ol kişiniň ogullarydyr.

Oguz han ýetmiş iki ýyla çenli özbaşyna bolan mogul

we tatar bilen uruşdy. Ýetmiş üç ýyl bolanda barçasyny öz agzyna bakdyryp musulman etdi. Ondan soň ýöräp Hytaýy aldy. Soň Çürçüdi aldy. Şeýlede, Tanguda aldy. Tanguta täjikler Tibet diýerlerdi. Ondan soň baryp Gara Hytaýy aldy. Ol hem uly ýurt bolar. Adamlarynyň ýüzi hindiler dek gara bolar. Olar Hindistan bilen Hytaýyň arasynda Muhyt deňziniň ýakasynda bolar. Tangutda gys bolanda gündogarynda we ýaz bolanda guşlugynda bolar.

Hytaýyň aňry ýüzünde deňiz ýakasynda uly daglaryň içinde köp il bardy. Onuň patyşasynyň adyna Itbarak han diýerdiler. Onuň iki howzy bardy. Birine Gara ýelim birine Ak ýelim diýýärdiler. Her wagt oňa çümüp çyksa, oňa ok we gylyç ötmezdi. Oguz han onuň üstüne atlanyp bardy. Uruşdylar. Itbarak han basdy. Oguz han gaçdy. Uruşan ýeriniň bāri tarapynda akyp duran iki uly derýa bardy. Ol iki derýanyň arasynda birnäçe gün durup, gaçan işgeriniň öňüni-yzyny ýygnady.

Uzak sapara gidenlerinde uly patyşalaryň göçlerin alyp barmak adatlary bardy. Nöker halkynyň köpüsi hem göçlerin alyp barardylar. Oguz han hem bir-iki göçün alyp barypdy. Bir nökeriň özi uruşda öldi. Aýaly gutulypdy. Iki derýanyň arasynda hanyň yzyndan ýetdi. Ol göwrelidi. Dogurmak wagty ýetdi. Gün sowukdy. Girmäge öý yokdy. Bir çüýrük agajyň arasynda ogul dogurdy. Muny hana mälum etdiler. Han «Munuň atasy biziň öňümizde öldi. Hossary yok» diýip, ogul edindi. Adyna Gypjak goýdy. Gadyr türkmen dilinde içi köwük agaja gypjak diýerler. «Ol oglan agajyň içinde doguldy» diýip adyna Gypjak goýdular. Bu wagtda her iç köwükli agaja jajak diýipdirler. Gara han iliniň dili öwrülmänsoň «käfi» «jim» diýip okaýarlar we şol «gypjak» sözüne «jajak» diýýärler.

Ol oglany han öz golunda saklady. Ýigit bolan soň orus, olak, majar we başgyr illeri ýagy boldular. Gypjaga köp il nöker berip, ony Tin we Itil derýasynyň ýakasyna iberdi. Gypjak ol ýerde üç yüz ýyl patyşalyk edip oturdy.

Barça gypjak ili onuň neslindendir. Oguz hanyň zaman-
yndan tä Çingiz han zamanyňa çenli Tin, Itil we Ýaýyk
derýalarynyň ýakasynda gypjakdan özge hem il köpdi.
Dört müň ýyla golaý ol ýerlerde oturdylar. Şonuň üçin ol
ýerlere Deşti Gypjak diýerler. Çingiz han Eýranyň we
Turanyň üstüne gelende bu ýurtlaryň patyşasy Soltan
Muhammetşa Horezmşa Türkmeni. Onuň paýtagty
Ürgençdi. Çingiz han bilen urşup bilmedi. Gaçyp Mazen-
derana gitdi. Çingiz han Buharany, Samarkandy we Daşkendi
alyp, Yrak, Gilan, Mazenderan, Azerbaýjan, Gürjüstan
welaýatlaryna Garaçar Noýan we Subedeý batyr diýen iki
begini baş edip, otuz müň kişi bilen iberdi. Kiçi ogly Tuly
hany elli müň kişi bilen Horasana iberdi. «Ürgenç Soltan
Muhammet Horezmşanyň paýtagty, noker we hazynasy-
nyň duran ýeridir» diýip, uly ogly Juýy hany, ikinji ogly
Çagataý hany we üçünji ogly Ugedeý hany segsen müň
kişi bilen Ürgenje iberdi. Ürgençde patyşa ýokdy. Musul-
manlar dünýä we din üçin sekiz aý şäherde gabalyp
uruşdylar. Dokuzylanjy aý Çingiz hanyň ogullary şäheri
aldylar. Halky köpçülikleýin gyryp, Çagataý bilen Ugedeý
gaýdyp Termeze atasynyň hyzmatyna bardylar. Juýy han
basdy. Gypjaklaryň gola düşenin öldürtdi. Özgesi her-
haýsy her tarapa gitdi. Gola düşenini öldürtdi. Gutulan-
lary Eştege bardylar. Eştegiň köprügi bu wagtda şol Gyp-
jak neslindendir. Itil bilen Tin derýalarynyň arasynda oturan
gypjaklar dört tarapa gaçyp gitdiler. Köprügi Çerkes we
Tuman ýurduna bardylar. Juýy han gypjagyň oglan-uşagyn
olja edip, gypjak ýurdunda oturdy. Mogoldan alan öýüni
we atasy beren illeriniň barçasyny getirdi. Özbekleriň
Hezarasp ýurduna göçüp geldiler. Ondan soň Juýy han
öldi we ýurt ogly Saýyn hana¹ galdy. Juýy han ogul-
laryndan ýigrimi dört kişi ol ýurtda patyşalyk etdiler.
Onuň zamanynda ol ýurda Saýyn han ýurdy diýrlerdi.
Ondan soň ol ýurt mangytlara düşdi. Olaryň Aka Maňňyt

¹ Bu at golýazmalarda Or han görnüşinde hem duşýar.

Gutly Gebaýynyň ogly Eýduklydy. Ondan soň mangyt ýurdy diýdiler. Taryh takmynan müň kyrkda [galmyk] ilinden on müň öýli gelip, mangyt ýurdunda oturdy. Taryh müň yetmiş birde syçan ýylyndan soň, ol ýurda galmyk ýurdy diýerdiler. Hawa, bu dünýä kerwensaraýa meňzär. Adam perzentleri kerwenlere meňzärler. Biri göçer, biri gonar.

Oguz han Itbarak handan basylandan on ýedi ýyl soň, atlanyp baryp Itbarak han bilen urşup, basyp Itbarak hany öldürip, ýurduny alyp, musulman bolanlara degmän, Taňra iman getirmedikleri öldürip ogullaryny ýesir edip, gaýdyp öýüne düşdi.

OGUZ HANYŇ LEŞGER ÝYGNAP BUHARA WE SAMARKANDA ÝÖRIŞINIŇ BEÝANY

Oguz han ähli mogul we tatar iliniň leşgerini jemläp Talaş we Seýrama geldi. Taşkent, Samarkant, Buhara patyşalary goşun düzüp urşup bilmediler. Uly şäherlerde we berk galalarda berkindiler. Oguz hanyň özi Seýram we Daşkendi gabap aldy. Türküstana we Andyjana ogullaryny lberdi. Olar alty aýda Türküstan bilen Andyjany alyp, atasynyň hyzmatyna geldiler. Oguz han bu aýdylan welaýatlaryň barçasynyda daryga¹ goýup, Samarkant tarapa ýöredi. Samarkandy alyp daryga goýup, Buhara bardy. Buharany hem alyp, Balha bardy. Balhy hem alyp, Gury welaýatynyň üstüne ýöredi. Gyşdy. Günüler ýaman sowukdy. Gurynyň daglaryna gar köp düşüpdi. Leşgerlere ýöremek kyn düşdi. «Hiç kim menden galmasyn» diýip, han höküm etdi. Guryny aldy. Birnäçe kişi kem geldi, olary sorady. Hiç kim bilmedi. Birnäçe günden soň ol kişiler hanyň hyzmatyna bardylar. Han olaryň ahwalyny sorady. Olar aýtdylar:

¹ Maroh (maryh) - ruhany, bilgiç.

— Birnäçe kişi bolup leşgeriň soňundan gelyärdik. Bir gije dag içinde uly gar ýagdy. Ondan soň ýöräp bilmän, şol ýerde ýatdyk. Atlarymyz we düelerimiz barçasý öldi. Bahar bolandan soň, pyýada gelyäris.

Han höküm etdi:

— Ol jemagata garlyk diýsinler.

Barça garlyk ili olaryň neslidir. Ondan ötüp Kabul we Gazneýini aldy. Ondan Kaşmiriň üstüne ýöredi. Ol wagtda Kaşmiriň patyşasynyň ady Ýagmady. Kaşmiriň belent daglary we uly derýalary köp bolar. Ýagma Oguz hana boýun bolmady. Bir ýyl uruşdylar. Iki tarapdan köp kişiler öldi. Ahyr soňunda Kaşmiri aldy. Ýagmany öldürdi. Leşgerini gyrdy. Birnäçe wagt ol ýerde durup, gaýdyp Badahşanyň üsti bilen Samarkanda geldi. Ondan Mogolystana baryp öýüne düşdi.

OGUZ HANYŇ EÝRANYŇ ÜSTÜNE YÖRIŞINIŇ BEÝANY

Bir ýyl ýurdunda durup ikinji ýyl ile jar çekip, aýtdy:

— Eýran tarapa ýöriş eder men. Birnäçe ýyllyk goşlaryn ýygnasynlar. Ikinji ýyly atlandy. Şeýlelikde, Talaş şäherine geldi. Hanyň leşgeriň yzynda goýan kişileri bardy. Olary yzda galan, aýygan, azaşan we ýitenleri alyp gelsin' diýip goýupdy. Ol kişiler leşgeriň soňunda galan bir öýli kişini hanyň öňüne alyp geldiler. Han ol kişiden sorady:

— Näme üçin yzda galdyň. Ol aýtdy:

— Yük malymyň azlygy sebäpli leşgeriň soňundan gelyärdim. Aýalym göwrelidi. Enesiniň süýdi oglana ýetmedi. Çaga açdy. Derýanyň ýakasynda bir şagalyň bir sülgüni alandygyny gördüm. Agaç bilen şagaly urdum. Sülgüni taşlap gaçdy. Ony alyp kebab edip, aýalyma berdim. Soň, goýan kişileriňiz duşup alyp geldiler.

Han ol pakyra at, azyk we mal berip: «Bu goşuna

barmagyl» diýip, «gal aç» diýdi. Barça halaç ili şu kişiniň neslindendirler. Bu wagtda halaç diýýärler. Argun we arlat hem ondan aýryldy. Mawerannahrda köpdür we oýmak iline goşulandyrlar. Horasan we Yrakda hem köp bolar. Olar çagataý iline goşulandyrlar.

Balha bagly bolan, Gury diýen şäherde oturan halaçlardan Aby Muhammet Bagtyýar lakamly bir pälwan ýigit bardy. Hindistanyň Deli diýen şäherinde Kutbeddin atly bir musulman patyşa bardy. Muhammet baryp oňa nöker boldy. Birnäçe ýyldan soň uly beg boldy. Hindistan diýen bölek-bölek köp ýurt bolar. Kaşmiriň ýakynynda Bihar atly bir ýurt bolar. Kutbeddin Muhammet Bagtyýary ylgar (hüjüm edýän esgerleriň) başy edip, oňa iberdi. Muhammet Bagtyýar Bihar ýurduny aldy. Biharyň gündogarynda bir ýurt bardy. Onuň uly şäheriniň ady Lekimir. Onuň togsan ýaşly patyşasy bardy. Ata-babadan bäri nesilme-nesil ol ýurduň patyşasydylar. Ol ýurdy aldy. Näçe ýyllardan bäri ýygnalan hazyna goluna düşdi. Lekimiriň demirgazyk tarapynda Lektuny atly bir uly şäher bardy. Ony hem aldy. Hutbany öz adyna okadyp, zikkāni (teňňäni) öz adyna kakdyryp, Lektunyny paýtagt şäheri edip, oturdy. Halaç ilinden on müň kişi onuň ýanyna jemlendiler. Köp ýyllar onda durdular. Lektuny bilen Tibetiň arasy atly adama bir günlük ýoldy. Bir belent dagyň üstünde bir atly ýöräp biljek, iki atly ýanaşyp ýöräp bilmejek ýol bardy. Muhammet Bagtyýar on müň atly we otuz müň kişi pyýada bilen şol ýoldan baryp, Tibeti çapyp geldi. Birnäçe günden soň wepat boldy. Barça halaç halky jemlenip Şiran diýeni patyşa etdiler. Ol ölenden soň, Merdan diýeni patyşa etdiler. Merdan, ýyndam we mergen kişidi. Bir gün görnüşde oturanda beglerine bakyp aýtdy:

— Ysphyhany pylany saňa berdim. Gazwyny saňa berdim.

Şeýle diýip, Horasan, Yrak, Rum we ençeme şäherleriň bir-bir atlaryn tutup nökerlerine paýlaşdyrды. «Taňrym

berse sizlere bereýin» diýmedi. Beýle diýse menlik bolmazdy. «Meniň welaýatymdyr. Sizlere berdim» diýip hormat etdirdi.

Bir gün bir dadhah (adalat istäp gelen arzaçy) gelip tagzym edip aýtdy:

— Söwdagär men, bu gije pylança müň teňňämi ogry alypdyr. Ondan:

— Haýsy ýeriniň perzendi sen — diýip sorady. Söwdagär:

— Yspyhanly men — diýdi. Oňa aýtdy:

— Teňňe üçin saňa Yspyhanyň darygalygyny berdim.

Şeýlelikde, diwana höküm berdi. Diwan Yspyhanyň darygalygyny söwdagäriň adyna ýazyp, goluna berdi. Söwdagär gorkusyndan söz aýdyp bilmedi. Ýarlygy (perman) alyp başyna sançdy. Görnüşde oturan halk hem gorkusyndan hiç zat aýdyp bilmediler. Bir akyllý beg bardy. Ol:

— Patyşahym muňa Yspyhanyň darygalygyn berdiňiz. Eger bu kişi mundan Yspyhana ýalňyz barsa siziň adyňyza ýaman bolar. Bu kişä onuň ýaly zat bereniňize görä, goý ol goşly we nokerli bolup barsyn — diýdi.

Ol betbagtyň könlüne bu söz ýagşy gelip, ýüz müň teňňe serpaý etdi. Emma, bir ýamanlygy halaç halkynyň ýagşy kişilerini bigünä öldürmäge başlady. Il ýagşylary jemlenip geňeş edip, Merdany öldürip, Öwez diýen kişini tagtda oturtdylar. Ol hem on ýyldan soň öldi. Ondan soň ol ýurt halaçlaryň golundan çykdy. Özge kişilere düşdi. Ondan soň halaçlar noker boldular. Halaçlaryň patyşalygynyň owaldan ahyry elli dört ýyl boldy. Indi halaçlara bölüp aýdyp duran sözüimizi goýaly. Şu aýdanymyz, ýeterlikdir.

Oguz han Talaşdan ötüp, Samarkant we Buhara gelip, Amyderýadan ötüp Horasana bardy. Ol eýýamda Eýran ýurdunda ýagşy patyşa ýokdy. Keyumers ölüpdü. Huşengi heniz patyşalyga götermändiler. «Melikil towaýy» wagtydy.

Manysy: «her bir ilde bir töre» diýmek bolar. Şeýle wagta öý başyna «gara han» diýerler. Manysy «her ilde bir gara kişi han bolar. Her öýde bir han» diýmek bolar. Ol eýýamda Eýran ýurdy şunyň ýalydy. Oguz han Horasany aldy. Ondan ötüp ajam Yragyny, arap Yragyny, Azerbaýjany, Ermeni, Şamy we Müsüre çenli bar welaýatlary aldy. Bu aýdylan welaýatlaryň birnäçesini urşup we birnäçesini ýlalaşyp özine bagly etdi.

Oguz han Şam welaýatynda duranda pynhanlyk bilen bir nökleriniň goluna bir altyn ýaý we üç altyn ok berdi. Ol aýtdy:

— Ýaýy gündogarda, bir çölde kişi ýetmejek ýerde topraga gömüp, bir ujuny çykaryp goýgul. Oklary günbatar tarapyna eltip, ýaýy nähili bukup goýsaň ony hem şeýle goýgul.

Ol kişi buýrugy ýerine ýetirip geldi. Bu wakadan bir ýyl ötenden soň, üç uly ogluny Gün, Aý, Ýyldyzy çagyryp, aýtdy:

— Ýaz ýurda gelip, meniň işim köp, aw awlamaga elim degenok. Gündogar tarapda pylan çölüň awy köpmiş diýip eşitdim. Öz nökleriňiz bilen ol ýere baryp aw tutup geliň.

Ondan soň üç kiçi ogly Gök, Dag, Deňiz üçüsini çagyryp, agalaryna aýdan sözüni aýdyp, günbatar tarapa iberdi. Bir günden soň üç uly ogullary altyn ýaý bilen köp awy hanyň öňüne getirdiler. Kiçi ogullary hem üç altyn ok bilen köp aw getirdiler. Ol awuň etlerine köp etler we dürli aşlary goşup, halkyny çagyrdy. Ýaýynyň we okunyň tapylanyny yrym edip, özlerine gaýtaryp berdiler. Üç uly ogly ýaýy syndyryp bölüşdiler. Üç kiçi ogly her haýsy bir oky aldylar.

Alan welaýatlarynda köp ýyllar durup, duşmanlaryny ýok edip, dostlaryny sylap, başy Seýram we aýagy Müsüre çenli alan welaýatlarynyň barçasyna häkimler goýup öz ýurduna gaýtdylar.

OGUZ HANYŇ ÝURDUNA GELIP TOÝ TUTANYNYŇ BEÝANY

«Ogullarym, halkym bilen esen we aman baryp geldim» diýip, uly toý ýaragyn tutup, bir çadyr ýasatdyrды. Barça agaçlaryň başyna altyn gaplady. Lagl we ýakut, zümerret we pöwrize bilen bezedi. Bu beýti ol öýüň waspynda aýdypdyrlar.

BEÝT:

Bir öý dikdi altyndan ol şähriýar,
Kim ol öý pelek öýünden etdi ar.

Dokuz müň goýun, dokuz müň ýylky öldürtdi. Bulgardan togsan dokuz howuz ýasadyp, dokuzyny meýden we togsanyny gymyzdan doldurtdy. Barça nökerlerini çagyryp getirdi. Ol alty ogluna köp nesihatlar aýdyp we beglerine öwredip, ýurtlar, şäherler, iller we sowgatlar berdi. Bu beýtleri onuň waspynda aýdypdyrlar.

BEÝT:

Oguz etdi ol toýda çergamyşy,
Bu alty ogulny soýurgamyşy.
Bular görsetip erdi merdanalyk,
Ata birle dürli ferzanalyk (akyllylyk, danalyk).
Ataga besli etdiler ýarlyk,
Uruş günde barçaýy barlyk.

Ondan soň barça nökerleriniň eden hyzmatlaryna laýyk şäherler, sebitler, kentler, sowgatlar berdi. Soň uly ogullaryna

aýtdy:

— Siz üç ulyňyz altyn ýaý tapyp getirdiňiz. Üçüňiz ony döwürp paýlaşyň. Siziň adyňyz Bozuk bolsun. Sizden bolan oglanlara tä kyýamata çenli Bozuk diýsinler. Üç ok getiren üç kiçi ogluma we ondan bolanlara bu günden tä dünýä ahyr bolýança Üçok diýsinler. Ýaý we oky tapyp getirdiňiz. Ol kişiden bolmady, Taňrydan boldy. Bizden çykyp giden halklar ýaýy patyşa ornunda bilsinler, oky ilçi ýerinde bilsinler. Sebäbi ýaý oky haýsy tarapa tartyp iberse, ok oňa barar. Men ölenimden soň, Gün hanlyk tagtynda otursyn. Ondan soň bozuk neslinden her kim mynasyp bolsa, halk ony patyşa saýlasyn. Dünýä ahyr bolýança bozugyň bir ýagşysy patyşa bolsun. Özgeleri sagynda otursynlar. Üç oklar çep tarapda bolsunlar. Öýüň çep tarapynda otursynlar we dünýä ahyr bolýança nökerligerazy bolsunlar.

Elgaraz, Oguz hanyň ömri ýüz on alty ýyla ýetenden soň, oglanlaryny ýygnap, birnäçe nesihatlar berip, aýtdy:

— Men munça ýyl hanlyk edip, hökümeti dolandyrdym. Menden soň siz hem ulularyňyza yzzat we hormat ediň. Kiçileriňize ýaranlyk ediň. Her geňeşde we maslahatda ylalaşykly boluň. Şonda mülk size baky galar. Egerde kiçiler ululara duşmançylyk dawasyny etse, pitne-bozgaklyk bolup, mülk çagşar.

Şu hili sözler bilen Oguz han uly-kiçä nesihat etdi. Gün han atasyndan rugsat alyp, ýurt tagtynda oturdy.

Uýgur diýen taýpadan Oguz hanyň Yrgyl Hoja diýen bir weziri bardy. Ol wezir Oguz han hyzmatyna arz etdi:

— Mübäreket bilen bir gözükdiriji ýazyp bu eýýamdan soň men-menlik dawasy bolmaz ýaly her kimi öz ýerinde, öz ýurdunda we öz ülüşinde belläp goýuň.

Oguz han bu manyda gözükdiriji ýazdyryp, möhür etdi: «Gün han, Aý han, Ýyldyz han we olaryň öwlatlary ahyr güne çenli han we häkimlik etsinler. Olaryň oglanlary bulara we bularyň galalarynda serdar, esgerler we nöker

bolup hyzmat etsinler». Soň her biriniň ülüşini anyklady. Yrgyl Hoja ol gözükdirijini öz ýanynda saklady.

Oguz han ýüz on alty ýyl ömür görenden soň ol dünýä gitdi. Gün han ýurt tagtynda karar tapdy.

OGUZ HANYŇ OGULLARY GÜN HANYŇ, AÝ HANYŇ, ÝYLDYZ HANYŇ BEÝANY

Gün han ýurt tagtynda oturandan soň, Yrgyl Hoja diýen atasynyň wezirini çagyryp köp mähribanlyk edip onuň geňeşi we maslahaty bilen birnäçe Oguz handan ýadygär galan mirasy oğlanlara tagzym etdi. Gün han örän batyr we adyl kişidi. Gün handan dört ogul boldy: Gaýa han, Baýat, Ala öýli, Gara öýli. Gün han birnäçe ýyl hökümeti dolandyrandan soň, ýurt hökümeti Aý hana karar tapdy. Aý handan dört ogul boldy: Ýazyr, Ýafyr, Dodurga, Baýatly. Birnäçe ýyl geçenden soň, ýurt tagty Ýyldyz hana karar tapdy. Ýyldyz han örän batyr we leşgerkeşdi. Oguz han wagtynda boýun bolan ýurtlar we şäherler Ýyldyz hana tabyn bolup, dogry ýoldan çykmadylar. Birnäçe ýyl hökümeti dolandyrandan soň, ýurt tagty Gün hanyň ogly Gaýa hana karar tapdy. Gaýa han näçe ýyl häkim boldy. Ondan soň onuň neslinden han bolanlaryň birnäçe kişileri barada hekaýalarda beýan edilendir. Inşalla, olaryň jikme-jik beýany öz wagtynda beýan bolar.

Ondan soň Ýyldyz hanyň uly ogly Owşar hana ýurt tagty karar tapdy. Ondan soň Owşar hanyň neslinden nesilme-nesil hanlyk we patyşalyk etmeklik tamam boldy. Owşardan soň olaryň barsyna hanlyk miýesser bolmady. Ýyldyz handan dört ogly boldy: Owşar han, Kazyl, Garkyn, Begdili. Oguzyň Gök, Dag, Deňiz atly ogullarynyň nesillerinden bu zamanda han bolanlary ýok. Tã ahyrzamana çenli hanlyk we ýolbaşçylyk bu öwлада miýesser bolmaz.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

BEÝAN

Oguzyň ogly Gökden dört ogul boldy: Baýyndyr, Bejene, Jebni, Çowdur. Oguzyň ogly Dagdan dört ogul boldy: Salyr, Eýmir, Alaýontly, Ürker. Oguzyň ogly Deňizden dört ogul boldy: Igdir, Bükdiz, Uwa, Gynyk. Gün han, Aý han, Ýyldyz han, Gök han, Dag han, Deňiz han ogullarynyň gyrnak aýallaryndan bolan Oguzyň agtyklarynyň birnäçesi Eýranda we başga ýerlerde mesgen tutdular. Ol agtyklary ýigrimi dört sanydyr: Küte, Teritli, Tereýli, Soltanly, Okly, Kökli, Suçly, Horasanly, Ýurtçy, Çamçy, Torumçy, Kumy, Surh, Kozhak, Suwarçyk, Garaja, Kazgurt, Gyrgyz, Tekan, Lala, Murdaşoý, Saýyr, Karçom, Perçi. Ol ýigrimi dört oglan her ýere ýaýrap, oýmak taýpasy olaryň nesilinden emele gelendir. «Oýmak» sözüniň manysy urug bolar. Birnäçe nusgada gyrgyz we galmyk bu ýigrimi dört oglan neslinden, diýip agzalypdyr. Ondan soň oýmak urugy köp taýpalara bölünip, her bir taýpa bu zamanda bir ada eýe boldy.

Elgaraz, Gün han ýurt tagtynda karar tapandan soň, Oguz handan galan gyzyly öýi dikip, ol öý içinde halaýyga toý berip, Oguz hanyň agtyklaryny ol öýe çagyrdy. Oguz hanyň wesýetlerine laýyklykda her biriniň orunlaryny we ülüşlerini takyklap, belliklerini we tagmalaryny belli etdi. Gyrnaklardan bolan ol ýigrimi dört Oguz hanyň agtyklarynyň on ikisi ol toýda at tutdy. On ikisi işikde durup hyzmat etdi. On iki agtyklary gyzyly öýde, Gün hanyň ýanynda öz takyklanan ýerlerinde oturdylar. Ol wagta gaňly, garlyk, halaç, hargun, hytaý we naýman oguz ili bilen ýoldaşlyk edip, ar we namysda ýaranlyk ederdiler.

Hargun sözüniň manysy şeýledir: Oguz hanyň döwründe bir kişi leşgerden haryp (ýadap) maşgalasy bilen yzda galyppy. Oguz han menzile barandan soň ol kişi leşgere ýetişip arz-ahwalyny beýan etdi. Oguz han oňa hargun (ýadan) lakamyny berdi. Ol söz köp ulanylyp mogolçadan

hāzir argun sözüne öwrüldi. Argun ili Oguz han ili, türkmenidir. Hytaý sözünüň manysy şeýledir: haçanda Oguz han Hytaý ýurduna leşger çekip baryp, Hytaý ýurduny basyp alyp, Müsür welaýatyna ýöriş jylawyny ýüz öwrende, ol leşgerden bir kişi Hytaý welaýatynda galypdy. Birnäçe ýyldan soň ol kişi Oguz hanyň ýanyna gelip öz ahwalyny beýan edende, Oguz han oňa hytaý lakamyny berdi. Hytaý taýpasy oguz ilindendir. Gün hanyň ol toýda gyzyly öýde oturyp üleş we orun anyklaýşynyň beýany şundan ybaratdyr.

OGUZ HANYŇ OGULLARYNYŇ ORUN WE ÜLÜŞLERINIŇ BEÝANY

Gün han gyzyly öýüň töründe oturdy. Onuň üleşi kelle we goýnuň döşi boldy. Ol eýýamdan tä bu wagta çenli han üleşi şeýledir. Yrgyl Hoja wezir işik içinde oturdy. Yrgyl Hojany gadym egindeş hökmünde oňa iň ýokary sylag, hormat edip üleşini döş goýdular. Oýmakly we agar taýpasy Yrgyl Hoja weziriň neslindendir. Yrgyl Hoja uýgur ilindendir. Şonuň üçin oýmakly we agar taýpalary Gün hanyň ogly Gaýadan soň üleş alar. Emma, şeýlede bolsa, orny işikde bolar. Gün hanyň sag golundaky örkede Gün hanyň uly ogly Gaýa oturdy. Onuň üleşi sag aşykly boldy. Baýat dogrady. Surh at tutdy. Ikinji örkede Ala öýli oturdy. Onuň üleşi gary (eliň tirsekden ýokary bölegi) boldy. Gara öýli dogrady. Lala at tutdy. Üçünji örkede Aý hanyň uly ogly Ýazyr oturdy. Onuň üleşi ýanbaş boldy. Ýalyr dogrady. Kумы at tutdy. Altynjy [dördünji] örkede Aý hanyň kiçi ogly Dodurga oturdy. Onuň üleşi omaça boldy. Baýweli dogrady. Murdaşoý at tutdy. Dördünji [başinji] örkede Ýyldyz hanyň uly ogly Owşar oturdy. Onuň üleşi sag ýanbaş boldy. Gyzyly¹ dogrady. Torumçy at tutdy. Başinji [altynjy] örkede Ýyldyz hanyň kiçi ogly Begdili

¹ Ahulgazyda Kazlyk diýip berilýär.

oturdy. Onuň ülüşi ýagryn boldy. Garkyn dogrady. Garaja at tutdy. Ol gyzyl öýde Gün hanyň sag ýanynda oturyp, üleş we orun alan halkyň jikme-jik beýany şeýle boldy. Gün hanyň sol ýanynda oturyp üleş alan halk bulardyr: Gün hanyň ýanynda birinji örkede Gök hanyň uly ogly Baýyndyr oturdy. Onuň ülüşi sol ýanbaş boldy. Bejene dogrady. Kazgurt at tutdy. Ikinji örkede Gök hanyň kiçi ogly Çowdur oturdy. Sol ýanbaş onuň ülüşi boldy. Jebni dogrady. Karham¹ at tutdy. Üçünji örkede Dag hanyň uly ogly Salyr oturdy. Sol aşykly onuň ülüşi boldy. Eýmir dogrady. Halaç at tutdy. Dördünji örkede Dag hanyň kiçi ogly Alayıntly oturdy. Sol omaça ülüşi aldy. Ürker dogrady. Tikan at tutdy. Bāşinji örkede Deňiz hanyň uly ogly Igdir oturdy. Sol gary (eliň tirsekden ýokarky bölegi) ülüşi aldy. Bükdüz dogrady. Kynyk at tutdy. Altynjy örkede Deňiz hanyň kiçi ogly oturdy. Sol ýanbaş ülüşi aldy. Horasanly dogrady. Saýyr at tutdy.

¹ Abulgazyda Kazlyk diýip berilýär.

OGUZ HANYŇ ÝIGRIMI DÖRT ASYL AGTYGYNYŇ ÖÝI WE GUŞLARYNYŇ SYPATY WE TAGMALARYNYŇ SURATY

Gaýa, ýagny mäkäm, berk bolmak.

Tagması budur: . Haýwany şunlardyr.

Alagoýunly, ýagny muwapyk (uýgun, ylalaşykly).

Tagması budur: . Haýwany köýkenekdir.

Garaöýli, ýagny haýyryly we gaýratly.

Tagması budur: . Guşy sary köpekdir.

Ýazyr, ýagny iller agasy.

Tagması budur: . Guşy torumtaýdyr.

Ýafer, ýagny halka ýakmak.

Tagması budur: . Guşy gyrgydyr.

Dodurga, ýagny ýurt almaklyk.

Tagması budur: . Guşy garçgaýdyr.

Baýatly, ýagny jem bolmaklyk.

Tagması budur: . Guşy kujugandyr.

Owşar, ýagny söweş-jeň etmeklik.

Tagması budur: . Guşy jowr¹ laçyndyr.

Kyzyk, ýagny pälwan we göreşiji.

Tagması budur: . Guşy sarynjadyr.

Begdili, ýagny ýagşy gylykly, ýaramly we sözi hormatly

Tagması budur: . Guşy elguşdur.

Garkyn, ýagny döwletli we nygmatly.

¹ Jowr — ak.

Tagmasy budur: | | . Guşy suw bürgididir.

Baýyndyr, ýagny mal eýesi, baý.

Tagmasy budur: O . Guşy laçyndyr.

Beçene, ýagny her işde yhlas we tagalla etmek.

Tagmasy budur: ^ . Guşy ala kognakdyr [alatogan].

Çowdur, ýagny namysly.

Tagmasy budur: U . Guşy nagdabekdir.

Jebni, [ýagny] batyr.

Tagmasy budur: V . Guşy humaýdyr.

Salyr, ýagny gylyçly.

Tagmasy budur: V . Guşy bürgütdir.

Eýmir, ýagny baýlykly.

Tagmasy budur: X . Guşy ançarydyr.

Alaýontly, ýagny ala atly.

Tagmasy budur: □ . Guşy ýygylbaýdyr.

Üreger, ýagny iş etmeklik.

Tagmasy budur: J . Guşy fekudyr.

Igdir, ýagny uly diýmek.

Tagmasy budur: N . Guşy garçgaýdyr.

Bükdüz, ýagny hyzmatkär.

Tagmasy budur: ∅ . Guşy ütelgidir.

Uwa, ýagny belent mertebeli.

Tagmasy budur: ~ . Guşy suwtgyndyr [ak laçyn].

Kynyk, ýagny eziz diýmeklik.

Tagmasy budur: N . Guşy garçgaýdyr.

OGUZ HAN ILINIŇ ÄHT ETMEGINIŇ BEÝANY

Han bilen barça halk aýtdylar:

— Eger bir goýun, on, ýüz ýa-da hernäçe ýük malyny öldürseňizem omaçasyny şu aýdylyşy ýaly paýlasynlar. Her haýsýsy özüniň oglanlary we nökerleri bilen iýsinler.

Ýene-de aýtdylar:

— Bir kişi günäkär bolsa, ol kişi patyşa oturan ýere ýakyn bolsa-da, uzak bolsa-da, ol günäkär kişi patyşanyň urugyndan bolsa, ýa özge urugdan bolsa-da hanyň bir kişisi barsa we temmi berse, oňa hanyň inisi we oglany ýa-da beglerinden hiç kim arkasynda durup gol ýapmasyn. Eger kim arka dursa, ol arka bolan kişini patyşa işigine getirip arkasyny gylyç bilen çapyp, iki bölmek gerek, tä görene göz we eşidene gulak bolsun. Oguz neslinden we bozuk oglanlaryndan bir kişini patyşa etsinler. Iki kişini patyşa götermesinler. Sebäbi han bir bolsa, il düzeler, iki bolsa, il bozular. Öten akyldarlar aýdypdyrlar: «Bir gyna iki gylyç sygmaz we bir aýaly iki är almaz. Bir ýurda iki töre sygmaz».

Bir uly kagyza ähtnama ýazyp, Gün han başlyklaýyn inileri, oglanlary, begleri, iliniň garry we ýagşylary, ýigitleriniň ýagşylary, barçalary atlaryn goýup, ant içip:

— Şu aýdylan sözlerden gaýtmaý biz. Eger bizden bolan oglanlar halalzada bolsalar, tä dünýä ahyr bolýança bu ähtnamany okap, amal ederler. Eger haramzada bolup, ýurdy bozjak diýseler, amal etmezler - diýdiler. Şeýlelikde, atlaryn ýazyp, möhürlerin basyp, ähtnamany Gün hanyň hazynasynda goýdular. Oguz han ölende Gün han ýetmiş ýaşlydy. Ol ýetmiş ýyl atasynyň ýerinde oturyp adyllyk bilen hanlyk etdi. Ol ölendən soň Aý han ýurt tagtynda oturyp höküm sürdi. Emma Aý han eýýamynda ogry we haramy köpeldi. Köp il az taýpanyň malyn talap aldy. Her taýpa bir-birine ýagy bolup, han hökümüne gulak asmazlyk edip, hetdinden aşyp, azgyn boldular.

ÄLEM JAHANYŇ HANY ÝYLDYZ HANYŇ BEÝANY

Ýyldyz han gündogardan halaýyga gün dek dogdy. Ýurt tagtynda ornaşdy. Onuň eýýamynda halaýygyň bagty açyldy. Il, begler barçasý sowgatlar bilen Ýyldyz hanyň hyzmatyna gelip, boýun egdi. Uly-kiçi barçasý onuň adyllygyndan razy we minnetdar bolup, Ýyldyz hanyň ýanynda boýun bolmagy we hyzmatkärliگی äht we şert etdiler. Ol eýýamda onuň günden-güne bagty göterilip, atasy Oguz han dek hanlyk sürdi. Ýyldyz han orta boýly, uly ýüzli we çytyk gaşlydy. Owazly kişidi. Onuň lakamy Al handy. Sebäbi, ol haýbatly kişidi. Her kim oňa arz etjek bolsa, gös-göni arz edip bilmezdi. Eger gös-göni arz edeyin diýse, onuň haýbatyndan gorkardy. Şonuň üçin Al han oňa lakam boldy. Oguznamalarda şeýle ýazylypdyr. Ol köp ýyl hökümet we hanlyk edenden soň, Ýyldyz han ol dünýä gidipdir.

GÜN HANYŇ OGLY GAÝA HANYŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Gün han ölenden soň, Oguz hanyň barça nebereleri we il ýagşylary ýygnanyşyp Gaýa hany han göterdiler. Ol hem, atasy dek ile adalat edip ýigrimi üç ýyl patyşalyk edip, öldi.

DÜÝP BAKUÝYŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Gaýa hanyň oglanlary köpdi. Bir ogluna uly atasy Düýp Bakuý hanyň adyn goýupdylar. Uly-kiçi barçasý bir agyzdan Düýp Bakuýy han göterdiler. Günlerde bir gün Düýp Bakuý han halkdan:

— Bu wagtda Oguz hany gören kişi barmy? - diýip, sorady. Aýtdylar:

— Salyr ilinden Üleş atly bir kişi galypdyr - diýdiler. Han kişi iberip Üleş getirdip, Oguz hanyň ýurtda oturanda nähili iş edendigini we goşun bilen nähili ýöriş edendigini, dostlaryna niçik garandygyny we duşmanlaryna nähili tär edendigini birin-birin sorady. Üleş hem bilenlerini aýtdy. Ondan soň Üleşe köp sowgatlar berip, öýüne iberdi. Düýp Bakuý hanyň uly begleri ýazyr ilinden Alaýn we Arlan; begdili ilinden Tekeş we Başy beg, Beýgu beg; baýyndyr ilinden Kabyl hoja dagydylar. Han bir gün aw awlap ýörende atdan ýykylyp ýanbaşynyň süýegi (süňki) syndy. Şondan hem öidi. Guzy Ýawy atly ogly bardy. Ony patyşa göterdiler. Otuz ýyl patyşalyk edip, ol dünýä gitdi. Guzy Ýawynyň ogluny patyşa göterdiler. Onuň geňeş begleri eýmir ilinden Kerunçek¹, salyr ilinden Butakdy². Şeýlede, salyrdan Enkeşdi. Onuň ýagny Guzy Ýawynyň ogly ötenden soň Alygul Sary beg üç arka wezir boldy. Ýüz ýigirmi ýyl hanlyk etdiler we ol hem öldi.

OWŞAR HAN SAHYPKYRANYŇ BEÝANY

Ýyldyz hanyň uly ogly, beýik han bolan Owşar han mirasdüşerlik usuly bilen hökümet tagtynda berk ornaşdy. Allatagalanyň çäksiz kömegi bilen ol belent mertebeli han köp ýyl halaýyga han we häkim boldy. Owşar han eýýamynda barça uluslar üçin asuda, parahat döwür boldy. Halk üçin älemiň harasaty rahata öwrüldi. Ýyldyz han eýýamynyň geçen wagtyndan bari halaýyk köp kynçylyk we bizarlyk çekipdiler. Owşar hanyň hökümet we ýurt tagtynda berkarar bolan gününden beýläk, günden-güne onuň ykbalynyň günü gündogardan dogup, gaýgy we külpet zulmaty ýok boldy. Atasy eýýamyndan hem zyýada ilat, uluslar we ähli pakyrlar minnetdar we bagtly bolup, ol

¹ Abulgazyda Bükler we Nejik diýip berilýär.

² Pudak bolmagy mümkin.

adyl patyşa minnetdarlyk bildirip ýylba-ýyl toý b hoşwagtylyk etdiler.

Owşar han toý şaýyny taýyn edip, barça uly-halaýyga toý berdi. Ol toýda at çapdyrdylar. Altyn kümüş gabak atdylar. leşger we goşun çekmeklik dindarlykda ol beýik hanyň taýy ýokdy. Hiç kim o urşuna garşylyk görkezip bilmýärdi. Owşar han owa ýüzli, orta boýly, tegelek sakgally, uly ýüzli, gyýma ga uzyn barmakly, ýogyn sesli bir kişidi. Gaşynyň köplügin oňa Tüýlek han hem diýerdiler. Owşar handan on boldy. Uly ogly Bekdibe handyr. Owşar handan soň hökü we hanlyk oňa geçdi. Bekdibe halky onuň neslindendi. Arş begden arşly halky peýda boldy. Beýleki ogullary atlary şundan ybaratdyr: Yslam beg, Gündiz beg, Şa beg, Papar beg, Kasym beg, Ajy beg, Onsan beg, Ah beg. Ajy begden Ujy beg doguldy. Onuň her bir oglur hem köp ogul dünýä indi. Olaryň her biri bir welaý. häkim we serkerde bolup, öz döwürlerinde şöhratly boldy. Yslam beg neslinden yslam halky döredi. Şam b neslinden şamly halky peýda boldy. Papar begden pap halky döredi. Kasym begden kasymly halky döredi. Ah begden küte, ahmetli halky döredi. Ajy begden ajly h peýda boldy. Owşarlaryň nesilbaşylary bu on ogul Owşar han olaryň beýik nesilbaşysydyr. Başga-da ol og neslinden gadymda köp tireler peýda bolup, mogul dil her biri bir lakama eýe bolupdyrlar. Olaryň hem horr ata-babalary Owşar handyr. İnşa Allatagala, bu on ogulla dörän halklary, olaryň ýurt tagtynda han boluşlary, bul neslinden bolanlaryň hökümet we hanlyk edişleri öz ýer beýan ediler.

Owşar han ýurt tagtyna geçenden soň, ol öz ýur giňeltmek maksady bilen günbatar ýurtlara ýöriş edip, şäherleri we ýurtlary golastyna aldy. Her bir ülkede kap we azan taýpalar bar bolsa, olaryň gelşiksiz we nämyn işlerini we hereketlerini gadagan etdi. Her bir oňa b

bolmadyk taýpany ol gylyç bilen rehimsiz ýok etdi. Ol ummasyz köp leşger bilen Şam welaýatyna baryp, ol etraplary basyp alyp, ähli halkyny baş egdirdi. Ondan soň Rum welaýatyna bardy. Ol wagt Rum halkyna Uluw ed-Döwle hökümdardy. Haçanda ol beýik patyşa öz leşgerleri bilen Rum diýaryna ýetende, Rum hany bu leşgeri görüp gorkdy. Rum hany ol leşgerden habar almak üçin oňa garşy birnäçe jansyzy iberdi. Jansyzlar Rum hanyna:

- Ýyldyz hanyň ogly Owşar han patyşalyk täjini geýipdir. Ähli ýurtlary tabyn edipdir. Indi bolsa bu welaýata gelip, çadyr gurupdyr we uruş depregini çaldyryp, söweş meýdanynda taýýar bolup dur - diýip habar berdiler. Rum soltany öz leşgeri bilen ol gazylaryň garşysyna çykyp, söweş etdi. Ol jansyzlar arz etdiler:

- Siziň ähli jemagatyňyz ol sahypkyran soltanyň leşgeriniň garşysynda edil ummana düşüp ýok bolýan bir damja ýalydyr.

Rum soltany ol jansyzlardan bu hili habary eşidip, tukat bolup, ýekelikde dogra okap, ol ummasyz leşgerden gorap saklamagyny Hudaýtagaladan diledi. Ondan soň garşylyk görkezmegini bes edip, has beglerinden we ilatyň atly-abraýly adamlaryndan bir toparyny Owşar hanyň huzuryna ilçi edip gönderdi. Ildeşlik we garyndaşlyk gatnaşyklaryny açmak islâp, köp sowgatlary Owşar hanyň huzuryna iberdi. Ahyry Owşar han ondan köp nokerler we gyrynaklar alyp, Töwriz welaýatyna ugradylar. Owşar han Rum soltanlygyny gaýa öwladyna berdi. İnşa Allatagala, gaýa öwladynyň ýagdaýlaryny we hanlyklarynyň ýagdaýyny öz wagtynda beýan ederis.

Elgaraz, Owşar han Töwriz welaýatynda öz çadyryny dikip, birnäçe gün ol ýerde durdy. Uly ogly Igdir hany Töwrize häkim etdi. Ol her ogluny bir welaýata häkim edip, Eýran we Turany ähli oglanlaryna paýlap berdi. Ondan soň Yragy boýun egdirip, Ajam Yragynyň paýtagty bolan Yspyhanda öz köşgünü saldyrtty. Ol ýagşy mekanly

ýerleriň gowy howasynyň bolandygy sebäpli birnäçe ýyl ol paýtagtda saklandy. Ol ýerde amanat dünýäni baky dünýä çalyşdy. Ol ýetmiş ýyl hanlyk we patyşalyk etdi. Owşar han ölendenden soň, Bikdibe han atasynyň ornuna hökümetde karar tapdy. Birnäçe ýyllar döwran sürdi. Onuň hem ajal ýakasyndan tutup, päk ruhyny wagtlaýyn mülkünden boşadyp, asyl mülküne geçirdi. Ondan soň Bikdibe hanyň ogly Ikli han atasynyň tagtynda oturdy. Beýiklik we adalatlylyk bilen hökümdarlyk etdi. Onuň eýýamynda döwlet parahat we asudady. Ol ölendenden soň, babasynyň ady dakylan ogly Toýly Owşar han patyşalyk we hanlyk etdi. Ol hem kyrk ýyllap beýik ata-babalarynyň döwranyny sürdi. Ol hem bu dünýäden baky dünýä ýüküni çekende, ogly Gyryk han ýurduň hökümdary boldy. Gyryk handan bir ogul boldy. Onuň adyny miras ýoly bilen Owşar han goýdy. Atasynyň ölüminden soň Gyrygyň ogly Owşar hanlyga ýetişdi. Taňry oňa merhemet eýläp, bir ogul keramat berdi. Onuň adyna Şahrüh han goýup, mülki oňa tabşyrdy. Ol atasynyň ýerine geçip, soltanlyk tagtynda gaýym boldy. Olardan soň bolan nesiller barada jikme-jik öz ýerinde beýan ediler.

Eger Owşar hanyň bir oglunyň we onuň her bir öwladynyň han bolanyny we hökümet sürenini jikme-jiklikde beýan etsek, onda beýleki taýpalara nobat ýetmez.

Owşar han bu jahandan ötmänkä, Gün hanyň, Aý hanyň, Ýyldyz hanyň, Gök hanyň, Dag hanyň we Deňiz hanyň, ýagny Oguzyň her alty oglunyň öwlady Owşar hana tabyn we hemradylar. Ol şatlykly eýýamyň soňy gelenden soň Oguzyň bu alty oglunyň nesilleriniň arasynda dawa ýüze çykyp, Gün, Aý we Ýyldyz öwlatlary bir jem boldy. Gök, Dag we Deňiz öwlatlary bir jemgyýet bolup, uruşdylar. Ol habar Töwriz häkimi Bikdibe hana ýetip, köp jemgyýet we leşger ýygnap, olaryň kömegine bardy. Gök, Dag we Deňiz öwlatlary garşylyk görkezip bilmän, hersi bir ýere gaçdylar. Olaryň zyýndan leşger gelip, olary

kowdy. Olar köp ýyllar gaçyp, onda-munda ýaşap, günlerini geçirdiler. Ol eýýamda Gün hanyň, Aý hanyň, Ýyldyz hanyň we Gün hanyň uly ogly Gaýa hanyň öwlatlary Bikdibe hany han göterdiler. Töwriz we Yspyhan etraplarynda Bikdibe han köp ýyl hanlyk etdi. Ol üç uly ogluň öwlatlary «Şalaheddin» lakamyna eýe boldular. Ondan soň bu salaheddin öwlady her bir haýyr we şer işlerinde tä ahyr zamana çenli agzybir boldular.

Owşar hanyň neslinden bolan Gyzył beg ol eýýamda ilbegidi. Ondan bir ogul boldy. Onuň adyna Polat goýdular. Polat tiresi Gyzył beg neslindendir. Owşar ili beýik we uly ildi. Başga-da käbir illerden birnäçe halk aýrylyp gelip, ol ýagşy röwüşli Owşar iline goşulardy. Olar ol ilden köp ýagşylyklar gördüler we soňra bölünip aýrylmadylar. Äwan tiresi hem olardandyr. Ýene bir kişiniň ady Sunj Hojady. Ol hem gelip, Owşar iline goşuldy. Owşar ilinde bir tiräni Sunj Hoja diýip atlandyrdylar. Owşar hanyň asyrynda Fahreddin diýen bir kişi bardy. Ol kişi kanagatly, akyllly we hyzmata gaýym kişidi. Onuň mynasyp hyzmatlary aýan bolandan soň, Owşar han ony wezir edip belledi. Fahreddin köp ýyllap hyzmat etdi. Owşar ilinde ondan bir jemagat halk peýda boldy. Fahreddin tiresi ol wezirini neslindendir. İnşa Allatagala, mundan soň Ýyldyz hanyň ogly Owşar han öwlady barada beýan we gürrüň ediler. Häzir Gaýa han öwladyndan birnäçe sany han we beg bolanlaryň beýany ediler.

GÜN HANYŇ OGLY GAÝA HAN ÖWLADYNYŇ WE GUZY ÝAWY HANYŇ HÖKÜMETINIŇ BEÝANY

Guzy Ýawy han Gaýa hanyň ogludyr. Rum welaýatynda hökümet tagtynda karar tapan Guzy Ýawy hanyň ýagşy hereketlerinden barça halaýyk minnetdar we şat bolup, pukaralar we alymlar ol beýik we şöhratly soltanyň adyna

«jan derazlyk» («ômri uzak bolsun») dogasyny okayardylar. Ol beýik soltan batyr, akyldar we ugurtapyjy kişidi. Ol etraplarda kimdir biri onuň gadyryny bilmän ondan ýüz öwürse, leşger bilen onuň üstüne baryp, temmisini berip, talap gyrardy. Talaňçylaryň we haramylaryň hiç biri talaňçylyk edip bilmezdi. Ol wagtda Gün hanyň ogly Gaýa hanyň öwladynyň barçasý Rum welaýatynda Guzy Ýawy han bilen birleşdiler. Olaryň her bir öwladyny Rum ýerlerinde bir ile häkim dikdi. Köp ýyl parahatlyk we hatyrjemlik bilen wagtlaryny geçirip, han boldy.

Elgaraz, soltan Keýkubat we Guzy Ýawy han uruş baýdaklaryny dikip, birnäçe wagt sap tutup, uruş etdiler. Iki tarapdan hem köp halk we esger heläk bolup, ahyry Keýkubat Guzy Ýawydan üstün çykdy. Bir gije Guzy Ýawy pursat tapyp, Gaýa öwlatlary bilen Rum paýtagtyndan gaçyp, salaheddin iline goşulyp, ol ile serdar boldy. Ol wagt Gök hanyň ogly Ulja we Dag hanyň ogly Salyr her birisi öz iline baştutandy. Guzy Ýawy han ol ilata goşulandan birnäçe wagt geçenden soň ilat arasynda uruş bolup, pytradylar.

Inşa Allatagala, gaýa öwladynyň ýagdaýlarynyň nähilidigini we neneňsi bolandyklarynyň beýany edilenden soň, ol ilatyň başy we bölünişi barada jikme-jik beýan bolar.

Elgaraz, Guzy Ýawy Rum welaýatyndan gaçyp gidenden soň, Keýkubat Samany Ruma häkim bolup, halyflyk tagtynda oturdy. Rum halky oňa boýun bolup, hyzmatkärlik etdiler. Onan soň birnäçe ýyl Rum hökümeti gaýa öwlatlarynyň elinden gidip, samanylaryň öwlatlarynda karar tapdy. Seljuk neberesiniň işleriniň günü gündogardan dogýança, samanylar birnäçe ýyl Rumda hökümet etdiler. Ol eýýamdan soň Rum hökümeti ýene Gaýa hanyň öwladyna miýesser boldy.

SELJUK NESLIYİN BEÝANY

Gaýa halkynda Seljuk diýen bir kişi bardy. Rum patyşasynyň weziri Seljugy özüne ogul okady. Ol wezir wepat bolandan soň, patyşa Seljugy wezir ornuna geçirdi. Birnäçe ýyl wezir bolup, hyzmatkärlik etdi. Ol halaýyga köp adyllyklar etdi. Onuň adyllygyndan we ýagşy hereketlerinden pukaralar we alymlar barçasý razy we minnetdardylar. Birnäçe ýyldan soň Rum patyşasy wepat boldy. Barça halk uly-kiçi ýygylp, Seljugy patyşa etdiler. Ondan soň Rum hökümeti ýene gaýa öwladyna miýesser boldy. Seljuk şadan iki ogul boldy. Birisi Alp Togrul han we ýene birisi Çagry beg. Uly ogly Alp Togrul örän gaýratly we töweggelli kişidi. Onuň neslinden töweggelli halky döräpdir. Töweggelli sözünüň asyl manysy töweggellikdir. Mogol dilinde töweggelli diýip atlandyryldy. Soltan Osman han, soltan Myrat han, soltan Mälikşa, Ýyldyrym Baýezit han we soltan Ur han töweggellilerdendirler. Häzir töweggelli halkyndan bolan han we begler ol öwlatdandyrlar. Çagry beg öwladyndan soltan Süleýmanşa, Saruçky beg, soltan Selim han dagy peýda bolup bulara Oguz hanly diýerler. Bular gaýa öwladyndandyrlar. Rum şäherine patyşa bolanlar bu öwlatdandyrlar.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

OGUZ HAN ILINIŇ ÝURTLARY, OL ÝURTLARDA NÄÇE ÝYL OTURANLARY WE NIÇIK TÜRKMEN DIÝIP AT GOÝANYNYŇ BEÝANY

Oguz handan Guzy Ýawy hana çenli ýagdaý şeýledi. Indi, Ynal han zamanyynyň beýanyny ederis. Barçasý dogrudyr, hiç ýalňyş ýokdur.

Guzy Ýawy han bilen Ynal hanyň arasynda dört müň ýyl bardygyny anyk bilýäris. Şonuň üsti bilen biz Oguz

hanyň Keýumers zamanynda bolandygyny bilýäris. Ynal Ýawy hanyň weziri-wekili gaýa halkyndan bolan Gorkut atady. Ol Bagdat şäherinde baş ýüz ýyl patyşalyk eden biziň pygamberimiziň agasy Apbasyň ogullarynyň zamanynda ýaşapdy. Keýumers bilen Apbasyň ogullarynyň arasy baş müň ýyldyr. Guzy Ýawy han Oguzyň başilenji¹ ogludyr. Guzy bilen Gorkut atanyň hany Ynal Ýawynyň arasynyň näçe müň ýyl boljakdygyny özüňiz hasap edip görüň. Indi, bu aýdylan dört müň ýylda birme-bir, atma-at kimiň bolanyny we kimiň bolmandygyny biz bilýäris. Jikme-jik aýtmasak hem başyndan-aýaga çenli atlaryny aýdarys.

Oguz iliniň ýurtlarynyň gündogary Yssykköl we Almalyk, kyblasy Saýram we Kazgurdyň başyndan Garajygyň aýagyna çenli, demirgazygy Ulydag we misiň kâni bolan Kiçidag, günbatary Syrderýanyň aýagy Ýaňykent we Garagum. Şu aýdylan ýerleriň içinde we ornunda dört müň we baş müň ýyl oturdylar. Haýsy urugy köp bolsa, ondan patyşa göterdiler. Gaýa urugy, baýat we baş-altý sany az uruglar oňa goşulýardylar. Salyrdan bir kişini patyşa göterdiler. Salyr urugy, eýmir we birnäçe uruglar oňa goşuldylar. Salaheddin ilinden bir kişini patyşa göterdiler. Owşar, gyzyly, begdili, garkyn, ýapar we birnäçe az urugly il oňa goşuldylar. Ýazyrdan bir kişini patyşa göterdiler we birnäçe az uruglar oňa goşuldylar. Mundan hasap edip görseň, köp urugdan patyşa göterip, az uruglary oňa goşulýardylar. Kāwagt alty-ýedi top bolýardylar. Kāwagt üç top we dört top bolýardylar. Biri-biri bilen ýagy bolup, biri-birini çapýardylar, ýesir edýärdiler. Özlerinden artan ýesirlerini Mawerannahr söwdagärlerine satardylar. Ol wagtda Yrak, Horasan we Mawerannahryň patyşalary, harbylary we raýatlarynyň barçalary tatdy. Tatdan özge kişi ýokdy. Soltan Mahmyt Gaznawynyň atasy Sebük tegin gaýa halkyndandy. Özge türkmenler ony ýesir edip, bir söwdagäre satypdylar. Beçene urugy hem özünden

¹ Bu ýerde Oguzyň başinji arkasy göz öňünde tutulýan bolsa gerek.

töre göterip, salyr ili bilen ýagy bolup, çapyşýardylar. Baş-alty arka çenli bu iki illiň arasynda duşmanlyk bolupdy. Beçene ili salyr ilinden üstün çykdy. Onuň üçin salyr ili beçene halkyny «it beçene» diýerlerdi. Beçene iliniň Doýmadyk (Tutmadyk) diýen bir patyşasy gelip, salyr ilini çapdy. Salyr Alpyň enesi Gypjaklyny olja aldy. Üç ýyldan soň kethudasy¹ Igiş olara mal berip, Gypjaklyny gaýdyp aldy. Bu sözlerden görnüşi ýaly, çapýanlar öz ýurtlarynda oturyp, çapylan ilini ýowdan gutulanlary Mawerannahra gaçyp barýardylar. Şeýlelikde, bara-bara, türkmeniň köpüsi, welaýatlara düşdi, az sanlysy galdy. Ol wagtda türkmenleriň aňry tarapynda oturan iller köpdi. Onuň haýsy birini aýdaýyn. Barça illerden türkmenе ýakynrak oturan hytaý, gaňňaly, we naýman taýpalarydy. Ol iller türkmenleriň galany bilen uruşardylar. Türkmenler Yssyköli, Almalygy, Saýramy, Ulydagy, Kiçidagy we bu ýurtlaryň barçasyny taşlap Syr suwunyň aýagyna geldiler, patyşalary Ýaňykentde oturyp, özlери Syryň iki tarapynda ýaýlap we gyslap, on arkalary ötünçä oturdylar. Mawerannahra düşen türkmenlere, täjikler ilki başda türk diýýärdiler. Baş-alty arka ötenden soň Birke suwa baranda, çekgeleri gysyk, gözleri uly, ýüzleri kiçi we uly bolup başlady. Türkmen ýurduna gelenlerinde, oturan illerinden ýesirler we söwdagärler Mawerannahra gelip başlady. Olary görenlerinde täjikler türk diýýärdiler. Oňki türklere «türk manend» diýip at goýdular. Onuň manysy «türke meňzär» diýmek bolar. Gara[maýak] halk «türk [manend]» diýip bilmänsoňlar türkmen diýdiler.

YNAL ÝAWYNYŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Gaýadan bolan Gara Hojanyň ogly Gorkut ata, Salyr Enkeş hoja, Uşban hoja başlyk we barça oguz ili ýygylýp

¹ Kethuda - bu söz «Oguznamada» köplenç «Adamsy, äri» manysynda gelýär.

gaýa halkyndan Enbal¹ Ýawyny patyşa göterdiler. Weziri Gorkutdy. Gorkut näme aýtsa, Enbal Ýawy onuň sözünden çykmazdy. Gorkut atanyň keramatlary köpdi. Iki ýüz togsan baş ýyl ömür gördi. Üç patyşa wezir boldy. Enbal Ýawy ýedi ýyl patyşalyk etdi. Iki ogly bardy. Bir oglunyň ady Al, kiçisiniň ady Düyli Gaýa. Ony öz ornunda oturdyp gitdi. Düyli Gaýa hem Gorkudyň sözüne amal ederd. Gorkutdan başga hem iki ynak begi bardy. Birisi salaheddin ilinden Bükdüz atly we biri igdirden Dütge atly. Düyli Gaýa köp ýyllar patyşalyk etdi. Ogly ýokdy. Iş edip we ýaş ýaşap uzak ömür tapyp, wepat boldy.

DÜÝLI GAÝANYŇ GARYNDAŞY ERKINIŇ ŞA BOLANYNYŇ WE OGLY DUMANYŇ DÜNYÄ GELENINIŇ BEÝANY

Erki atly bir ýakyn garyndaşy bardy. Ol ýas eýesi bolup oturdy. Barça oguz ili ýasa ýygylp, geldiler. Gorkut başlyklaýyn barça begler soradylar:

— Hanyň aýallaryndan göwrelisi barmy?

Bir eneke aýal gelip aýtdy:

— Hanyň bir aýaly göwrelidir. Tiz perzent bolar diýen umydymyz bar.

Birnäçe günden soň «hanyň ogly boldy» diýip, söýünji dilediler. Erki başlyklaýyn barça begler söýünji berdiler. Erki halka sawun² saldy. Her kim hümmetine laýyk sawun getirdiler. Dört ýüz ýylky we dört mün goýun öldürdi. Bulardan başga üç howuz bitirdi. Birisini meý, birisini gymyz we birisini gabyk³ bilen doldurdylar. Bir aý gije-gündiz toýda barça ýagşy-ýaman aýşy-eşrete meşgul boldular. Ol toýda garrylar ýaşyny, malsyzlar malsyzlygyn we mallylar

¹ Ýokarda Ynal görnüşinde getirilýär.

² Sawun - 1. Halk haýramy. 2. Gymyz. 3. Toý habary.

³ Abulgazyda gatyk diýlip berilýär.

ölümin unuttular. Oguz ili Gorkuda aýtdylar:

— Bu oglana ýagşy at goýgyl.

Gorkut:

— Munuň ady Duman han bolsun.

Halk aýtdylar:

— Mundan ýagşy at bolmaz.

Gorkut:

— Düýli Gaýa han ölen günü biziň ýurdumyzy duman tutup, garaňky boldy. Bu ogul dumanda dogdy. Onuň üçin Duman goýdum. Ikinjiden hem «Duman uzak durmaz, ol tiz ýitip gidýän zatdyr» diýip köňlümde ýagşy yrym we niýet etdim. Onuň üçin Duman at goýdum. Dumanly gün güneşli bolar. Dumanyň soňy ýagty bolar. Dumany bu oglanyň ýaşlygyna meňzetdim. Güneşli günü oglanyň ýigit bolup, atasy tagtyna oturyp, uzak döwletli bolanyňa meňzetdim.

Barça halk muny eşidip, Gorkuda «aperin, aperin» diýip, hoşal boldular. Dumana köp dogalar etdiler. Gorkut başlyk we barça-barça halk Erkä aýtdylar:

— Bir aý toý tutduň. Aşyň tamam boldy. Howuzlara salan gymyz we aýranyň kölüň suwundan köp boldy. Indi, bu günden soň seni Köl Erki han diýeli. Duman seniň ogluňdyr. Sen agañ Düýli Gaýanyň ornunda oturyp, hanlyk etgil. Haçanda Duman ýigit ýetse, oňa näme berjegiňi özüň ýagşy biler sen.

Köl Erkini han saýladylar. Halk ýagşy ýaşayyşa başlady. Duman ýigit boldy. Düýli Gaýanyň baýry kişileri Dumana söz berdiler:

— Patyşalyk ataňdaň saňa miras galandyr. Barça halk agzybirlik bilen «Her haçan sen uly bolsaň, tagty saňa tabşyrsyn» diýen şert bilen hanlygy Köl Erkä amanat tabşyrypdylar.

Duman bu sözi eşidenden soň ýekelikde bu sözleri Gorkuda aýtdy. Onuň maslahaty bilen ilin ýagşylaryny çagyrdy we toý tutdy. Gorkudy öýüň töründe oturdyp, Köl Erki han egilip, gymyzly käsesini içdi. Gorkut we

barça halk aş iýip bolandan soň, Köl Erki aýtdy:

— Eý, il we halk! Barçaňyz bilýärsiňiz, patyşalyk Dumanyň hakydyr. Bu wagta çenli Duman ýaşdy. Onuň üçin men hanlyk edýärdim. Indi, Duman uly ýigit boldy. Atasynyň tagtyny tabşyrýaryn.

Barça halk Gorkuda aýtdylar:

— Hanyň we barça oguz iliniň ygtyýary seniň goluňda. Özüň ne işi mynasyp görseň, etgil.

Gorkut bu sözi eşidenden soň, kişi iberip, Dumany öýüň ortasyna getirdip, aýtdy:

— Sen ýaş halyňdaka ataň öldi. Köl Erki hem ataňdyr, hem agaň. Sen dünýä geleniňden bu çaka çenli köp emgekler bilen saňa ýagşy seretdi. Täç, tagt we il barça ýurt seniňkidir. Senden haýyşymyz, birnäçe gün sabyr etgil. Agaňyň bärsinden aňyrsy ýakyndyr.

Duman aýtdy:

— Ol barça oguz iliniň ýagşysy, atamyň weziri we meniň babamdyr. Siziň sözüňizi kabul etdim.

Köl Erkiniň bir gyzy bardy. Ol örän görkli, atenesiniň barça işlerine erkli bir gyzdy. Gorkut Köl Erki bilen Duman barada sözleşip, ýedi gije-gündiz toý tutup, patyşalara laýyk esbap we düzgün bilen gyzyny Dumana tabşyrdy.

Owşar iliniň Aýna atly bir hany bardy. Bu gyza ogly üçin söz aýtdyrypdy. Köl Erki kabul edip, guda bolupdylar. Aýna han gyzyň Dumana berilenini eşidenden soň, goşun ýygnap, Köl Erkiniň üstüne ýöredi. Köl Erki hem uly goşun bilen garşy baryp, urşup, Aýnany basdy. Aýnanyň ogluny öldürdi. Owşaryň leşgerini gyrdy. Aýnany kowup, ýurduna bardy. Ýurduny basyp aldy. Bir aý onda oturdy. Aýna gaçyp, özi ile¹ bardy. Köl Erki ant içip, Aýna kişi iberip aýtdy:

— Bu ýamanlygy eden sen dälidiň, ogluňdy. Gel, ýurduňa eýe bol. Yzyma dolanjak.

¹ Abulgazyda özge ile görnüşinde berilýär.

Ilçi baryp, bu sözleriň barçasyny aýtdy. Aýna ynanyp, gelip Köl Erkini gördi. Köl Erki ýurduny Aýna tabşyryp, gaýdyp, öz ýurduna düşdi.

DUMANYŇ OGLUNYŇ BOLANYNYŇ WE OŇA ÝAWLY AT GOÝANLARYNYŇ, ÝIGIT ÝETENDEN SOŇ GANLY ÝAWLY AT GOÝANLARYNYŇ BEÝANY

Dumanyň Köl Erkiniň gyzyndan bir ogly boldy. Adyna Ýawly goýdy. Ol dogumly pälwandy. Ol ýigit çykdy. Bir gün suwuň ýakasynda ýigitler bilen oýnap ýördi. Bir ýigit bilen uruşdy. Ony uraýyn diýip, zat gözledi. Ýakynynda bir düýp garagandan özge zat tapmady. Onuň ujundan tutup, düýbünden goparyp, ol ýigidiň boýnuna urdy. Onuň boýny üzüldi. Ýigit öldi. Köl Erki han, Duman, Gorkut we barça begler otyrdylar. Ýawlynyň bu eden işini aýtdylar. Uly we kiçi, ýagşy we ýaman, gören we eşiden geň-taň bolup, haýran galdylar. Duman aýtdy:

— Bu oglanyň adyna bu wagta çenli Ýawly diýýärdik. Indi, Ganly Ýawly diýmek gerek.

Ondan soň oňa barça halk Ganly Ýawly diýdiler. Günlerde bir gün Köl Erki han ýekelikde otyrды. Duman hem ol ýerdedi. Ganly Ýawly işikden girip, geldi. Ortada oturyp Köl Erkä bakyp aýtdy:

— Eý, baba! Bu üstünde oturan tagtyň uly atam Düýli Gaýanyňkydyr. Bu wagta çenli atam Dumany ýaş görüp, bermediň. Indi, ne üçin bermeýärsiň?!

Köl Erki han başyny aşaga salyp köp oturды. Bir pursatdan soň başyny göterip, aýtdy:

— Bu sözi men mundan öňräk aýdarsyň diýip, umyt edýärdim. Aýratynam tiken bilen kişiniň boýnuna uran günüň. Rast aýdýarsyň. Gowusy we ýagşysy hanlygy indi ataňa tabşyrmak gerek.

DUMANYŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Köl Erki bu sözleri agtygyndan eşidenden soň, Gorkut başlyklaýyn barça oguz iline kişi iberip, getirdip, uly toý tutdy. Dumany han göterip, tagtynda oturtdy. Köl Erki aýak üstünde durup Duman hana aýtdy:

— Ataň ölüp, meniň bu tagtda oturyp, ili sorap oturanyma otuz baş ýyldyr. Senden haýyşym, men niçik ilin ýagşy we ýamanyny sorap, ne ýol bilen patyşalyk eden bolsam sen hem şol ýol bilen ýöregeý sen.

Aýtdy:

— Ýagşy aýdýarsyň! Eger mün döwletim bolsa hem siziň bu nesihatlaryňyzy kabul eder men.

Ýurt sözleri tamam bolandan soň, Köl Erki han Ganly Ýawlynyň ýüzüne bakyp, aýtdy:

— Eý, gyzymyň ogly, «Gyzyňdan bolan dost bolmaz» diýip eşidipdim. Ötenleriň sözlerini ýalana çykarmadyň.

Duman han dört aý hanlyk etdi. Ondan soň Gorkut başlyk we barça halk Dumana aýtdylar:

— Taňra şükür et! Ganly Ýawly atly ýagşy ogluň bar. Patyşalyk oňa mynasypdyr. Patyşalygy oňa berip, özüň aýşy-eşrete meşgul bolgaý sen.

Duman kabul etdi. Patyşalygy ogluna berip, çyn köňül bilen Taňrynyň bendeligini edip oturdy.

GANLY ÝAWLYNYŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Ol ajaýyp batyr, mergen we pälwandy. Dört tarapyndaky ýurtlaryň barçasyny alyp, özüne boýun egdirdi. Onuň zamanynda böri goýuna we bars keyige zor edip bilmezdi. Bürgüt towşana we garçgaý kākilige zor edip bilmezdi. Illeri düzüp, ýatlary bozup we özine meňzeş patyşalardan ozup, togsan ýyl patyşalyk edip, wepat boldy.

MUR ÝAWYNYŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Ganly Ýawlynyň iki ogly bardy. Uly oglunyň ady Mur Ýawy, kiçisiniň ady Gara Alp Arslan. Olar bolanynda ýurdy iki böldi. Türküstany we Ýañykendi Mur Ýawa berdi. Talaş bilen Saýramy Gara Alp Arslana berdi. Birnäçe ýyl ötenden soň Gara Alp Arslan agasy Mur Ýawy bilen ýagy boldy. Il ýagşylary nesihatlar berip, bir şert goýdylar. Gara Alp Arslan razy bolmady. Ahyr ikisi leşger tartyp, Saýramyň üstünde uruşdylar. Mur Ýawy üstün geldi. Gara Alp Arslan uruşda öldi. Barça il ol ölendenden soň Bugrany patyşa göterdiler. Bugra han barça öten atalaryndan artyk boldy. Uly leşger bilen gelip, Buhara we Samarkandy alyp, öz garyndaşlaryna gaýdyp gitdi. Ondan soň gelip, Horezm mülkünü alyp, köp ýyllar onda patyşalyk etdi. Bir gezek Warka tarapynda leşger tartyp baranda bir gün han aýtdy:

— Köňlüm bugdaý unundan bolan aş isleýär.

Aşpezleri aş esbabin tapmadylar. Han un getirtti. Hamyr etdi. Özi goly bilen gazana saldy. Oturan nökerleri hem hana eýerdiler. Bişirip, içdiler. Aýtdylar:

—Bu aşyn ady Bugra hany bolsun.

Bu gün halk içinde «Bugra» diýip bişirilýän aş ol aşdyr. Hanyň üç ogly bardy. Ulusynyň ady Il tegin, ikinjisiniň ady Guzy tegin we üçünjisiniň ady Beg tegindi. Beg tegin sözünüň manysy gadym türkmen dilinde «suratly» diýmekdir. Han garry bolandan soň patyşalygy Guzy tegine berdi. Özi dynç oturdy. Babyr atly aýaly bardy. Örän akylly, dindar, takwa we parasatlydy. Ol üç oglanyň enesidi. Ol wepat boldy. Bugra han uly ýas tutdy. Bir ýyla çenli kişi bilen sözleşmedi. Öýden hem çykmany. Bir gün Guzy tegin atasyna aýtdy:

— Haçana çenli ýas tutup, gamgyn oturarsiz? Awa çykarsyz köňlünüz açylar.

Atasyny bir gün bir tarapa awa-seýre alyp çykdy.

Birnäçe günden soň «meniň köňlümde howa we höwes peýda boldy» diýen wagtynda ol:

—Begler «Hana öýlenmeklik gerek» diýýärler — diýdi.

Han aýtdy:

—Eneň ornuny tutjak aýal ne ýerden tapylar?!

Guzy tegin aýtdy:

—Enemçe bolmasa, ondan bärrek bolsun.

Han «Kethuda bolmaryn» diýdi.

Emma Guzy tegin ony ygtyýarynda goýmady. Owşar ilinde Geringe diýen biriniň görkli gyzy bardy. Ony hana alyp berdiler. Ol betbagt gyzyň köňlüne «Guzy teginiň maňa meýli bar. Onuň üçin meni atasyna bahana bilen alyp berdi. Özi meniň bilen pynhan aýşy-eşret etjekdir. Ýogsa garry kişä meniň dek sahypjemal gyzy ne üçin alyp bersin» diýen, hyýal geldi. Bir gün Guzy tegin atasyny görmäge geldi. Han uklap ýatyrdy we aýaly bolsa oturypdy. Ol Guzy teginiň ýanyna gelip, ýüzüni sylp we sypap aýallar äri bilen oýnanda neneňsi edýan bolsalar, şonuň ýaly edip başlady. Guzy tegin köňlünde: «Ol enem ornunda bolup, maňa mähribanlyk edip başlady» diýdi. Birnäçe günden soň aýal ýekelikde Guzy tegine aýtdy:

— Meniň halymdan habaryň barmy? Saňa aşyk men. Gijeler ukym, gündizler kararym ýok. Meniň halyma garamajak bolsaň ne üçin garry kişä alyp berdiň?

Guzy tegin aýtdy:

—Sen meniň enemsiň. Eger bu günden başlap bu päliňi goýmasaň seni para-para edip, her müçäňi bir ýerde goýar men.

Aýal bu wakany özüniň garyndaş aýallaryna aýdyp geňeşdi. Olar aýtdylar:

— «Guzy tegin bu sözi hana we halka aýtmazdan öň, seniň aýtmagyň gerek. Ýogsa ölüme gider sen.

Barçasý agzybirlilik bilen bir aýaly iberdiler. Ol aýal baryp Guzy teginiň öýünden ädigini ogurlap, geýip. Bugra hanyň öýüne gelip, gaýdyp baryp ädigi ýerinde goýup

geldi. Ol gije han öýde ýokdy, awdady. Gijäniň ýarymyndan soňra azajyk gar ýagypdy. Säher wagtynda aýal gygyryp başlady. Daň atandan soň halk eşitdiler. Örkeden aglaýan aýalyň owazy eşidilýärdi. Är we aýallar gelip, örkäniň işigine baryp ýetdiler. Görseler aýal ýüzüni ýyrtyp, barça ýerini gan edip, şeýle diýýärdi:

— Bu gije säher wagtynda uklap ýatypdym. Bir kişi gelip, goýnuma girdi. Görsem Guzy tegin han: «Gygyrma! Bu mendirin. Men saňa aşyk bolup, atama alyp berdim. Onuň üçin, gündiz atamyňky bolsaň, gije meniňki bolgaý sen. Atam aýaly näme etsin» diýdi. Men: «Enesine beýle iş etmek nirede görlendir» diýip, gygyryp başladym. Menden bu sözi eşidenden soň gaçyp gitdi.

Golaýynda ýatan aýallar bu hakda güwälik berip diýdiler:

— Mundan ýagşy güwälik bolmaz. Ýer gardyr, ony görüň!

Yzy gördüler. Yz Guzy teginiň öýünden çykyp, örkä gelip, gaýdyp, Guzy teginiň öýüne eltdi. Guzy tegin yzyň ýanyna gelip, aýagyn goýdy, ikisi düzüw geldi.

Bugra han awdan geldi. Oňa hem eşitdirdiler. Han başlyklaýyn barça begler Guzy tegini çagyryp, aýtdylar:

— Gije gelip eden işiň ne işdir?

Guzy tegin ol aýaldan görenini we eşidenini aýtdy we diýdi:

— Uýalyp aýdyp bilmedim. Ikinji aýaly atama men alyp beripdim. Halk içinde ryswa bolmasyn diýdim. Ol menden öňürtiledi.

Halk iki bölek boldular. Ýarysý aýalyň sözüne ynandylar. Ahyry barçalary birleşip, hanymyň ýanynda ýatan aýallary hanyň alnyna getirip soradylar. Aýtmadylar. Syýasat etmek islediler. Owwaldan ahyra çenli eden geňeşlerini, aýallaryň dil birikdirendiklerini, ädigi ogurlaýyşlary barada bir-bir aýtdylar. Bugra han Guzy tegine aýtdy:

— Bu aýaly alyp bereniňde şeýle bir pitne bolar diýmänmidim näme? Sen meni ygtyýaryma goýmadyň.

Indi, muny ne ederiňi özüň ýagşy bilýärsiň.

Guzy tegin baş sany şaýly baýtaly getirdip, iki aýagyny, iki goluny we boýnuny her haýsysyn bir baýtalyň guýrugyna baglap, baýtallaryň butlaryna naýzanyň uýy bilen sançdylar. Towlap-towlap aýaly baş para edip, her haýsysy bir endamy öz yzyna alyp gitdi.

Bugra han köp ýyllar patyşalyk etdi we togsan ýaşap öldi.

BUGRA HANYŇ OGLY GUZY TEGINIŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Guzy tegin atasynyň tagtynda oturyp, duşmanlary ýygladyp, dostlaryny güldürip, ile adalat edip, pakyr we misgine yhsan edip, kyrk ýyl han bolup, ýetmiş baş ýaşa ýetende ogly Arslany ornunda oturdyp, wepat boldy.

GUZY TEGINIŇ OGLY ARSLANYŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Arslan atasynyň tagtynda oturyp, uly han boldy. Köp ýyllardan soň, Suwadjyk ili ýagy boldy. Arslan baryp Suwadjyk ilini çapyp, galanyňy özüne bakna edip geldi. Onda bir ýaş oglany oljalap getirip, adyna Suwar goýup, golunda ösdürdi. Ol dogumly, mergen we janyňy ynanyp boljak ýigit bolup ýetişdi. Barça köşk adamlary görüplik etdi we munuň bilen ýaman boldular. Suwaryň gybatyny hana niçik aýtljaklaryny bilmän ýördüler. Bir gün märekede han Suwaryň gulagyna söz aýdyp durka onuň sakgaly hanyň ýüzüne degdi. Suwar gidenden soň beglere bakyp aýtdy:

— Suwar biedep adam bolupdyr.

Begler aýtdylar:

— Biz munuň edýän işlerini ýekelikde arz edeliň diýip, ýekelik bolanda aýtdylar:

— Pylan wagt, pylan malyňyza hyýanat etdi we pylan syryňyzy halka paş etdi. Ýagydan alyp gelipdiňiz. Aslyna çekýär. Munuň eden ýamanlyklarynyň haýsy birini aýdaly. Barça işlerinden ýamanragy hem siziň güýjüňiz bilen birigip ýurdy tutýar.

Arslan aýtdy:

— Suwary Ýaňykende hyzmata iberdim. Gelenden soň size tabşyrarýn. Näme etmelidigiňizi siz ýagşy bilersiňiz.

Soňra ene-de aýtdy:

— Pylan ýerde keýik köpmiş. Özüm bararyn diýipdim. Düýnden bári barça ýerim agyryp dur. Siz halka baş bolup baryň. Pakyr, misgin dynç alsynlar.

Bikär halky alyp, awa gitdiler. Han aýaly bilen geňeşip, hassa boldy. Birnäçe günden soň haly harap boldy. Öýünde galan begler awa giden beglere we Suwara «Hanyň haly ýaman boldy. Ýetişeweriň» diýip kişi iberdiler. Begleriň geler günü han öldi. Geldiler. Görseler han ölüpdür. Barça begler geňeşdiler, hanyň öli we diri bolan malynyň barçasyny aldylar. Ol wagtda Suwar hem geldi. Suwara aýtdylar:

— Hanyň jesedini haçan çykarmalydygyny, ony nirede jaýlamalydygyny we ýasyň barça borjuny hanym bilen sen et. Sebäbi diriliginde hem barça işini edýän siz ikinizdiňiz. Ölende hem siz ediň.

Ölüniň üstüne gelmediler. Taşlap gitdiler. Suwar han aýagynyň ujunda sakgalyny kesip, bir daşy alyp, başyna we göwsüne urup, barça ýerini para-para edip, aglap şeýle diýýärdi:

— Öleňde bolmadym. Bir kâse suw bermedim, hyzmatyňa ýaramadym. Indi, seni bir ýerde goýmak üçin gelendirin. Ondan soň sensiz bu dünýäde ýörmek maňa haramdyr. Özümi öldürerin. Seniň aýak ujuňda ýataryn!

Ol şeýle diýip, ýyglaý otyrды. Han ýerinden turды. Suwary gujaklap, ýüzünden öpdі we aýtdy:

— Sen we sen barada gybat edýan begler hakynda hakykaty bilmek üçin özümi öli saýdym.

Hanyň direlenini eşidip, barça halk geldiler. Hanyň mallaryn alyp, ölä garaman, taşlap giden begleri tutup, gözlerini kör edip, gollaryny kesdirdi. Arslan han ýetmiş ýyl patyşalyk edip, wepat boldy.

BUGRA HANYŇ ULY OGLY IL TEGINIŇ WE ONUŇ OGLY OSMAN HANYŇ HAN BOLANYNYŇ BEÝANY

Arslan hanyň ogly kiçidi. Uly doganoglanynyň Osman atly bir ogly bardy. Ony han bellediler. On baş ýyl patyşalyk edip, wepat boldy.

IL TEGINIŇ OGLY ILINIŇ HAN BOLMAGYNYŇ BEÝANY

Osmanyň Ili atly bir inisi bardy. Ony han etdiler. Ol üç ýyl han bolup, atasynyň yzyndan gitdi.

ILINIŇ OGLY ŞEBANYŇ HAN BOLMAGYNYŇ BEÝANY

Iliniň Şeban atly ogly bardy. Ony han etdiler. Ol atalarynyň ýörän ýolundan ýöräp, ýagşa ýagşy, ýamana ýaman iş edip, ýigrimi ýyl atasynyň tagtynda oturyp, uly atalarynyň göçüniň yzyna düşüp göçüp gitdi.

ŞEBANYŇ OGLY BURANYŇ HAN BOLMAGYNYŇ BEÝANY

Şebanyň Buran atly ogly bardy. Ony han etdiler. Buran dili bilen ýagşy ýörelge görkezip, oguz iliniň resim we kadalaryn aradan aýyrman, on sekiz ýyl patyşalyk edip, wepat boldy.

ALYNYŇ HAN BOLMAGYNYŇ BEÝANY

Aly han Şahruhyň ogly Bikdebe hanyň neslindendir. Onuň wagtynda oguz ili Syrderýanyň iki tarapynda aýagyna ýakyn ýerde oturýardylar. Mogol gelip, köp çapypdy. Oňa tap getirip bilmediler. Köprügi göçüp, Ürgenje bardylar. Galany Aly diýeni han göterdiler. Alynyň Gylyç Arslan atly bir ýaş ogly bardy. Oňa Şamälik at goýupdy. Bekdüz ilinden Guzuçy beg diýen ýüz ýaşly kişi bardy. Onuň wagtynda oguz iliniň ýurdy Syrderýanyň aýagynda, Ürgenç bilen Syryň arasynda, Amyderýanyň iki tarapynda, Ürgenç bilen Merwiň arasynda, Garagумыň içinden tä Murgap suwunyň aýagyna çenlidi. Hanyň özi Ýaňykentde oturyp, Şamäligi Guzuça tabşyrdy. Ogluna bolsa: «Guzuçynyň sözünden çykma» diýdi. Guzuça aýtdy:

— Şamäligi oguz iliniň içine alyp bar. Onda otursyn. Bu halka we halk muňa öwrenişsin. Iliň bir çetinde men oturaryn, bir çetinde bolsa oglum bilen sen otur.

IL BAŞYNA «GARA HAN» BOLANY, DÖRT TARAPA GITMEGINIŇ BEÝANY

Indi, Şamälik gaçyp gidenden soň, iliniň nāme edenini aýdaly. Onuň wagtynda Ürgenç, Murgap we Merw tagtynda oturan iliniň uly begi gaýa ilinden bolan Gorkutdy. Il içinde her hilisi bardy.

Mergen diýen biri bardy. Gorkut ony çagyryp, aýtdy:

— Şamälik bilen Guzuçy beg bizden ynjaп, Aly hanyň ýanyна gaçyp gitdi. Il bilen hanyň işi niçik bolarka?

Mergen Kāhin (bilgiç) bir sagat sözlemān oturdy we aýtdy:

— Tiz oguz iliniň içinde uruş bolup, gyzyл gan gara suw dek akar. Aly han tiz öler. Onuň ornuna her hili kişi patyşa bolar.

Bu söz tamam boldy. Indi, özge sözi aýdalyň.

Togurmys atly bir kişi bardy. Atasynyň ady Gezenji hojady. Gaýa ilinden bolup, öý ýasaýan bir kişidi. Ol bu wakalardan köp ýyl öň, bir gije ýatyrka düýş gördi. Düýşünde göwsünden üç daragt gögerip, belentlige çykdy. Şahalandy we ýapraklandy. Oýanyp baryp, bu düýşüni Mergen Kähine aýtdy. Ol aýtdy:

— Bu gören düýşüňi hiç kişä aýtmagyn. Ýagşy düýşdir.

Togurmysyň üç ogly bardy. Her oglunyň başyna Hudaý ýoluna bir goýun öldürip we bişirip halka berdi. Uly oglunyň ady Tukat, ortanjysynyň ady Togrul we kiçisiniň ady Arslandy. Gorkut bege garyndaşdy. Üçüsi hem mergen hem pälwandy. Gorkut beg Togruly onbegi edipdi. Oňa Togrul onbegi diýýärdiler.

Indi, Şamälik barada aýdalyň. Guzuçy beg Aly hana:

— Şamäligi meniň yzymdan ibergin - diýip, Ýañykentde we Ürgençde oturan ilin içine geldi. Ol wagt halk Togrulyň agzyna garaýardylar. Togrul Guzuça aýtdy:

— Dogryňy aýtgyn. Bolmasa garran çagyňda essiň gidip, ýagy ady bilen öler sen.

Gorkysyndan dogrusyny aýtdy. Guzuçyny bent etdiler. Barça ile kişi çapdyrdylar. On alty müň kişi ýygylyp, Şamäligiň gelyändigini bilip, ýoluna bardylar. Gorkut beg sekiz müň leşger bilen ýoluň bir gapdalynda durdy. Togrul beg sekiz müň kişi bilen ýoluň beýleki tarapynda durdy. Uzaga garawul goýberdiler. Bir gün garawul: «Gelyärler» diýip geldi. Atlanyp, ýoluň iki ýanyn alyp, durdular. Şamäligiň leşgeri ýigrimi müň kişidi. Ýarysy ötüberende iki tarapyndan at saldylar. Uly uruş boldy. Togrul beg üstün çykdy. Şamäligi tutup, öldürdiler we beglerini hem öldürdiler. Aly han bu habary eşidenden soň tiz öldi. Oguz ili biri-biri bilen oçli we ganly boldular. «Özbaşyna Gara han» diýeni boldy. Bir-birini çapdylar, biri-birini öldürdiler.

Gutlug beg, Garan beg we Garaman beg baş bolup, köp il bilen Maňgyşlaga gitdiler. Olaryň içinde her ilden

bardy. Emma köprägi eýmir, düker, igdir, çowdur, salaheddin, garkyn, salyr we agardy. Bularyň köprägi salaheddin ilinden aýrylandyrlar. Aly han begiň oglanlary baş bolup Hasar dagyna gitdiler. Köp iller, okly ili, gökli ili we soltan ili salaheddin ilinden aýrylyp, Abulhan dagyna gitdiler. Ýazyr ili Horasana baryp, Durun etrapynda köp ýyllar oturdylar. Ol sebäpden Duruna «Ýazyr ýurdy» diýerler. Ýazyr iliniň birnäçesi Durun ýakynynda dag içinde daýhanlyk edip, oturdylar. Bu wagtda olary garadaşly diýýärdiler. Salyr ilinden Diňli beg başlyk bolup, on müň öýli Horasana bardylar. Köp ýyllar onda oturdylar. Ondan göçüp, Parsa we Yraga bardylar. Onda watan tutup galdylar. Kynyk urugyndan Soltan Sanjar Mazynyň (geçeniň) atasy soltan Mälikşa baryp Yrak we Parsy alyp, Yspyhany paýtagt edip oturan wagtynda, salyr ili Dünli begiň özüniň we ol baran jemagatyň neslinden birnäçe kişiler gelip, soltana nöker bolup, arz etdiler:

— Biz oguz ili, salyr halkyndan bolarys. Uly atalarymyz Türküstandan gelendirler - diýip, garyndaşdyklaryny mälim etdiler. Ol salyrdan birnäçesi gaýdyp, Yrakdan Maňgyslaga gitdiler.

Olaryň niçik gelendiklerini Taňrym buýursa öten halklaryň aýdyşy ýaly biz hem aýdarys. Oguz iliniň göç çekip, ýöremedik ýoly barmy, öýün tutup oturmadyk ýurdy barmy!

TOGURMYŞYŇ OGLY TOGRULYŇ HAN BOLMAGYNYŇ BEÝANY

Oguz iliniň Şamäligiň eden bozuklygynda gitmän, Syr suwunyň aýagynda we Amyderýada oturyp, galanlary Togurmyşyň ogly Togruly han göterdiler. Ol ýigrimi ýyl hanlyk edenden soň, wepat boldy. Ondan soň Togurmyşyň kiçi ogly Arslany han etdiler. Ol on ýyl hanlyk edip, ölen

agasynyň yzyndan gitdi. Onuň ogly Asylzady han etdiler. Ol hem ýigrimi ýyl hanlyk edip, ornuny Iribe berdi.

Iribiň bir oglunyň adyna Arslan beg diýip uly atasynyň adyny dakypdylar. Ol hem atasynyň ornunda oturyp, birnäçe ýyldan soň wepat boldy. Iki ýaşly oglany galdy. Ulusynyň ady Kökem Bakuý, kiçisiniň ady Sertek. Kökem Bakuýy han etdiler. Örän kiçidi. Ýagşy-ýamany bilmezdi. Ol zamanda oguz iliniň Garaşat atly bir ýagysy bardy. Arslan hanyň ogullarynyň ýaşy kiçisi bolup, olar hanlyk edip bilmediler. Oguz iliniň agzala bolandygyny eşidip atlandy. Gelip Arslan hanyň ordasyny we begleriniň ordasyny çapdy. Kökem Bakuýy at alnyna alyp, gaçdylar. Sertek sallançakdady. Ony hem ýagy olja edip, alyp gitdi. Ondan soň köp ýyllar ötdi. Sertek ýigit bolandan soň, agasy Kökem Bakuýa «Men gaçyp bilemok. Agam meni gelip alawersin» diýip, kişi iberdi. Muny eşidip Kökem Bakuý barça oguz ilini we leşgerini alyp baryp, Garaşaty çapyp inisi Sertegi aman alyp, öýüne geldi. Kökem Bakuý ýigrimi ýyl hanlyk edip, wepat boldy.

ARSLANYŇ OGLY SERTEGIŇ HAN BOLMAGYNYŇ BEÝANY

Kökem Bakuý ölenden soň inisi Sertegi han etdiler. Ol on ýyl hanlyk edip, agasynyň yzyndan gitdi. Ondan soň oguz ilinden han bolan adam kynyk urugyndan Seljuk baýdy.

Köp başlyk, köp il göçüp, Syrderýanyň ýakasynda Hojant şäherine geldiler. Onda ýüz ýyl oturyp göçüp, Ürgenje bardylar. Ürgençde oturyp bilmän göçüp, Horasana bardylar. Merwden Abulhana çenli oturdylar. Ol wagtda Horasan gaýa taýpasyndan bolan soltan Mahmyt Gaznalynyň nebereleriniň gollaryndady. Olaryň döwletleriniň käseleri dolupdy. Döküleýin diýip duran wagtydy. Seljuklar Merw

Şahy Jahanyň şäherini alyp, Togrul begi han etdiler. Alp Arslan, soltan Melikşa we Soltan Sanjar Mazy şol jemagatdandyrlar. Ol patyşalaryň hekaýatlaryny biziň aýtmagymyzyň hajaty ýokdur. Bizden bäri ötenler ol patyşalaryň gelip çykyşlaryny beýan etmek üçin köp kitaplar ýazandyrlar. Onuň hasabyny Hudaý ýagşy biler.

Seljuklylar türkmen bolup, garyndaşymyz diýip, ile we halka peýdasy ýetmedi. Patyşa bolýança «Biz türkmeniň kynyk urugyndandyrys» diýdiler. Patyşa bolandan soň: «Afrasyýabyň bir ogly Keýhysrowdan gaçyp, türkmeniň kynyk urugynyň içine baryp, ol ýerde bolupdyrlar. Biz, onuň oglanlary bolup Afrasyýabyň neslindendiris», diýip, atalaryny sap otuz baş arkada Afrasyýaba ýetirdiler.

Oguz ili Kökem Bakuý bilen Sertekden soň özbaşyna patyşa göterip oturyp bilmediler. Oguz iliniň Maňgyşlakda, Abulhanda (Balkanda) oturanlary, kim Ürgençde patyşa bolsa oňa tabyn boldular. Horasanda oturanlary, Mawerannahrda we beýleki her ýurtda oturanlary hem şeýle boldular.

SALYR ÜGÜRJIK ALPYŇ ATALARYNYŇ, INILERINIŇ WE OGULLARYNYŇ BEÝANY

Şamāligiň buýrugy bilen Bunukly beg başlyklaýyn Yraga baran salyr ili we köp iller onda oturandan soň, olaryň içinde Ügürjik atly bir dogumly ýigit peýda boldy. Türkmenleriň taryhyny bilýän kişileri Ügürjik Alpy on alty arkada Oguz hana ýetirip, şeýle aýdýarlar: Ügürjik Alp, atasy Gara Gazy beg, onuň atasy Garaj, onuň atasy Senam Gazy, onuň atasy Ýörünji Gazy, onuň atasy Kalan Gazy, onuň atasy Ynal Gazy, onuň atasy Süleýman Gazy, onuň atasy Haýdar Gazy, onuň atasy Engürni Orus, onuň atasy Karan Alp, onuň atasy Enkeş, onuň atasy Ender, onuň atasy Demir, onuň atasy Salyr, onuň atasy Dag

han, onuň atasy Oguz han. Bu söz galatdyr. Sebäbi Oguz handan tä şu wagta çenli baş müň ýyl ötüpdür. Ügürjik zamanyndan tä bu wagta çenli baş ýüz, ýa alty ýüz ýyl bolupdyr. Oguz bilen Ügürjigiň arasy dört müň ýüz ýyldyr. On alty arka diýeniň dört ýüz ýylda, hernäçe köp bolsa, dört ýüz elli ýylda öter. Bes, Ügürjigiň dört müň ýylda öten atalarynyň adyny aýdaly. Bu diýlen on alty kişiniň Oguzyň oglanlarydygy hem Ügürjigiň atalarydygy hem dogry. Emma, haýsy kişi il içinde meşhur bolsa, onyň adyny tutup, meşhur däl kişileriň adyny tutmaýarlar. Bu diýlen kişileriň her haýsynyň arasynda on baş ýa ýigrimi kişiniň adynyň bilinmän galandygyny diňe Hudaý biler. Men onuň üçin, Oguz bilen Ügürjigiň arasynda dört müň dört ýüz ýyl geçendir diýýärim. Her müň ýylda kyrk arka ötse, ondan bäre iki ýüz arka öter. Bu pelegiň gerdişi näme salar, ne öter, durmaýandyr. Bu onuň ýanynda ýeňildir. Bu sözüň galatlygynyň ýene bir sebäbi, Salyr Gazany alty arka ötüp, ýedilenji arkada Oguz hana ýetirýärler. Indi, bu sözi okan, diňläň kişiler ýagşy pikir edip bilsinler, Oguz han¹ biziň pygamberden üç ýüz ýyl soňdy. Garran çagynda Mekgä baryp, hajy bolup geldi. Salyr Gazan alty arka mündan öň ýaşandyr. Gorkut ataň Salyr Gazan Alpa gep göçürme tartymy budur: «Kazkurtdan öňürti daşyny ýollatdy Salyr Gazan».

Indi, Ügürjigiň hekaýatyny aýdalyň. Ol zamanda Yragyň güýçli we ýagşy halky salaheddin ilidi. Ügürjik Alp salaheddin beginiň hökümini tutmady. Salaheddin ili Ügürjik bilen ýagy boldy. Ügürjigiň salaheddin ili bilen uruşmaga kuwwaty ýokdy. Müň öýli il bilen gaçyp, Yrakdan Şamaha geldi. Dokuz ýüz öýli salyr we ýüz öýli garkyndy. Onda hem oturyp mydary bolmady. Salaheddin ilinden gorkup Kryma geldiler. Ondan göçüp, Itil suwuny geçip, Ýaýyk suwuna geldi. Ahyr soňunda köpler salaheddin iline mallar iberdiler we ýalbaryp hatlar iberdiler. Eýsem-de bolsa, gorkup oturup

¹ Salyr Gazan bolmaly. Ýalňyşlyk bilen Oguz han ýazylypdyr.

bilmediler. Ol wagtda Alagiň we Garagaş diýen ýerde gaňkly halky oturýardy. Olaryň hanlarynyň ady Gökdonlydy. Onuň ýanyna gelip, näçe ýyllar oturdylar. Ahyry onuň bilen hem ýaman bolup, göçüp, gaçdylar. Gökdonly onuň yzyndan ýetip, ýedi yüz öýlüsini alyp galdy. Üç yüz öýli bilen gaçyp, Maňgyşlaga baryp Garahan diýen ýerde üç ýyl oturdy: Gökdonly Ügürjigiň nirä gidenin bilmedi. Üç ýyldan soň eşidip, atlandy. Onuň atlananyňy eşidip, Ügürjik ili bilen gaçyp, gutulyp, Abulhan dagyna bardy.

Gara Gazy begiň dört ogly bardy: birinjisi Ügürjik Alp, ikinjisi Suwarjyk, üçünjisi Duduk, dördünjisi Gabajyk. Bu dördüsiniň oglanlaryny Taňrym buýursa her birini aýratynlykda aýdaly.

Ügürjigiň alty ogly bardy. Üç gezek biri-biriniň yzyndan ekiz boldylar. Atlary budur: bir ekizi Berdi, Bugabyr. Bir ekizi Usar, Kasar. Bir ekizi Ýashy we Diňli.

Berdiniň iki ogly bardy. Biriniň ady Golmar, beýlekisiniň ady Gylhajy. Golmaryň oglanlarynyň ady Ýomut we Gultakdyr. Gylhajynyň oglunyň ady Ärsary baýdyr. Onuň üç ogly bardy: Ynal Gazy, Zeýnel Gazy we Mustapa Gazy. Ynal Gazynyň iki ogly bardy. Biriniň ady Töredi, beýlekisiniň ady Sukmady. Zeýnel Gazynyň oglanlary Gara we Bekewüldir. Mustapa Gazynyň oglanlary bolsa, Ulugdepe we Güneşdir. Buganyň oglanlary içki salyrdyrlar. Ýene bir namada şeýle diýýärler: Salyr ilinde Igiş¹ atly bir kişi bardy. Onuň aýalynyň ady Gypjakly² bolup, oglunyň ady Gazandy. Ýagny ol Salyr Gazan diýen pälwandy. Ol zamanda beçene iliniň Doýmadyk atly patyşasy bardy. Ol gelip, Igişiň öýün çapyp, Gypjaklyny ýesir edip, alyp gitdi. Üç ýyldan soň Igiş mal berip, ony yzyna gaýtaryp aldy. Gypjakly öýe geleninden alty aý soň bir ogly boldy. Salyr Gazan alp, enesine «Bu oglany kaýdan aldyň», diýip, agaç bilen urup, başyny ýardy. Gypjakly aýtdy:

¹ Abulgazyda Enkeş görnüşinde berlipdir.

² Abulgazyda Çeçekli görnüşinde berlipdir.

Ýagy geldi gyzaryp,
Gaçyp gitdiň bozaryp.
Düýä münüp gitdikden¹,
Barar erdim kow baryp².
It Beçene yzymdan ýetdi,
Düýämiň başyn tutdy.
Içi gaýnady, tapdy ýaýnady,
Üstüme münüp oýnady.
Ygtyýarymy aldy.
Bu oglany içime saldy.

Ol oğlan It Beçene ilinden boldy. Adyna Erek goýdular. Barça türkmen ilinde itiň adyna Erek goýmak adatdyr. Eregiň Arykly atly bir ogly bardy. «Içki salyr Aryklynyň oğlanlarydyrlar» diýýärler. Sarynyň oğlanlary salyr türkmenleridirler. Diňliniň³ oğlanlary jaý⁴ halkydyrlar. Ýashynyň⁵ oğlanlary bu wagtda Amyderýanyň ýakasynda Garakölüň ýakynynda oturýarlar. Bu çagda hem olara ýashy diýerler.

Ügürjigiň baş oglunyň neslini beýan etdik. Emma Kasar atly oglundan nesil galany mälim däldir. Hâzir Ügürjigiň inileriniň neslini beýan edeliň.

Suwarjygyň Hurşyt atly bir ogly bardy. Olam, üker, keçli⁶ ili Hurşydyň oğlanlarydyrlar. Derazlar urugy Dudugyň⁷ neslindendirler. Sakar ili Gabajygyň neslidirler. Ügürjigiň illeri we oğlanlarynyň nesliniň nesillerini aýdalyň. Indi, ...⁸ Ol wagtda beýik Çingiz han baryp, Rum welaýatyny aldy. Ol wagtda Rumuň hanlary Gaýa hanyň we Owşar hanyň

¹ Abulgazyda keýniňden ýagny yzyňdan görnüşinde berlipdir.

² Abulgazyda gabaryp görnüşinde berlipdir.

³ Abulgazyda Ýeňli görnüşinde berlipdir.

⁴ Abulgazyda Çaby görnüşinde berlipdir.

⁵ Abulgazyda Ýaýçy görnüşinde berlipdir.

⁶ Abulgazyda Ökünçli görnüşinde berlipdir.

⁷ Abulgazyda Dokok görnüşinde berlipdir.

⁸ Golýazmada hatyň sehapli görnüşinde berlipdir.

öwlatlaryndan bolan türkmenlerden bolardy. Gün, Aý we Ýyldyzyň oglanlarynyň ählisi Rum welaýatyndadylar. Çingiz Rum welaýatyny alandan soň, bozuk ilinden kyrk müň öýlini göçürip, Horasana iberdi. Toýly han diýen ogly türkmen iline serdar etdi. Toýly han türkmenleri getirip, Töwrizden tä Astrabat we Merw Şahy Jahana çenli oturtdy. Birnäçe wagtdan soň Çingiz köp welaýatlary alyp, gaýdyp, göçüren illeriniň öýleriniň üstünden gelyärkä aýtdy:

— Bular haýsy ildir? Ogly arz etdi:

— Bular Rum welaýatyndan göçüren ilatyňyz bolarlar. Gaýa we baýat halkyndan bolarlar. Çingiz han ogluna we emirlerine aýtdy:

— Bular köp uly il eken. Bulara Hydyr nazar salypdyr. Bularyň atlaryna hyzyr ili goýduk. Mundan soň hyzyr ili diýsinler.

Gaýa ilinden geçeninden soň owşar we gyzyl ilatyna girdi. Çingiz han sorady:

— Bular haýsy ilat bolarlar? Ogly jogap berdi:

— Bular hem Rumdan göçüreniňiz, owşar we gyzyl ili bolarlar. Han aýtdy:

— Bulara hem, beýle bolsa, bir ýagşy at goýaly. Bulara aly ili at goýduk. Her kim bu illere goşulsa bitgi we kimse bu illerden aýrylsa ýitgi.

Hanyň bu diýen sözünüň birnäçesi ýokarkydan ybarat.

Köp ýyllar geçenden soň Çingiz han wepat boldy. Her kim öz ýurduna han we patyşa boldy. Horasan welaýatyna Kumaň han boldy. Ol ýerde «Salyr ilinde Ärsary baý atly kişiniň bir ýagşy görkli gyzy bardy» diýip eşitdi. Kişi iberip, diledi. Ärsary baý gyzyny oňa bermedi. Kumaň goşun ýygyp, baryp Ärsary baýy öldürip, ilini çapyp, Mamabikäni ýesir edip, alyp baryp, köp ýyllar saklady. Mamabikeden hiç oglan bolmady. Ol sebäpden «garyndaşlary gelip, alyp gitsinler» diýip, habar iberdi. Garyndaşlary Garaja Mergen diýeni iberdiler. Kumaň Mamabikäni olara tabşyrdy we dört gul hem oňa hemra etdi. Biriniň ady

Horod, biriniň ady Mogoljyk, biriniň ady Kaşka we biriniň ady Isiňli. Bu dört gul gelyärkäler, ýaman hyýala düşüp, Garaja Mergeni baglap we Mamabikä ýaman işler edip, gaçyp, her biri bir ile baryp pena getirdi. Horod atlysy hyzyr iline, Mogoljyk aly iline. Kaşka garaöylä pena getirdi. Diňli¹ oňa ýamanlyk edenlerinde olara ýoldaşlyk etmändi. Onuň üçin Mamabike we Garaja Mergen bilen welaýatlaryna hemra bolup geldi. Başlaryndan öten wakany beýan etdiler. Baýyň halky we oganlary hyzyr iline, aly iline we garaöylä kişi iberdiler:

— Biziň ýamanlyk edip, baran kişilerimizi iberiň. Biz garyndaşdyrys. Eger ibermeseňiz garyndaşlykdan aýrylarys.

Olaryň iberen kişilerine ol halk aýtdylar:

— Bizi diýip gelen kişileri neneňsi edip size bereris. Türkmen gylygyny özüňiz bilýärsiňiz. Atasyny öldürip gelse hem, ony öldürmeýäris we özge kişä hem öldürtmeýäris.

Salyr ili ondan ar edip, hyzyr ili, aly ili we garaöýli bilen uruşdylar. Hyzyr ili, aly ili we garaöýliler salyr ilini gaçyryp, köp illerini gyrdy. Mal-öýüni alyp, olary Maňgyşlaga garşy kowdylar. Bu aýdylan illeriň içinde ol gullaryň her birinden bir tire peýda boldy. Hyzyr iline barandan günler boldy. Aly iline barandan mogoljyk boldy. Garaöýli iline barandan dagsakar boldy. Özge illeri aýdalyň:

— Oguz hanyň ogly GÜN hanyň weziri uýgurlardan bolan Yrgyl Hojanyň ogullaryndan dörän agar we oýmakly iline Maňgyşlakda ýaşaýan içki salyrdan bir kişi bir içki salyrlyny öldürip gaçyp, Durunda oturan salyr iliniň içine gelipdir. Olardan bir gyz alyp, onda watan tutup oturypdyr. Eýmir ili we halky ol kişiniň oganlarydyrlar. Burkaz: Salyr ilinde Demir Tugly han diýen biri bardy. Salyrdan Yshak Ysmaýyl atly bir kişi bir ýerden gelyärdi. Görse, Demir Tugly hanyň öýi göç edip barýan eken. Ol ýerde düşüp, oturdy. Göç uzap gidenden soň: «Ähtimal bir zat galan bolmagy mümkin» diýip, onuň ýurduna bardy. Görse,

¹ Yokarda Isiňli, bu yerde Dinli yazylýdyr.

ojagyň içinde bir ýaş erkek oglan ýatyr eken. Ol kişiniň ogly ýokdy. Ony özüne ogul edinip saklady. Adyna Burkaz goýdy. Barça burkaz iliniň nesli ondan ondan gaýdýandyr. Teke we saryk: Salyr ilinde Toý Tutmar atly bir kişi bardy. Teke we saryk ili onuň oglanlarydyr. Soň türkmen bolup, türkmenе goşuldylar.

JANY BEG HANYŇ WE ESKI HALKYNŇ ÝAGDAYNYŇ BEÝANY

Jany beg han özbekdi. Türkmen iline ýagy bolup, çapdy. Türkmen illeriniň çapyndysy (ýagylary) baryp oňa noker boldy. Onuň nokeri we gullary köpdi. Aýaz diýen bir guly bardy. Barça gullaryndan ökdedi. Türkmeniň günäkärleri, başdan ýa maldan aýrylaryn diýenleri, barçasý biri-birine ýygylýp, Aýaza köp paralar berip aýtdylar:

— Eger sen begiňi öldürseň, bir ýyldan bäri ilden alan mallaryny we öýünden getiren goşunyň barçasyny saňa bereliň. Her haçan Jany beg han kişi iberip seni dilese, biz halk bolup seniň üçin gyrylaly we çapylaly, emma seni bermäli.

Aýaz köp mala we bularyň şirin sözüne köňlüni berip, bir gije gapylda ýatan Sanky Söýüni¹ öldürdi. Eýesiniň malyndan Aýaza bir owlak hem ýetmedi. Ol halk² Jany begiň ýanyna gaýdyp geldiler. Aýaz gorkusyndan olar bilen gidip bilmedi. Abulhan dagynda oturan türkmenleriň içinde galdy. Şol ýyl Jany beg han İtil suwunyň ýakasynda Saraý şäherinde hak rehmetine yetdi. Barça eski halky şol Aýazyň oglanlarynyň neslindendir.

Düýeçi Saýyn han öwladýndan bolan Özbek han ilki

¹ Janybeg tarapyndan türkmenleriň arasyna iberilen häkim, Aýazyň hojaýyny.

² Bu ýerde Janybeg tarapyndan iberilen adamlar göz önünde tutulýar.

musulman bolan kişidi. Ol Itil suwunyň ýakasynda Saray şäherinde wepat boldy. Ogly Jany beg han atasy tagtynda oturdy. Ürgenç, şeýle-de başy Gargaý Ilik, aýagy Astrabada çenli ýerlerde oturan türkmenler Jany beg hana aýtdylar:

— Abulhan dagy düýe otlagy üçin ajaýyp ýagşy ýerdir.

Bu sebäpden han otuz öýli sarwany göçürip iberdi. Onuň içinde her urugdan adam bardy. Barçalara patyşalaryň hyzmatynda her bir taýpadan adam bolýandygy mälimdir. Olar hem şeýlediler. Jany beg hanyň bir kişisi Abulhan türkmenlerine gelip, her ýylda alýan mallaryny alyp, köp düýäni özüniň elten otuz öýli düýeçilere tabşyryp gitdi. Olar tä Jany beg han ölýänçä Abulhanda oturdylar. Olara düýeçiler diýdiler. Jany beg han hem hak rehmetine baranda, ogly Berdibeg han boldy. Onuň zamanynda hem düýeçiler hanlyk düýeleri bakyp otyrardylar. Berdibeg han ölendən soň, özbegiň içi bozuk boldy. Ony Abulhandaky türkmenler eşidip, munuň düýelerini taladylar, düýeçilerini çapdylar. Ondan soň düýeçiler açlyk sebäbinden «Balyk awlarys» diýip, suw ýakasyna baryp oturdylar. Birnäçe ýyllardan soň düýeçiler köp halk boldular. ...¹

Käbir nusgada aýdylyşyna görä, jebne Ýyldyz Diýbakuý² han neslindendir. Diýbakuý han Elmenje hanyň ogludyr, Elmenje bolsa, Türk hanyň ogludyr. Oguz han Türk hanyň öwlady we Ýafes zürýatlaryndandyr.

Geň-enaýy habarlardan gürrüň berýän kyssalarda wasp edilýän hak tagalanyň gudrat işine kişi seredip görsün. Onuň emri bilen geň, seýrek we ajaýyp zatlar we wakalar peýda bolýar. Ol jümleden birisi hem Adam Atany atasyz we enesiz, öz gudrat eli bilen ýaratmagydyr. Ondan soň hezreti Isany adam eli degmezden ýaratdy. Biz taryh kitaplarynyň sahypalarynda we taryhçylaryň habarlarynda «Gündogarda bir ada bar diýip» okadyk. Ol adanyň ýaşajylarynyň hemmesi aýal ekeni. Onuň sebäbi şeýledir.

¹ Golýazmanyň zaýalanandygy üçin okap bolmaýdy.

² Aslynda Düýp Beýgi bolmaly.

Haçanda olarda jynsy hyjuwy ýüze çyksa, olar bir çeşmede ýuwunýardylar. Ol çeşmäniň suwundan olar göwreli bolardylar. Suwda erkek tohumy bolman soň olaryň taýpasynda erkek kişiler ýokdy. Ol jemagatda Alankuwa diýen bir aýal bardy. Onuň içinde-göwresinde garyşyp-goşulmazdan üç oglan döredi.

Bir gije ol gözellig ýurdunyň hanymy we gözellig bagynyň güli haýyrgähinde¹ ýatyrdy. Howadan bir ses peýda bolup tüýnükden girip, bir mawy gözli adama öwrüldi. Ýuwaş-ýuwaş Alankuwanyň bognuna gelip, ýene dolandy. Ol halda onuň suraty nura öwrülip haýyrgähden çykdy. Alankuwa ol ýagdaýa haýran bolup, geň galdy. Ol wakany hiç bir kişä beýan etmegi maslahat görmedi. Birnäçe wagtdan soň, ol nurdan göwreli bolandygyny bildi. Onuň ýüküni düşürer wagty bolandan soň, ýakynlary ol hadysa ägä bolup, hüjüm tygyn gahar gynyndan çykaryp, ol waka barada soradylar. Alankuwa geň hadysany olara beýan we aýan etdi. Olar Alankuwanyň sözüne ynam etmediler. Ýene bir gije garyndaşlary ol haýyrgähiň etrapynda gezip ýörkäler bu wakany gözleri bilen görüp, Taňrynyň gudratyna haýran galdylar we Alankuwanyň sözünü tassyk etdiler.

Elkyssa, ondan üç ogul dogdy. Üçünji ogly Ýüzünjer handy. Çingiz hanyň nesil daragty oňa sapylandy. Ýüzünjer mogol dilinde «gurt» diýip atlandyrylýar. Ýüzünjer han birnäçe ýyl il we ulus arasynda hanlyk edenden soň uluslar, iller we taýpalar arasynda birnäçe çaknyşyklar ýüze çykdy. Hiç biri beýleki bir kişä tabyn we boýun bolmady. Ol asyrda Ýüzünjer hanyň iki ogly bardy. Uly ogluna Ýuka han diýerdiler. Atasyndan soň Ýuka han Metkeý şäherinde tagta ornaşdy. Onuň oglunyň ady Türmen handy. Türmen hanyň dokuz ogly bardy. Olaryň arasynda dogry ýola düşen we batyry dokuzynjy ogly Kaýdu handy. Kaýdu han birnäçe wagt uluslar arasynda soltanlyk tagtynda oturdy.

¹ Haýyrgäh - haýyrly er. Bu ýerde ýatış otagy göz önünde tutulýar.

Kayıdu hanyň üç ogly bardy. Uly ogly Baýsungyr handy. Onuň Tümen diýen bir ogly bardy. Tümeden iki ogul boldy. Uly ogluna Kabyl han diýerdiler. Kiçi oglunyň ady Kajuly Bahadyrdy. Kajuly Bahadyr bir gije düýş gördi. Düýşünde agasy Kabyl hanyň goýnundan bir ýyldyz dogup, ýene garaňky boldy. Ondan soň ýene birisi dogup, gaýyp boldy. Üçünji gezek ýene birisi peýda bolup batdy. Kabyl hanyň goýnundan dogan dördünji ýyldyz örän nuranady we äleme nur bagyşlaýjydy. Ondan soň ýene birnäçe ýyldyz dogdy. Kabyl han olaryň her birisini bir welaýat tarapyna taşlady. Ol nurana ýyldyz gaýyp bolandan soň, älem ozalky nuranalygynda berkarar boldy. Şol wagtda Kajuly oýandy. Ýene uka gitdi. Ýene düýş gördi Düýşünde öz goýnundan bir ýyldyz dogup, gaýyp boldy. Ondan soň ýene bir ýyldyz dogdy we batdy. Elgaraz, edi gezek ol haly anyk gördi. Sekizinji gezekde bir uly ýyldyz lowurdap, ähli älemi röwşen we nurana etdi. Ondan näçe ýyldyz bölünip, her birinden sebitler nurana bolýardy. Ol uly ýyldyz batandan soň, Kajuly Bahadyr ukudan oýandy. Atasynyň öňüne baryp, gören wakasyny beýan etdi. Ol haldan Tümen han hoşal boldy. Ogly Kabyl hany çagyryp, Kajuly agasy Kabyl hana hem wakany beýan eýledi. Ondan soň Tümen han ol wakanyň düşündirişini aýtdy:

— Kabyl han neslinden üç kişi hanlyk tagtynda oturar. Kajuly neslinden ýedi kişi ýurt basybalyjysy bolar. we ýaşalýan ýeriň köpüsi onuň golastynda bolup, köp ýyl älemi bezär.

Kabyl hanyň düýşüniň ýorgudy soltanlygyyň hany Çingiz handyr. Kajulynyň düýşüniň ýorgydy bagt ýyldyzynyň astynda doglan patyşa, zemin we zamanyň soltany emir Demir Gürgenlidir.

Elkyssa, aga-ini, il we ulusy Kabyl hana äht edip, oňa tabyn we boýun boldy. Mogol ilinyň arasynda Kabyl hanyň kuwwaty we ygtybary köpdi. Onuň oglunyň ady Birtan Bahadyrdy. Birtan Bahadyryň ogly köpdi. Uly oglunyň ady

Ýesuka Bahadyrdy. Onuň enesine Alun Eneke diýerdiler. Haçanda, Ýesuka Bahadyr pynhanlykdan barlyk çäGINE gadam goýanda, onuň elinde misli paralanan jiger dek biraz gan bardy. Elgaraz, Ýesuka Bahadyr ol oglunyň adyna Temuçin goýdy. Haçanda, Ýesuka Bahadyr baky ýurda gadam goýanda. Temuçini han göterdiler. Temuçin han örän syratly we batyrdy.

Ol aşyrdy bir akyldar bardy. Oňa But Taňry, ýagny Hudaýa sygynýan diýerdiler. Ol ýerlerde ýeke bolmak we daglarda aýry gezmekden karar tapyp, Allatagalanyň hyzmatyna meşguldý. Öz döwrüniň köp soltanlary we hanlary ol eziziň hyzmatyny arzuw ederdiler. Ol hemişe söhbet etmegi ýigrenirdi. Haçanda, Temuçin şähriýarlyk tagtynda berkarar bolanda, ol beýik adam Temuçiniň söhbetine gowuşmaga ugrady. Temuçin bu derejelere mynasyp bolup, ol akyldary garşylamaga çykdy. Hormat bilen garşylan soň, Temuçin But Taňrynyň jylawunda ýöräp, huzurynda, tagtda oturtdy. Hyzmat etmeklik şertlerini berjaý etdi. Ondan soň ol eziz diýdi:

— Seniň adyň Çingiz bolsun.

Çingize haýyr dogasyny edip, ýene öz mekanyňa dolandy. Çingiz ýurtlary basyp alyp, şalary tabyn etdi. Ol her bir ýurdy gabaw etmän, at üstünden eýelärdi. 599 - njy hijri ýylda Çingiz han hanlyk tagtynda berkleşdi. Ol beýik we halaýygyň penakäri bolan patyşa ähli mogol we Türküstan hanlaryny ýer ýüzünden göterip, älemi ol hanadanlaryň basgançagyndan päk eýledi. Hytaý, Mawerannahr, Horasan, Yrak, Rum we köp gündogar we günbatar ýurtlary onuň golastynda boldy. Çingiz han yetmiş üç ýyl ömür sürdi. Ýigrimi baş ýyl soltan boldy. Soltanlyk döwründe köp-köp gyrgynçylyk we talaňçylyk etdi. Çingiz han bu mertebeler bilen dokuz arkada Alankuwa birleşýär: Çingiz bin Ýesuka Bahadyr bin Birtan Bahadyr bin Kabyl han bin Tümen han bin Baýsungyr han bin Kaýdu han bin Tümin bin Buka han bin Ýüzünjer han bin Alankuwa.

Alankuwa birnäçe arkada ýurtlary basybalyjy han ogly Oguz han Türk sahyphkyrana ýetip, Ýafesiň neslindendir.

Keýumers Adam zamanyndan bäri pişdadylar, kiýanylar, sasanylar, eşkanylar we başga-da köp patyşalar geçendir. Emma Çingiz ýaly patyşa geçen dälidir. Hytaýdan tä uzak günbatara çenli ähli ýerler onuň golastyndady. Çingiz han ölenden soň, onuň ogly Uktaý han soltanlyk ornunda oturdy. Çagataý hany günbatar welaýatlaryna gönderdi. Ondan hiç öwlat galmady. Tuly hany Rum, Yrakeýine (arap we ajan Yraklaryna) we Horasana iberdi. Hulagu han hem Tuly han bilen şol ýurda iberildi. Juýy han we onuň öwladyna Deşti Gypjagy merhemet etdi. Ol wagt soltanlyk etmek nobaty Uktaý hana gowuşdy.

Elgaraz, Çingiz öwladynyň we taýpalarynyň gelip çykyşynyň beýany Juýy han eýýamyndan aýdylyp we ýazylyp beýan edilýändir. Juýy han atasy Çingiz hanyň wepat bolanyndan öň ýigrimi ýaşynda wepat boldy. Juýy hanyň dört ogly bardy. Onuň dördünji ogly Şeýban han bolup ol oglanlarynyň batyry we gaýduwsyzydy. Şeýban ogly Kyngaý soltan, onuň ogly Hyzyr han, onuň ogly Bahadyr Gazan, onuň ogly Nätegul soltan, onuň ogly Hoja Buga soltan, onuň ogly Mälik Demir soltan, onuň ogly Ulug Polat soltan, onuň ogly Ibni soltan, onuň ogly Döwletşyh soltan, onuň ogly bolsa, dünýäni basyp alyjy Abul Haýyr handy. Oňa Deşti Gypjak, Türküstan we Çagataý ulusy tabyndy. Abul Haýyr hanyň ýaşy ýigrimiden geçende, emir Demir Gürgenliniň öwladý Şahruh Mürzeden Horezm welaýatyny halas edip, hanlyk tagtynda berkleşdi. Onuň ykbaly beýik boldy. Älem soltanlarynyň köpüsi ondan pena gözleýärdiler. Emir Demir Gürgenliniň perzendi bolan Gara Ýusup soltan türkmen, soltan Abu Sagyt Mürze, Menuçehr Mürze, Muhammet Juki Mürze we soltan Hüseyin Mürze ol beýik mertebeli hanyň huzuryna gelip, onuň hyzmatynda gezýärdiler. Döwletiniň medetinden isleg-arzuwlaryna gowşup, soltanlyk ornunda ornaşypdylar. Abul Haýyr han

kyrk ýyllap Deşti Gypjakda, Ors diýarynda Bulgarda we Türküstanda hanlyk tagtynda ornaşdy. Ondan iki ogul boldy. Uly ogly Şeýbany han we kiçi ogly Mahmyt soltan. Şeýbany han 855-nji hijri ýylynda doguldy. Abul Haýyr han ony Muhammet Şeýbany diýip atlandyrdy we «Şejagat» lakamyny berdi. Abul Haýyr han wepat bolandan soň, barça il-ulus dargap köp kynçylyk çekdiler. Kesgir Şeýbany soltanlyga ýetişdi. Taýpalar bilen birleşip Mawerannahr welaýatyny basyp almaga ýöriş etdi. Ol wagt emir Demiriň hanadany gutardy. Onuň köp öwlady wadaly ajal bilen ahyrýet ýoluna düşdiler. Ähli Türküstan şäherleri soltanyň golastynda boldy. Balh hökümetini Horramşa diýen ogluna bagyş etdi. Horasan welaýatyny Demir han diýen ogluna berdi. Sahypkyran soltan hemişe şa Ysmaýyl Sefewä: «Täze dinden ýüz götergil we gadymy dine gadam basgyl. Ýa-da uruş meýdanyny taýýar etgil» diýerdi. Ol sebäpden leşger çekip, Merwe geldi. Birnäçe halk şehit ölüp, bu basybalyşda gyzybaşlar artykmaçdy gyny görkezdi. Elgaraz, Şeýbany handan üç ogul galdy: Demir han, Horramşa soltan we Sewinç Muhammet soltan. Mahmyt soltandan Abdylla han atly bir ogul galdy. Şeýbany han wepat bolandan soň Buhara welaýatynyň hanlygy Abdylla ynanyldy. Ondan Abdyleziz han atlybir ogul galdy. Abdyleziz han hem köp ýyl han bolup, ondan soň wepat boldy.

Jany beg soltan Hoja Muhammet soltanyň ogludyr. Ol Miýan Käl ülkesinde soltandy. Ondan üç ogul galdy: Kistin Gara soltan, Isgender han we Pirmuhammet han. Balh hökümeti Kistin Gara soltana ynanyldy. Miýan Käl Isgender hana berildi. Kistin Gara soltandan soň Balh hökümeti Pirmuhammede tabşyryldy. Otuz iki ýyl hanlyk etdi. Badahşan welaýaty hem onuň golastyndady. Buhara welaýatyna hökümeti Abdylla han dolandyrýardy. Pirmuhammet han dünýäden ötenden soň, Abdylla han Abdylmömin han diýen ogluny Balh welaýatyna han etdi. Abdylla han kyrk ýyl halyflyk tagtynda oturdy. Abdylla

han 1006-njy hijri ýylynda bu pany dünýäden ol baky dünýä sapar etdi. Ondan soň Abdylmömin han atasynyň tagtynda oturyp, hanlyk etdi. Ol alty aý hanlyk etdi. Alty aýdan soň şehitlik şerbetin içip, älemden geçdi.

Jany han bin Ýarmuhammet han bin Bagyşlar han bin Juwak han bin Muhammet han bin Bahadyr han bin Tuly han bin Gutlug Buga soltan bin Eriş han bin Juzy han bin Çingiz han soltanyň Eşterhana¹ eýe bolşunyň gürrüňi budur.

Haçanda Eriş han emir Demir urşunda ölüm ýoluny tutanda, Gutlug Demir han gaçyp Eşterhan şäherine bardy. Gutlug Demir hany urus halky özlerine soltan bellediler. Gutlug Demir han oglanlary bilen tä Ýarmuhammet hana çenli Eşterhan welaýatynda hökümeti dolandyrdylar. Ýarmuhammet han eýýamynda ol öwlat arasynda duşmançylyk peýda boldy. Ýarmuhammet han Jany han diýen ogly bilen Buhara welaýatyna geldi. Ol wagt Buhara şäheriniň hany Isgender handy. Abdylly hanyň Zähra hanym diýen bir uýasy bardy. Zähra hanymy Jany hana berdiler. Ondan üç ogul boldy: Dinmuhammet han, Bakymuhammet han we Welimuhammet han. Dinmuhammet handan iki ogul boldy: Ymamguly soltan we Nedirmuhammet soltan. Welimuhammet handan iki ogul boldy: Resim soltan we Muhammetrahym soltan. Kasym soltan Nedirmuhammet hanyň agtygydyr. Nedirmuhammet hanyň enesini hakyky seýit bolup, gelip çykyşy Ymam Musa Aly Ryza öwladyndandyr. Nedirmuhammet han haç ýolunda wepat boldy. Ondan ýedi ogul galdy: Abdyleziz han, Hysrow soltan, Baýram soltan, Suhanguly han, Gutlug soltan, Abdyrahman soltan, Allaguly soltan. Abdyleziz han kyrk ýyl Buhara welaýatynda hanlyk etdi. Onuň ömri ýetmiş dörtdeň öteninden soň, Mekgä baryp wepat boldy we Sakyg görüstantynda jaýlandy. Suhanguly han agasy Abdyleziz handan Buhara welaýatyny alyp, ýigrimi üç ýyl

¹ Astrahan bolmagy ähtimal.

soltanlyk tagtynda oturdy. Balh welaýatyna Isgender Muhammet han diýen uly ogluny han edip goýdy. Isgender han Balhda üç ýyl han boldy. Ondan soň Suhanguly hanyň ogly Abul Mansur han Balha han boldy. Abul Mansur handan soň, Sadyk Muhammet han Balhda hökümet tagtynda ornaşdy. Ondan soň Salyhmuhammet han han boldy. Salyh hany Mahmyt atalygy boşadyp, Hindistan şäherine iberdi. Ondan soň Suhanguly handan Muhammetmukym hany isläp, ony Balha han etdiler. Muhammetmukym han Isgender hanyň ogly we Suhanguly hanyň agtygydyr. Suhanguly hanyň ogly Abdylla han öleninden soň, halyflyk tagtynda onuň ogly Abdylla han ornaşdy. Abdylla han şehit bolandan soň, 1120-nji hijri ýylynda Suhanguly hanyň ogly Abulfaýz han Buharada halyflyk tagtynda ornaşdy. Ol otuz sekiz ýyl han boldy we hormatly atalarynyň, beýik babalarynyň ýörelgesini tutdy. Eşterhanyň beýik ata-babalarynyň beýany şulardyr.

Dogrusyny Allatagala bilýändir.

RUMA PATYŞA BOLAN SOLTANLARYŇ BEÝANY

Çingiz han Eýrany basyp aldy. Hasan han Eýrandan baryp Şamy we Rумы basyp aldy. Köp ýyl ol ýurtda hökümet we patyşalyk etdi. Ol ölenden soň onuň ogly Abul Hasan han Şam ýurdunda hökümet we patyşalyk etdi. Ondan soň ol beýik we päk öwlat nesilme-nesil tä emir Demir Gürgenliniň döwrüne çenli Şam mülkünde hökümet we soltanlyk etdiler. Haçanda emir Demir Gürgenliniň döwleti gündogardan dogup, älem üzre şöhle saçanda, Abul Hasan hanyň öwladly bolan Gahryman hany emir Demir Gürgen kyrk müň öýli türkmen ili bilen göçürüp, Töwriz welaýatynda gondurdy. Töwriziň hökümetini Gahryman hana ynandy. Gahryman birnäçe ýyl hökümeti dolandyryp wepat boldy. Ogly soltan Osman Gazy atasynyň

ýerine geçip, hökümet tagtyna mündi. Ol soltan Osman han Gazy Türkmen emir Demir Gürgenliniň wagtynda Diýarbekir welaýatyna häkimdi. Köp ýyllar onda hökümeti adalatly dolandyrdy. Gurt bilen goýun bir ýerde gezerdi. Gurtdan goýna hiç nogsan ýetmezdi. Onuň ömri tamam bolandan soň, ogly Aly beg atasynyň mirasdary bolup, birnäçe wagt hanlyk sürdi. Ol bu jahandan ötenden soň, onuň ogly emir Hasan beg hökümet tagtynda ornaşdy. Köp ýyl hanlyk we soltanlyk edip, Yrak, Pars, Azerbaýjan, Kerman, Eýran, Kürdüstan, Lurustan, Arap Yragy we Ajam Yragy tä Horasana çenli bolan ýerler oňa tabyn we boýun bolup, soltanlyk we hökmürowanlyk tagtynda berkleşdi. Ol wagtda Mawerannahryň patyşasy soltan Abu Sagyt Gürgenlidi. Emir Hasan beg soltanyň ýedi ogly bardy. Uly ogly Ugurly han beg, Zeýnel beg, Maksut beg, soltan Halyl, Ýusup beg, Baba beg we soltan Ýakup. Halyl atasy dirikä Parsyň häkimidi. Diýarbekir soltan Ýakuba degişlidi. Azerbaýjan emirleri hökümet we soltanlyk işlerini Ýakup Mürzä tabşyrdylar. Ýakup Mürzäniň soltanlygy berkleşdi. Onuň aga-inisi tabynlygy ygtyýar edip, Ýakup Mürze Töwrizde soltanlyk tagtynda ornaşdy. Onuň patyşalyk eýýamy on ýyldy. Ähli şäherleri we töwereklerini abadan we abat etdi. Ol wagtda soltan Haýdar Şirwan ýurduna hereket etdi. Şirwanyň häkimi Ferruhşa soltan Haýdaryň hereketinden Ýakup Mürzäni habardar edip, onuň hyzmatyna ilçi ýollady we aýtdy:

— Soltan Haýdar patyşa gyzylbaş taýpasy bilen Şirwana ugrapdyr. Ony basyp aljagyna şek-şübhe ýokdur. Bu kowum ony basyp alsa, onda tutuş ýurdy hem eýelemäge mümkinçiligi bolar. Gowusy beýik soltan soltanlygyň hyzmatkärlerine buýruk bersin. Goşuny birleşdirip gyzylbaşyň garşysyna çykalyň. Goý, bu diýara ýol tapmasyňlar.

Ýakup Mürze bu habary eşidenden soň, Süleýman beg Türkmen dört müňe ýakyn atly we batyr türkmeni Şirwanşanyň mededine, soltan Haýdaryň garşysyna gönderdi.

Süleýman beg Türkmen Şirwanşa bilen birleşip, soltan Ýakup Mürzäniň buýrugy bilen söweşdi. Ol tut-da-baslyk urşunda bir kaza oky Süleýman begiň kemanyndan çykyp, soltan Haýdaryň ömrüniň kesilmegine sebäp boldy. Süleýman beg uzak gyşlagda Garabag diýen ýerde mekan tutdy. Ol hepdede Ýakup Mürze hassalykdan öldi. Ugurly hanyň ogly Gündiz begi patyşa bellediler. Emma baýyndyr emirleri onuň doganoglany Mürze Meshi patyşa göterdiler. Garabagda uruş we söweş peýda boldy. Ýeňiş we üstünlik şemaly Mürze Gündiz begiň goşununa we baýdagyna seýran edip, baýyndyrlar ölüme ýetişdiler. Gündiz beg Töwriz weläýatyna dolanyp, ýurt tagtynda berk ornaşdy. Mahmyt beg atly doganoglany leşger jemläp, Gündiz beg bilen söweşdi. Ol hem heläk boldy. Onuň beýik emirleri Süleýman beg we onuň döwletdir mydary gün-günden ösdi. Onuň ogly Rüstem beg Ynjyk galasyna häkim boldy. Iki beýik emirler Gyryk Seyit Aly we Eýbe soltan şeýtan aldawyna düşüp, Rüstem begi patyşa götermegi maslahat etdiler. Yrak we Azerbaýjany olardan halas etmek üçin Gyryk Seyit Aly we Eýbe soltan Rüstem beg bilen äht we peýman etdiler. Ony patyşa göterdiler. Şa Rüstem ýaly birnäçe leşgerkeş bilen jylawdaş bolup, Töwriz mülkine ugradylar. Köp goşun Rüstem şanyň baýdagynyň saýasynda jemlendi. Bu habar Gündiz begiň gulagyna ýetdi. Gündiz beg leşgerini «Olaryň. biwepa usullaryndan habar tapyp, oglunyň ýanyna baryň» diýip, garawul usulynda ýollapdy. Gündiz beg Hasan Aly beg Owşar, Nejmeddin beg Gökleň bilen Şirwana ýöneldiler. Süleýman bege Töwrizi dolandyrmagy tabşyrdy. Rüstem beg Töwriz tagtyna çykyp, azerbaýjan gelnine öýlendi. Beýan bolşy ýaly Şirwan soltan Haýdaryň ölmegi sebäpli, Rüstem beg bilen bolup, onuň gapysyny açdy. Emma Rüstem begden ýurt mirasyny halas etmek üçin, köp leşgeri Gündiz bege berdi. Bu habar Rüstemiň gulagyna ýetdi. Ol Aly Mürze sefewini we Ybraýym Mürze sefewini tutulmakdan halas edip, Eýbe soltan bilen Şirwan tarapyna

ýollady. Ol wagt Gündiz begi heläk etmek üçin, Yragy we Azerbaýjany onuň golastyndan almak üçin sefewiýe we Garadepe gazylary ganly gylyçlaryny ar gynyndan sogurdylar. Bu habar ýurtlara we şäherlere ýetdi. Biraz pursatdan sefewiler neberesiniň ynanýanlaryndan we islegçilerinden köp jemgyýet soltan Aly Mürzäniň baýdagynyň saýasyna jem boldular. Eýbe soltanyň jylawdaşy Mürze soltan Gündiz begiň garşydaşy boldy. Ýeňiş we üstünlik olaryň hiç birine ýüz bermedi. Üstün çykan we ýeňlen mälim bolmady. Ahyry Gündiz beg Şirwan şäherine gitdi. Eýbe soltan soltan Aly Mürze bilen Töwrize ugrady. Ol wagtda Yspyhanyň häkimi Köse Hajy Baýyndyr Rüstem bilen duşmançylygyny açyk edip, Gündiz begiň adyna hutba okady. Gündiz beg Şirwandan hereket edip, olaryň pitnesini ýatyrdy. Rüstem beg iki maksadyna ýetdi. Ikinji gezek soltan Aly Mürzäniň dostluk we söhbetdeşligin ygtyýar edip, Allaguly soltany oňa ýollady we Gündiz begi yok etmäge ugratdy. Garaguly Tuwaçynyň bir topary bilen Köse Hajyny Baýyndyryň garşysyna ýollady. Ol Allaguly soltany, Gündiz begi we Şirwan leşgerini ýeňdi. Şeýle ýagdaýda Gündiz beg öldi. Garaguly Tuwaçy, Deregezi almaga Köse Hajyny urşa iberdi. Köse Hajy hem öldi. Bu habar bir gijede Töwrize ýetdi. Mürze Rüstem şat boldy. Şeýlelikde, Pars, iki Yrak, Azerbaýjan we Eýran hüjümçileriň tikeninden goragly galdy. Rüstem Mürzäniň Ahmet soltan diýen ogly gaçyp, Rum welaýatyna barypdy. Rum patyşasy onuň ýüzünde batyrlyk we şalyk alamatyny görüp, oňa gyzyny berdi. Ahmet patyşa on ýyl asudalyk bilen kaýsaryň — Rumuň patyşasynyň mährem döwletinde we ykbalynda wagtyny geçirdi. Ol öz welaýatynyň tabynlygyny höwes edip, bir topar türkmenler bilen Azerbaýjana tarap hereket etdi. Rüstem beg ol habary eşidenden soň, söweş we jeň baýdagyny galgadyp, oglunyň garşysyna gitdi. Bu halda Yrak we Azerbaýjan emirleri biwepalyk ýoluny ýörelge edinip, Rüstem begi tussag edip, Ahmet patyşanyň ýanyna

getirdiler. Ahmet patyşa Rum kaýsarynyň döwletiniň ýeňlenini we atasynyň diriligini bilip, öz döwletini nazar edip, atasyny öldürdi. Atasynyň ornunda özi patyşa boldy. Rüstem begiň ogly Ahmet patyşa alty ýyl soltanlyk edeninden soň öldi. Eýbe soltan onuň ogly soltan Myrady ýurt tagtynda oturtdy. Ol hem birnäçe wagt patyşalyk etdi. Onuň hem ajal ýakasyndan tutup, ol dünýä goşuny çekdi. Onuň ogly Muhammet Mürzäni Myrat beg Baýyndyr patyşa etdi. Ol hem wepat bolanda, ogly Kasym begi patyşa bellediler. Ol ölendenden soň, ogly Pirmuhammet häkim boldy. Ol hem birnäçe günden soň ahyrýet öýüne sapar eýledi. Ogly Ugurly beg onuň ornuna häkim oldy. Ondan soň ogly Mahmyt Mürze patyşalyga ýetişdi. Birnäçe wagtdan soň, ol behişt öýüne bardy. Ogly Ýakup han boldy. Ýakup handan soň ogly Isgender han häkim boldy. Ol Şa Ysmaýyl bilen köp jeňler etdi. Emma döwleti ahyra ýetipdi. Peýda etmedi. Ogly Şahruh beg owşar ilaty bilen mukaddes Maşada ýüzlendi. Ol az wagtda mukaddes Maşada eýeläp, birnäçe ýyl onda hökümeti dolandyryp, öz ajaly bilen wepat boldy. Ogly Şahruh beg onuň hormatly tagtynda oturyp, ähli Horasany öz golastyna aldy we Ulug beg atly birine Merw Şahy Jahana häkimlik edip, soň özi öldi. Şa Ysmaýyl Sefewi Yrak, Pars we Azerbaýjany alandan soň, Horasany talap etdi. Şahruh beg onuň bilen birnäçe uruşlar edenden soň, näalaç bolup, ogluny Merwden öz ýanyndan alyp gitdi. Ol tamamy owşar ilaty we saýlanan türkmenler bilen göçüp, Astrabat we Balkan dagyna baryp, karar tapdy. Tä Şa Apbas çozuş edýänçä onda oturdylar. Şahruh beg Balkan dagynda wepat boldy. Ogly Ulugbeg ile han bolup, Şa Apbas Horasana gelen wagtynda Ulugbeg owşar ilatyna we türkmenlere baş bolup, göçüp Ürgenç, Merw we Çärjew aralygynda karar tapdy. Ulugbeg onda öldi. Ondan üç ogul galdy. Uly oglunyň ady Aly begdi. Ondan kiçisiniň ady Weli beg we ondan kiçisiniň ady Zuhur begdi. Aly begden ýedi ogul bolupdy: ulusynyň ady Jany

beg, Ymam beg, Arap beg, Pirguly beg, Öwez beg, Ýusup beg we Hasan beg. Zuhurguly begden Nedirguly beg boldy. Weli begden Patyşaguly beg we Ymamberdi beg boldy. Ulugbeg wepat bolandan soň, uly ogly Aly beg atasynyň ornuna ilata han we häkim boldy. Ol wagtda Aly beg hana tabyn bolan owşar ilaty otuz müň öýlidi. Ol wagtda owşar iliniň bir ujy Balkan dagynda, bir tarapy Köneürgençe we bir tarapy Bāşbölük we Merw Şahy Jahana çenlidi we bir başy bolsa, Çärjew weläýatyndady. Hemişe on iki müň öýli goçak ýigitleri öz ýakynynda saklardy. Özge çarwadarlary öz bāhbidinde gezerdiler. Aly beg han beýik emirdi. Onuň döwleti baý patyşalaryňky ýalydy. Owşar ilaty oňa beýik ata-babalary dek hyzmat ederdi. Aly beg han gelip, ol ýurtda karar tapdy. Ol wagtda Türküstan patyşasy Abdylla handy. Aly beg hanyň owşar ilaty bilen bu sebite gelendigi barada Merw häkimi Abdylla hana arz etdi:

— Aly beg han köp ilat bilen Merwiň ýakynyna gelipdir.

Ol wagtda Abdylla hanyň giýewisi Nurmuhammet han Merwiň häkimidi. Merw gadym eýýamdan bāri Soltan Sanjar Türkmeniň paýtagty we owşarlaryň mülk mirasydyr. Bu wakalary eşidenden soň Abdylla han Aly beg han Merw Şahy Jahany golastyna girizer öýdүpdir. Aly beg hany tutmak pikirinde bolup, bir ökde ilçini köp sowgatlar bilen Aly begiň ýanyna ýollady we Aly beg hany huzuryna çagyrdy. Aly beg han hem sowgat we serpaý bilen Nedirguly beg inisiniň ogluny patyşa hyzmatyna ýollady. Nedirguly beg gelip, Abdylla hany gördi. Abdylla oňa köp mähribanlyk edip:

— Nāme üçin Aly beg biziň huzurymyza gelmedi? — diýdi. Nedirgulybeg şeýtan waswasasyna düşüp aýtdy:

— Aly beg hanyň özge islegi bardyr.

Abdylla han bu sözi Nedirguly begden eşidenden soň, ony ýalňyz ýanyna çagyryp, onuň ahwalyndan habar aldy.

Onuň hem ulalmak islegi bardy. Ulalmak isleginden bozuk pikirlere gümra bolup, Abdylla hana aýtdy:

— Siz Aly beg hany öldürip, hökümetini maňa berseňiz, ony alyp geleýin.

Han oňa wada berdi:

— Sen, eger baryp Aly beg hany alyp gelseň, ony öldürip, seni jaýyna han we häkim ederin.

Ol biakyl özbegiň sözüne girip, ony getirmäge yhlas edip, birnäçe özbegi hem bile alyp, Aly begiň ýanyna getirdi. «Patyşa maňa köp mähribanlyklar etdi» — diýip, Aly beg hany aldap, Abdylla hanyň ýanyna alyp gitmäge ony yrdy. Aly beg han päk göwünli emirdi. Göwnüne güman getirmän, birnäçe garyndaşyny we birnäçe il beglerini alyp, Buhara ugrady. Gelip Abdylla hana sataşdy. Abdylla han aýtdy:

— Eý, Aly beg! Sen Merw Şahy Jahany almaga gelipsiň — diýip, ony ölümüne emr etdi. Aly beg, Weli beg we Ymamguly beg üçüsini şehitlik derejesine ýetirdi. Jany begi Merw Şahy Jahanda Nurmuhamet hana tabşyryp, tussag etdi. Pirguly begi Çärjewde tussag etdi. Öwez begi Garşa tabşyrdy. Arap begi Ýançy häkimine tabşyrdy. Ýusup beg we Hasan beg bu iki ýaş oğlan il arasynda galypdylar. Aly beg hany öldüren-den we beýlekileri tussag edenden soň, Abdylla han birnäçe adamy Nedirguly beg bilen hemra edip, il arasy-na iberip häkim etdi. Owşar ilaty bu wakadan habar tapandan soň, hanyň iberen kişilerini öldürip, Nedirguly begi kowalap, göçüp, tamam Nusaýa, Abywerde we Hasar dag iline, Astrabada we Balkana gitdiler. Kābirleri azyksyzlykdan we ulagsyzlykdan Lebap tarapynda her ýana dargadylar. Hasar daga, Nusaýa we Abywerde baranlar Aly begiň kiçi ogly Ýusup begi özlerine häkim eýlediler. Astrabada we Balkan sebitlerine baranlar Aly begiň ýene bir ogly Hasanbegi özlerine häkim etdiler. Nedirguly beg öz işinden şermende we başy aşak bolup, ilatdan aýrylyp alaşsyz Horasan owşarlarynyň arasy-na baryp, karar tapdy.

Ondan bir ogul boldy. Oňa Ymamguly beg at goýdy. Ymamgulydan bir ogul boldy. Oňa babasynyň adyny Nedirguly beg goýdular. Aly beg hanyň Merw Şahy Jahanda goýlan uly ogly Jany beg handan bir ogul boldy. Adyna Şahruh beg goýdy. Şahruh begden bir ogul boldy. Adyna Ezizguly beg diýdiler. Ezizguly begden iki ogul doguldy. Ulusynyň ady Gedaý beg we kiçisiniň adyna Ymamguly beg goýdular. Abdylła hanyň ömri dolandan soň, Şa Apbas gelip, Merw Şahy Jahany aldy. Ol wagt Şahruh beg şehitlik derejesine ýetdi. Onuň ogly Ezizguly beg, Gedaý beg we Ymamguly beg ogly bilen Çärjewe gitdi. Ezizguly beg onda wepat boldy. Gedaý begiň ýanynda ilatdan birnäçe adam jem boldular. Gedaý beg hem öldi. Ondan bir ogul galdy. Şahruh begiň adyny oňa goýdular. Şahruh beg atasyndan ýaş galypdy. Owşar ilaty Şahruh begiň bolanyňa hoşwagt bolup, onuň töwereginde jemlenişip, özlerine beg saýlap, patyşanyň ýanyna alyp bardylar. Şol wagtyň patyşasy oňa welaýat we engam berip, mähribanlyk edip iberdi. Şahruh beg babasyndan galan illeriniň ählisini ýygşdyryp, ondan soň öldi. Ondan sekiz ogyl yzynda galdy: Ezizguly beg, Sewinji beg, Jany beg, Nyýazmuhammet beg, Muhammetemin beg, Zuhur beg, Pirmuhammet beg, Kiçi beg. Şahruh ölerden soň, Ezizguly beg we Nyýazmuhammet beg ilatyň häkimi boldular. Bu begleriň kowumyndan bolan Nedirguly şa Türküstana gelende Nyýazmuhammet hany Balh tagtynda oturdyp, häkim we patyşa etdi. Nyýazmuhammet han pelek derejeli, beýik atalary Ýyldyz han we beýleki hanlar ýaly Türküstany golastyna girizip, adyllyk, ynsap we yhsan bilen dolandyrdy. Ol on iki ýyl patyşalyk edip öldi. Agasynyň ogly Gedaýmuhammet han Balhyň häkimi boldy. Ol hem birnäçe wagtdan soň wepat boldy. Şäherleriň enesi bolan Balh özge jemagatlaryň eline düşdi. Olaryň öwlatlary Andhoýa bardylar. Ol ýerde köp halk bardyr. Nyýazmuhammet handan ýedi ogul diri galdy. Uly oglunyň ady Rehmetulla han, ondan kiçisiniň ady

Ataýyyla soltan, ondan kiçisiniň ady Şahruh soltan, ondan kiçisiniň ady Enaýatylla soltan, ondan kiçisiniň ady Nasrulla soltan, ondan kiçisiniň ady Jahangir soltan we ondan kiçisiniň ady Ýsmatulla soltandyr. Atasy Nyýazmuhammet hanyň wepatyndan soň Rehmetulla han şalaryň şasy Nedir sahypkyranyň ýanyna baryp, onuň beýik emiri boldy. Nedir şa wepat bolandan soň, Ahmet şanyň ýanynda bolup, onuň hem beýik emiri boldy. Birnäçe wagtdan soň Ahmet şadan köňli galyp, Andhoý welaýatyna gelip, onda oturdy. Ahmet şa oňa Türküstanyň häkimligini berdi. Ol beýik şanly we uly mekany kabul etmän, patyşa hyzmatyndan ýüz öwrüp, Allatagala şükür edip, oňa hyzmat etdi.

Onuň inileriniň hökümeti dolandyryşlarynyň we soltan bolanlarynyň her biriniň beýanyny öz ýerinde getireris. Andhoý welaýatynda kyrk ýyl döwran sürdi. Gowy häsiýetli, sopuçylyk ýollarynda dana we taryh sözlerine düşünýän kişidi. Dosty sylaýan we duşmany bagyşlaýan adamdy. Onuň dokuz ogly bardy. Uly ogly Nygmatylla han, ikinjisi Babahasan soltan, üçünjisi Jahangir soltan, dördünjisi Ýyldyz soltan, bäşinjisi Abulgazy soltan, altynjysy Zuhur soltan, ýedinjisi Hekim soltan, sekizinjisi Ak han soltan we dokuzynjysy Şahynşah soltan. Hökümetinden kyrk ýyl ötende, 1204-nji hijri ýylynda Demirşa gazy ony garşydaşlaryny we duşmanlaryny ýok etmek üçin Kabuldan sansyz goşun bilen şäherleriň enesi bolan Balha gözegçi edip ugratdy. Ol Akça gabawuna geldi. Emirleriň ulusy, ýagşy iş edýänleriň beýigi Rehmetulla hany çagyryp, huzuryňa ýol berdi. Şalara laýyk mähribanlyklar we patyşalara mynasyp rehimler etdi. Beýik mertebeli patyşanyň permanyna laýyklykda, has nökerleri bilen jeň meýdanyna gelip, urşa başlady. Ýazgyt hökümi bilen şehitlik permanyny başyna sanjyp, uruş meýdanynda ahyrýete ýetdi. Onuň mülk gämisi pelek çarhyna düşdi. Heläkçilikde we howpda Hudaýyň hyzmatyna ýüz berdi. Hanyň ýeňiş şygarly dogany, seýrek bagtly ýar -perzentleri Andhoýda birleşip, Nygmatulla

hany hâkimlige göterdiler. Pesler we hormatlylar, uly we kiçiler tabynlyk we boýun bolmak ýüpüni gerdenlerine orap, hâkimligini kabul etdiler. Nygmatulla han emirlik tagtynda Hudaýtagala şükür edip, pukaralar üçin haýyr işleri etdi. «Onuň bu işleri üçin Allatagala oňa dünýä we ahyrýet rahatyny berer» diýip umyt edýaris.

MAZMUNY

Salar- Baba Gulaly ogly Salar Harydarynyň nusgasy.....	5
Parižde saklanýan nusga	57
Gazan şäherinde saklanýan nusga	74

OGUZNAMA

Original maket Metbugat merkeziniň
kompýuter bölüminde taýýarlandy.

Ýygnamaga berildi 15.01.2001ý. Çap etmäge rugsat berildi 30.01.2001ý.
Formaty 84x108 ¹/₃₂. Ofset çap ediliş usuly. Uçet-neşir 11,5. Sany
3000.

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli golýazmalar instituty.
Aşgabat, Puşkin köçesiniň 13^a jaýy.

Türkmen Döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezinde çap
edildi. Aşgabat, Galkynyş köçesiniň 20-nji jaýy.